

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет «Запорізька політехніка»

Факультет бізнес-технологій та економіки

(повне найменування інституту, факультету)

Економіка та митна справа

(повне найменування кафедри)

Пояснювальна записка
до дипломного проєкту (роботи)

магістр

(ступінь вищої освіти)

на тему: Митно-тарифне та нетарифне регулювання
зовнішньої торгівлі

Виконав: студент(ка) II курсу,
групи БТЕ-0314м

Спеціальності 051 Економіка
(код і найменування спеціальності)

Освітня програма (спеціалізація)
Митна справа

Гнатюк А.Ю.

(прізвище та ініціали)

Керівник Карпенко А.В.

(прізвище та ініціали)

Рецензент Ткаченко А.М.

(прізвище та ініціали)

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет «Запорізька політехніка»
 (повне найменування закладу вищої освіти)

Факультет Бізнес-технологій та економіки
 Кафедра Економіка та митна справа
 Ступінь вищої освіти магістр
 Спеціальність 051 Економіка
(код і найменування)
 Освітня програма (спеціалізація) Митна справа
(назва освітньої програми (спеціалізації))

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____
Соколов А.В.
«14» жовтня 2025 року

З А В Д А Н Н Я
НА ДИПЛОМНИЙ ПРОЄКТ (РОБОТУ) СТУДЕНТА(КИ)

Гнатюк Артема Юрійовича

(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема проєкту (роботи) Митно-тарифне та нетарифне регулювання зовнішньої торгівлі

керівник проєкту (роботи) Карпенко Андрій Володимирович, д.е.н., професор,
(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом закладу вищої освіти від « » жовтня 2025 року № _____

2. Строк подання студентом проєкту (роботи) 11.12.2025 р.
 3. Вихідні дані до проєкту (роботи) праці українських і зарубіжних вчених, матеріали періодичних видань, статистичні матеріали, законодавчі акти, дані Державної митної служби
України
 тощо.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) _____

1. Теоретичні основи митно-тарифного та нетарифного регулювання зовнішньої торгівлі

2. Дослідження митно-тарифного та нетарифного регулювання зовнішньої торгівлі в Україні

3. Напрями вдосконалення митно-тарифного та нетарифного регулювання зовнішньої торгівлі України

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень)

6. Консультанти розділів проєкту (роботи)

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	прийняв виконане завдання
1	Карпенко А.В., професор кафедри ЕМС	14.10.25	05.11.25
2	Карпенко А.В., професор кафедри ЕМС	14.10.25	12.11.25
3	Карпенко А.В., професор кафедри ЕМС	05.11.25	19.11.25
Нормоконтроль	Галан О.Є., доцент кафедри ЕМС	28.11.25	05.12.25

7. Дата видачі завдання «14» жовтня 2025 року.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів дипломного проєкту (роботи)	Строк виконання етапів проєкту (роботи)	Примітка
1	Узгодження теми, складання змісту	02.09.25-11.09.25	
2	Вивчення літературних джерел	15.09.25-23.10.25	
3	Збір матеріалу на дипломну роботу	15.09.25-05.11.25	
4	Групування та аналіз зібраного матеріалу	14.10.25-05.11.25	
5	Виконання першого розділу	14.10.25-05.11.25	
6	Виконання другого розділу	16.10.25-12.11.25	
7	Виконання третього розділу	05.11.25-19.11.25	
8	Формування висновків та рекомендацій	20.11.25-26.11.25	
9	Оформлення дипломної роботи	05.11.25-26.11.25	
10	Перевірка роботи керівником	27.11.25-30.11.25	
11	Одержання відгуку та рецензії	08.12.25	
12	Попередній захист дипломної роботи	04.12.25-08.12.25	
13	Подання роботи на кафедру	11.12.25	
14	Захист дипломної роботи	19.12.25-24.12.25	

Студент(ка)

_____ Гнатюк А.Ю.
(підпис) (прізвище та ініціали)

Керівник проєкту (роботи)

_____ Карпенко А.В.
(підпис) (прізвище та ініціали)

РЕФЕРАТ

Дипломна робота містить 114 с., 29 табл., 27 рис., 73 джерела.

Об'єкт дослідження – система державного регулювання зовнішньої торгівлі та митно-тарифні й нетарифні заходи у сучасних умовах розвитку національної економіки.

Предмет дослідження – інструменти, механізми, процеси, економічні наслідки та напрями вдосконалення митно-тарифного і нетарифного регулювання зовнішньої торгівлі України в умовах глобалізації, євроінтеграції та цифрової трансформації.

Мета роботи – дослідження теоретичних засад, сучасного стану та напрямів удосконалення митно-тарифного і нетарифного регулювання зовнішньої торгівлі України.

Методи дослідження – системний і структурно-функціональний підходи, інституціональний та процесний аналіз, абстрактно-логічний і порівняльний методи, методи аналізу та синтезу, індукції й дедукції, економіко-статистичні методи, динамічні та структурні порівняння, табличні й графічні методи узагальнення результатів.

У роботі розкрито теоретичні засади державного регулювання зовнішньої торгівлі, уточнено його сутність, цілі та функції, проаналізовано інструменти митно-тарифного й нетарифного регулювання. Досліджено динаміку і структуру зовнішньої торгівлі України в сучасних умовах, оцінено ефективність митно-тарифної політики та практику застосування нетарифних заходів, а також обґрунтовано напрями вдосконалення державного регулювання зовнішньої торгівлі.

МИТНО-ТАРИФНЕ РЕГУЛЮВАННЯ, НЕТАРИФНЕ РЕГУЛЮВАННЯ,
ЗОВНІШНЯ ТОРГІВЛЯ, МИТНА ПОЛІТИКА, ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ,
ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА, ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ, ЦИФРОВІЗАЦІЯ

ЗМІСТ

Завдання на дипломну роботу	2
Реферат	4
Вступ	7
1 Теоретичні основи митно-тарифного та нетарифного регулювання зовнішньої торгівлі	11
1.1 Сутність, цілі та функції державного регулювання зовнішньої торгівлі	11
1.2 Митно-тарифне регулювання: інструменти, механізм дії та економічні наслідки	26
1.3 Нетарифне регулювання зовнішньої торгівлі та міжнародні правила його застосування	35
Висновки до 1 розділу	40
2 Дослідження митно-тарифного та нетарифного регулювання зовнішньої торгівлі в Україні	42
2.1 Динаміка та структура зовнішньої торгівлі України в сучасних умовах	42
2.2 Оцінка ефективності митно-тарифного регулювання в Україні	57
2.3 Аналіз застосування нетарифних заходів регулювання зовнішньої торгівлі в Україні	78
Висновки до 2 розділу	89
3 Напрями вдосконалення митно-тарифного та нетарифного регулювання зовнішньої торгівлі України	91
3.1 Гармонізація митно-тарифного та нетарифного регулювання України з міжнародними стандартами	91
3.2 Інституційні та цифрові механізми вдосконалення митно-тарифного і нетарифного регулювання	96
3.3 Стратегічні напрями підвищення ефективності митно-тарифного та нетарифного регулювання в умовах післявоєнного відновлення	101

Висновки до 3 розділу	103
Висновки	105
Перелік посилань	108

ВСТУП

Актуальність теми. Зовнішня торгівля є ключовим чинником інтеграції національної економіки у світовий економічний простір, формування конкурентоспроможності держави та забезпечення її сталого розвитку. Через експортно-імпортні операції країна отримує доступ до ресурсів, технологій і ринків збуту, а також можливість участі у глобальних ланцюгах створення доданої вартості. Водночас інтенсивність і структура зовнішньоторговельних потоків значною мірою залежать від якості та ефективності державного регулювання, насамперед митно-тарифних і нетарифних інструментів.

У сучасних умовах глобалізації, зростання протекціоністських тенденцій, посилення геоекономічної конкуренції та фрагментації світових ринків митно-тарифне та нетарифне регулювання набувають нового змісту. Для більшості країн вони вже не обмежуються суто фіскальними або обмежувальними функціями, а стають елементами комплексної торговельної, промислової та безпекової політики. Особливої ваги ці інструменти набувають у періоди економічної нестабільності, криз та структурних трансформацій, коли держава змушена балансувати між відкритістю економіки та захистом національних інтересів.

Для України актуальність проблеми митно-тарифного та нетарифного регулювання суттєво зросла в умовах повномасштабної війни, порушення традиційних логістичних маршрутів, скорочення виробничого потенціалу та необхідності переорієнтації зовнішньої торгівлі на нові ринки. Зміна географічної та товарної структури експорту й імпорту, зростання ролі торговельних обмежень, санітарних, фітосанітарних і технічних регламентів, а також адаптація митної політики до європейських стандартів зумовлюють потребу в поглибленому науковому аналізі механізмів державного регулювання зовнішньої торгівлі.

Водночас євроінтеграційний курс України передбачає гармонізацію митно-тарифної політики та системи нетарифного регулювання з нормами

Європейського Союзу і Світової організації торгівлі. Це вимагає не лише формального приведення законодавства у відповідність до міжнародних зобов'язань, а й підвищення інституційної спроможності митних органів, розвитку цифрових інструментів адміністрування та забезпечення прозорості торговельних процедур.

Проблематика митно-тарифного та нетарифного регулювання зовнішньої торгівлі досліджується у працях українських і зарубіжних учених-економістів, зокрема Д. Родріка, П. Кругмана, Х.-Дж. Чанга та А. Мазаракі, Т. Мельник, О. Шниркова, Ю. Кіндзерського, Я. Жаліла, В. Геєця та ін. Разом із тим сучасні виклики, пов'язані з війною, трансформацією глобальної торговельної системи та цифровізацією митного адміністрування, зумовлюють необхідність оновлення теоретичних підходів і прикладних досліджень у цій сфері. Недостатньо дослідженими залишаються питання комплексної оцінки ефективності поєднання митно-тарифних і нетарифних інструментів у сучасних кризових умовах.

Саме цим зумовлений вибір і актуальність теми дипломної роботи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Обраний напрямок досліджень збігається з фундаментальними науковими дослідженнями кафедри економіки та митної справи: «Дослідження формування та функціонування бізнес-екосистем в умовах сталого розвитку».

Мета і завдання дослідження. Метою дипломної роботи є дослідження теоретичних засад, сучасного стану та напрямів удосконалення митно-тарифного і нетарифного регулювання зовнішньої торгівлі України.

Для досягнення мети поставлено такі завдання:

- узагальнити сутність, цілі та функції державного регулювання зовнішньої торгівлі;
- дослідити інструменти митно-тарифного регулювання, механізм їх дії та економічні наслідки;
- охарактеризувати нетарифні заходи регулювання зовнішньої торгівлі та міжнародні правила їх застосування;

- проаналізувати динаміку та структуру зовнішньої торгівлі України в сучасних умовах;
- оцінити ефективність митно-тарифного регулювання в Україні;
- здійснити аналіз застосування нетарифних заходів у національній практиці;
- обґрунтувати напрями вдосконалення державного регулювання і митно-тарифної та нетарифної політики України з урахуванням європейських стандартів і цифровізації митного адміністрування.

Об’єкт дослідження – система державного регулювання зовнішньої торгівлі та митно-тарифні й нетарифні заходи у сучасних умовах розвитку національної економіки.

Предмет дослідження – інструменти, механізми, процеси, економічні наслідки та напрями вдосконалення митно-тарифного і нетарифного регулювання зовнішньої торгівлі України в умовах глобалізації, євроінтеграції та цифрової трансформації.

Методи дослідження. Вирішення задач, що поставлено у дослідженні, здійснювалося із застосуванням системного і структурно-функціонального підходів, інституціонального та процесного аналізу, абстрактно-логічного і порівняльного методів, методів аналізу та синтезу, індукції й дедукції, економіко-статистичних методів, динамічного та структурного порівняння, табличних і графічних методів узагальнення результатів.

Інформаційна база дослідження. Інформаційну основу становлять нормативно-правові акти України, матеріали Світової організації торгівлі та Європейського Союзу, статистичні дані Державної служби статистики України, Державної митної служби України, Національного банку України, аналітичні звіти міжнародних організацій, наукові публікації у фахових виданнях.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в систематизації сучасних підходів до митно-тарифного та нетарифного регулювання зовнішньої торгівлі України та обґрунтуванні напрямів їх удосконалення з урахуванням євроінтеграційних процесів і цифрової трансформації митної системи.

Виконано комплексне обґрунтування напрямів удосконалення митно-тарифного та нетарифного регулювання зовнішньої торгівлі України з урахуванням обмеженого тарифного маневру, зростання ролі нетарифних заходів та потреб післявоєнного відновлення економіки.

Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості використання отриманих висновків і рекомендацій у діяльності органів державної влади, митних органів, суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, а також у навчальному процесі.

Апробація результатів роботи. Основні положення дослідження були представлені на щорічній науково-практичній конференції викладачів, науковців, молодих учених, аспірантів та студентів «Тиждень науки 2024» (Запоріжжя, 2024 р.).

Структура і обсяг роботи. Дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг дипломної роботи – 114 сторінок, 29 таблиць, 27 рисунків. Список використаних джерел нараховує 73 найменування.

1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ МИТНО-ТАРИФНОГО ТА НЕТАРИФНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ

1.1 Сутність, цілі та функції державного регулювання зовнішньої торгівлі

Зовнішньоекономічна діяльність є одним із ключових механізмів інтеграції національної економіки у глобальні торговельні системи та міжнародні ланцюги створення вартості. Сучасні технологічні трансформації зумовлюють суттєві зміни у формах і способах здійснення зовнішньоекономічної діяльності, які дедалі більше адаптуються до вимог цифровізації. Особливе місце в структурі зовнішньоекономічної діяльності посідає міжнародна торгівля, що в умовах цифрової економіки набуває нових організаційно-економічних форматів [1, с. 111]. Зокрема, розвиток електронної комерції, автоматизація логістичних процесів, використання цифрових торговельних платформ та інструментів електронного документообігу докорінно змінюють механізми здійснення міжнародної торгівлі та підвищують її роль у забезпеченні конкурентоспроможності національної економіки.

Зовнішня торгівля є однією з ключових форм реалізації міжнародних економічних відносин та відіграє визначальну роль у формуванні відкритості національної економіки, її конкурентоспроможності та стійкості до зовнішніх шоків. Через експортно-імпортні операції забезпечується доступ до ресурсів, технологій і ринків збуту, а також створюються умови для структурної модернізації економіки. Водночас стихійний розвиток зовнішньої торгівлі може призводити до посилення дисбалансів, втрати національного виробничого потенціалу та загроз економічній безпеці, що зумовлює необхідність активної ролі держави у регулюванні зовнішньоторговельних процесів [2].

В умовах формування глобального економічного простору сучасна держава змушена застосовувати комплекс регуляторних інструментів, які поєднують інтеграційний і захисний компоненти економічної політики. Інтеграційний компонент орієнтований на підтримку та розширення участі

держави і її резидентів – суб'єктів господарювання – у міжнародних торговельних відносинах, забезпечуючи доступ до зовнішніх ринків, ресурсів і технологій. Водночас захисний компонент покликаний гарантувати внутрішню економічну стабільність, збереження національного виробничого потенціалу та захист національних економічних інтересів і добробуту населення [3, с. 235]. Збалансоване поєднання зазначених складників є необхідною передумовою ефективного державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності в умовах зростання глобальної конкуренції.

Одним із ключових напрямів реалізації зовнішньоекономічної політики держави є державне регулювання зовнішньої торгівлі, яке виступає системним механізмом впливу на зовнішньоторговельні процеси. У межах господарсько-правового підходу дослідження сутності державного регулювання зовнішньої торгівлі потребує чіткого визначення зовнішньоторговельної діяльності як об'єкта господарсько-правового впливу держави [4, с. 19]. Такий підхід дозволяє розкрити правову природу зовнішньоторговельних відносин, окреслити межі державного втручання та обґрунтувати застосування відповідних регуляторних інструментів з урахуванням балансу між публічними й приватними економічними інтересами.

Державне регулювання зовнішньої торгівлі є складною багаторівневою системою впливу на зовнішньоекономічну діяльність, яка охоплює економічні, правові, адміністративні та інституційні механізми. У широкому розумінні воно виступає формою реалізації зовнішньоекономічної політики держави, спрямованої на узгодження внутрішніх і зовнішніх економічних інтересів, забезпечення сталого розвитку та інтеграції у світову економіку [5].

У науковій літературі державне регулювання зовнішньої торгівлі розглядається як підсистема загального державного регулювання економіки, що функціонує у взаємозв'язку з промисловою, фінансовою, інвестиційною, валютною та соціальною політикою. Такий міждисциплінарний характер зумовлює необхідність комплексного підходу до формування торговельної політики, особливо в умовах глобалізації та загострення міжнародної

конкуренції [6].

Еволюція теоретичних підходів до державного регулювання зовнішньої торгівлі відображає зміну уявлень про роль держави в економіці. Представники класичної економічної школи обґрунтовували доцільність мінімального державного втручання, виходячи з принципів вільної торгівлі та порівняльних переваг. Водночас подальший розвиток економічної теорії довів, що ринки не завжди забезпечують ефективний розподіл ресурсів, особливо в умовах структурних диспропорцій і асиметричної конкуренції [7].

Неокейнсіанські та інституціональні підходи наголошують на необхідності активної участі держави у формуванні торговельних режимів, особливо для країн з перехідною або трансформаційною економікою. У цьому контексті державне регулювання зовнішньої торгівлі розглядається як інструмент структурної політики, спрямованої на розвиток високотехнологічних галузей, підтримку експорту з високою доданою вартістю та зниження сировинної залежності [8].

З позицій інституціональної економіки особливого значення набуває формування ефективних правил гри у сфері зовнішньоекономічної діяльності. Це передбачає не лише встановлення тарифних і нетарифних обмежень, а й забезпечення прозорості, передбачуваності та недискримінаційного характеру регуляторних процедур [9].

Цілі державного регулювання зовнішньої торгівлі формуються під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників та змінюються залежно від етапу економічного розвитку країни. У загальному вигляді вони відображають прагнення держави забезпечити економічну ефективність, соціальну стабільність та національну безпеку (рис. 1.1).

Однією з базових цілей є захист економічного суверенітету, що передбачає зменшення критичної залежності від імпорту стратегічно важливих товарів і ресурсів. У цьому контексті зовнішньоторговельна політика виконує роль інструменту довгострокового економічного планування [10].

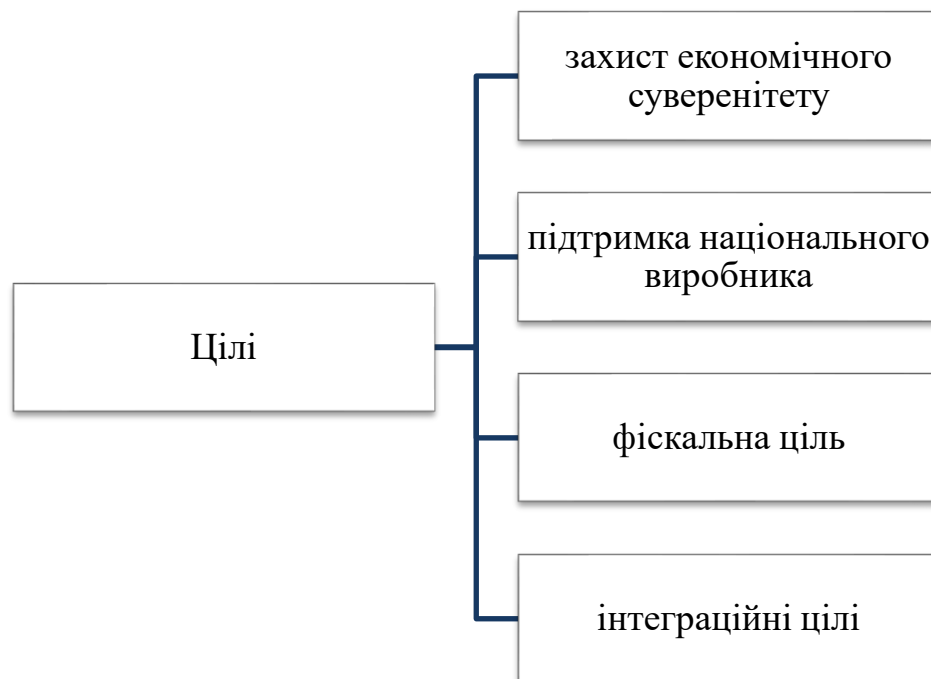

Рисунок 1.1 – Цілі державного регулювання зовнішньої торгівлі

Не менш важливою є підтримка національного виробника, особливо в умовах нерівної конкуренції з боку транснаціональних корпорацій. Державне регулювання дозволяє створювати сприятливі умови для розвитку вітчизняного бізнесу, стимулювати експорт та залучення інвестицій у пріоритетні галузі [11].

Суттєве значення має також фіскальна ціль, пов'язана з формуванням доходів бюджету за рахунок митних платежів. Хоча у довгостроковій перспективі країни прагнуть зменшити фіскальну залежність від мит, для держав з обмеженими бюджетними ресурсами ця функція залишається актуальною [12].

Окрему групу становлять інтеграційні цілі, які полягають у забезпеченні участі країни в міжнародних торговельних угодах, регіональних економічних об'єднаннях та глобальних ланцюгах доданої вартості. У цьому аспекті державне регулювання виконує адаптаційну функцію, узгоджуючи національні правила з міжнародними стандартами [13].

Реалізація зазначених цілей забезпечується через виконання комплексу функцій державного регулювання зовнішньої торгівлі (рис. 1.2) [14].

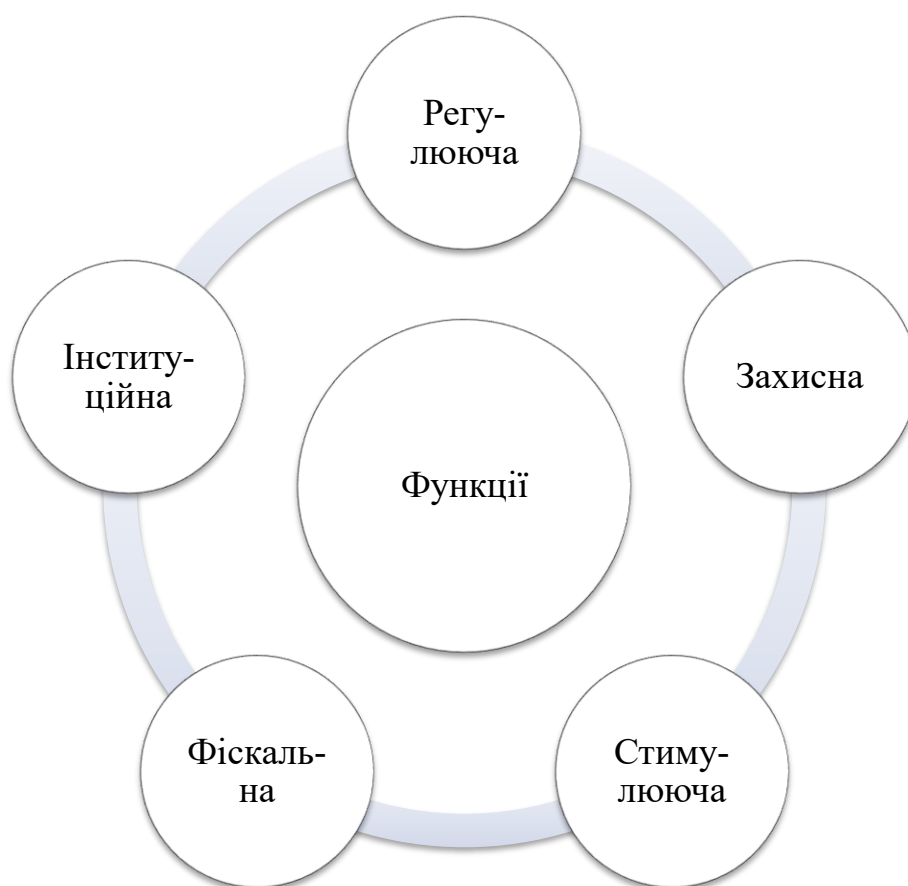

Рисунок 1.2 – Функції державного регулювання зовнішньої торгівлі

Регулююча функція полягає у формуванні умов доступу товарів на внутрішній ринок і визначенні параметрів участі національних суб'єктів у міжнародній торгівлі. Вона реалізується через систему митних тарифів, нетарифних обмежень, технічних регламентів і процедур митного контролю.

Захисна функція спрямована на нейтралізацію негативних наслідків імпорту, зокрема демпінгу, субсидування іноземних виробників та різкого зростання імпортних поставок. Використання спеціальних захисних інструментів дозволяє зберегти конкурентоспроможність національних галузей у коротко- та середньостроковій перспективі.

Стимулююча функція виявляється у створенні економічних стимулів для розвитку експортоорієнтованих і інноваційних виробництв. Диференціація митних ставок, застосування пільгових режимів та інструментів торговельного

сприяння формують передумови для підвищення ефективності національної економіки.

Фіскальна функція забезпечує акумулювання фінансових ресурсів у державному бюджеті, що використовуються для фінансування соціальних та інвестиційних програм. Водночас надмірна орієнтація на цю функцію може стримувати розвиток зовнішньої торгівлі, що потребує зваженого підходу до тарифної політики.

Інституційна функція полягає у формуванні стабільного та передбачуваного середовища для здійснення зовнішньоекономічної діяльності. Ефективні інститути митного адміністрування, судового захисту та контролю за дотриманням правил торгівлі є ключовими чинниками довіри з боку бізнесу та іноземних партнерів.

Трансформаційні процеси міжнародної торгівлі в умовах сучасного розвитку системи державного управління та зовнішньоекономічного менеджменту пов'язані з тенденціями цифровізації. Однією з ключових проблем залишається інфраструктурна та технологічна асиметрія між країнами, яка формує цифровий розрив і безпосередньо впливає на можливості та результати їх участі у глобальних торговельних процесах. Тому забезпечення узгодженості між торговельною політикою, цифровими стратегіями та механізмами державного управління розглядається як необхідна передумова підвищення конкурентоспроможності національних економік у глобальному середовищі.

Аналіз сучасних тенденцій свідчить про поступову конвергенцію підходів до регулювання міжнародної торгівлі в умовах цифрової економіки між провідними економіками світу. Така конвергенція відображає формування спільного бачення принципів і правил функціонування цифрової торгівлі та зумовлює появу узгоджених механізмів її розвитку й регулювання. У цьому контексті доцільно виокремити низку ключових тенденцій [1; 6; 8].

По-перше, відбувається зміцнення інституційної основи цифрової торгівлі. Упродовж останніх років цифрова торгівля набула стратегічного

значення у зовнішньоекономічній політиці багатьох держав. Системи управління електронною комерцією та цифровою торгівлею посилюються завдяки укладанню двосторонніх, багатосторонніх і регіональних торговельних угод, які закріплюють спеціальні положення щодо цифрових транзакцій, доступу до ринків і обміну даними.

По-друге, характерною тенденцією є лібералізація цифрової торгівлі, що реалізується шляхом зниження бар'єрів доступу до цифрових ринків, зокрема через усунення окремих тарифних і нетарифних обмежень. Це створює передумови для активізації міжнародної економічної інтеграції, розширення участі суб'єктів господарювання у глобальних цифрових ланцюгах створення вартості та підвищення конкуренції на міжнародних ринках.

По-третє, спостерігається розвиток нормативно-правового середовища цифрової торгівлі. Регуляторні положення, закріплені у міжнародних угодах, спрямовані на забезпечення прозорості, ефективності та збалансованості електронних транзакцій. Особлива увага приділяється захисту прав споживачів, недопущенню надмірного регуляторного навантаження на бізнес, обміну кращими практиками між державами, а також підтримці малих і середніх підприємств у процесах цифрової трансформації.

По-четверте, важливим напрямом регулювання є захист персональних даних і врегулювання транскордонних потоків інформації. Сучасні торговельні угоди підкреслюють значення захисту персональної інформації користувачів, одночасно визнаючи економічні та соціальні переваги транскордонного обміну даними. Такий підхід сприяє формуванню балансу між вимогами цифрової безпеки та потребами розвитку глобальної цифрової взаємодії.

Загалом формування ефективної державної економічної політики є неможливим без активного залучення суб'єктів господарювання до розширення зовнішньоторговельних зв'язків та інтеграції у міжнародні ринки. У сучасних умовах питання державного управління зовнішньоторговельною діяльністю набуває особливої актуальності у зв'язку з наявністю низки системних проблем, серед яких ключовими є необхідність відкриття нових ринків збуту,

оптимізація митно-тарифного регулювання, застосування квот і нетарифних інструментів до окремих товарних груп, а також забезпечення участі країни у глобальних ланцюгах створення доданої вартості. Зазначені аспекти зумовлюють потребу у збалансованій зовнішньоторговельній політиці, яка поєднує інструменти лібералізації та захисту національних економічних інтересів [15].

Для цілей формування ефективної державної зовнішньоторговельної політики доцільним і науково обґрунтованим є аналіз історичних аспектів розвитку зовнішньої торгівлі крізь призму теорій міжнародних економічних відносин, які застосовувалися на практиці в різні історичні періоди та визначали характер економічного розвитку держав. Саме практична реалізація концепцій меркантилізму, економічного лібералізму, протекціонізму та неомеркантилізму формувала відповідні моделі державного втручання у зовнішньоторговельні процеси та впливала на структуру і динаміку міжнародної торгівлі.

Узагальнення етапів розвитку зовнішньоторговельної діяльності та аналіз трансформаційного досвіду реалізації механізмів державного управління у сфері зовнішньоторговельної політики дали змогу сформулювати підхід до дослідження еволюції зовнішньоторговельної політики у світі та в Україні в історичному контексті. Такий підхід ґрунтується на врахуванні рівня державного втручання в регулювання зовнішньої торгівлі та дозволяє простежити циклічність зміни домінуючих торговельних доктрин (табл. 1.1, рис. 1.3) [14; 15; 16; 17].

Порівняльний аналіз історичних траєкторій розвитку зовнішньоторговельної політики у світі та в Україні свідчить про їхню істотну асинхронність. Зокрема, у період домінування економічного лібералізму в країнах Західної Європи та США у XIX столітті, який передбачав мінімізацію державного втручання в економіку та розвиток вільної торгівлі на основі принципу порівняльних переваг, зовнішньоторговельні процеси на українських

землях, що входили до складу Російської імперії, перебували під жорстким державним контролем і мали переважно сировинну спрямованість.

Таблиця 1.1 – Траєкторії розвитку зовнішньоторговельної політики в світі та в Україні в історичному контексті

Період	Світ	Особливості реалізації (світ)	Україна	Особливості реалізації (Україна)
IV–XIV ст.	Зовнішня торгівля не має системного значення	Натуральне господарство, локальні ринки, відсутність єдиної торговельної політики	Зовнішня торгівля не розвивається	Домінування аграрного виробництва, орієнтація на внутрішнє споживання
XV–XVIII ст.	Торговий протекціонізм (меркантилізм)	Високі митні тарифи, стимулювання експорту, накопичення дорогоцінних металів	Відсутність самостійної політики	Українські землі у складі імперій; занепад промисловості та торгівлі
XIX ст. – початок XX ст.	Економічний лібералізм	Мінімізація державного втручання, принцип порівняльних переваг	Жорстке державне регулювання	Централізоване управління ЗЕД; сировинна спрямованість експорту
1920–1930 рр.	Посилення протекціонізму	Реакція на «Велику депресію», тарифні та нетарифні бар'єри	Адміністративно-командна модель	Повна монополія держави на зовнішню торгівлю
Друга половина XX ст. – кінець XX ст.	Лібералізація та глобалізація	Формування ГАТТ/СОТ, зниження тарифів, зростання ролі ТНК	Лібералізація	Незалежність України, перехід до ринкової економіки, прийняття Закону «Про ЗЕД»
Початок XXI ст. – дотепер	Неомеркантилізм	Стимулювання експорту, нетарифний протекціонізм, валютні інструменти	Лібералізм із НТЗ	Проєвропейський курс, інтеграція до глобальних ланцюгів вартості

Саме така історично зумовлена модель зовнішньоторговельних відносин значною мірою визначила стартові умови формування зовнішньоторговельної політики незалежної України після 1991 року. Перехід до ринкових засад господарювання, відкритість економіки та інтеграція у глобалізаційні процеси відбувалися в умовах відсутності власного тривалого досвіду реалізації ліберальної зовнішньоторговельної політики, що зумовило необхідність

одночасного засвоєння міжнародних практик і подолання структурних деформацій, успадкованих від попередніх етапів економічного розвитку.

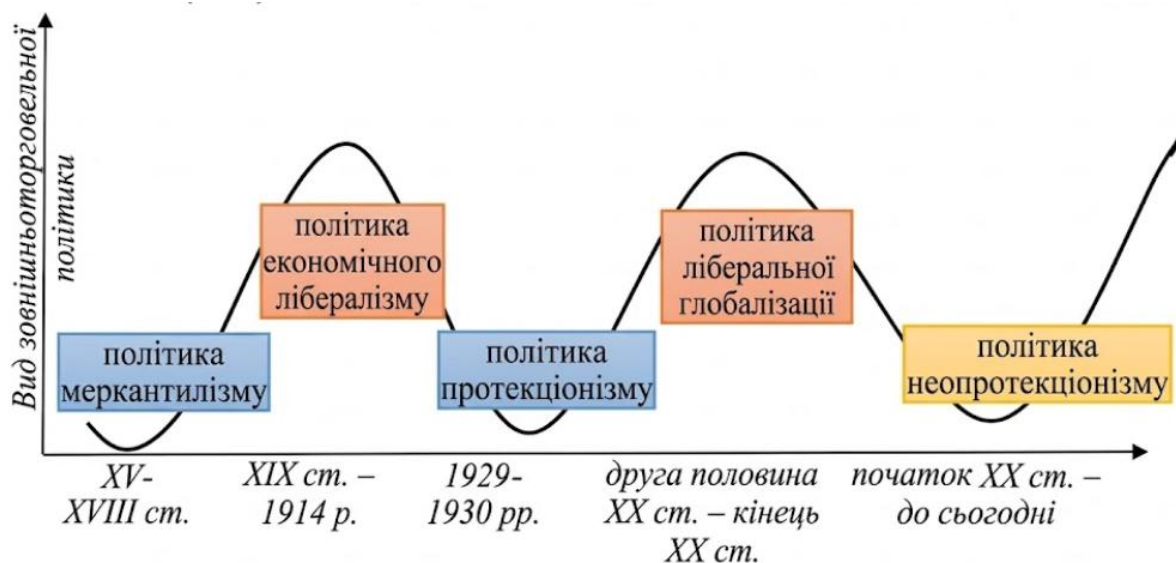

Рисунок 1.3 – Цикли зовнішньоторговельної політики у світі в розрізі історичних тенденцій [14]

Таким чином, за результатами аналізу видів державної зовнішньоторговельної політики, що сформувалися в процесі історичної еволюції міжнародної торгівлі, обґрунтовано доцільність розширення їх класифікації з урахуванням сучасних умов розвитку національних економічних систем. Запропонований підхід спрямований на формування наукового підґрунтя для визначення перспективних напрямів удосконалення державного регулювання зовнішньоторговельних відносин в Україні з використанням комплексу сучасних державних механізмів.

Систематизований перелік класифікаційних ознак та відповідних їм видів, що відображають багатовимірні властивості державної зовнішньоторговельної політики наведено на рисунку 1.4, 1.5 [14; 18].

Рисунок 1.4 ілюструє ключові елементи та взаємозв'язки досліджуваного процесу, що дозволяє наочно відобразити логіку формування та функціонування відповідних механізмів державного регулювання.

Рисунок 1.4 – Система класифікаційних ознак державної зовнішньоторговельної політики

Наведена візуалізація сприяє кращому розумінню структурних компонентів і напрямів їх впливу на зовнішньоторговельну діяльність. Такий поділ створює методологічну основу для вибору відповідних інструментів державного впливу залежно від пріоритетів торговельної політики.

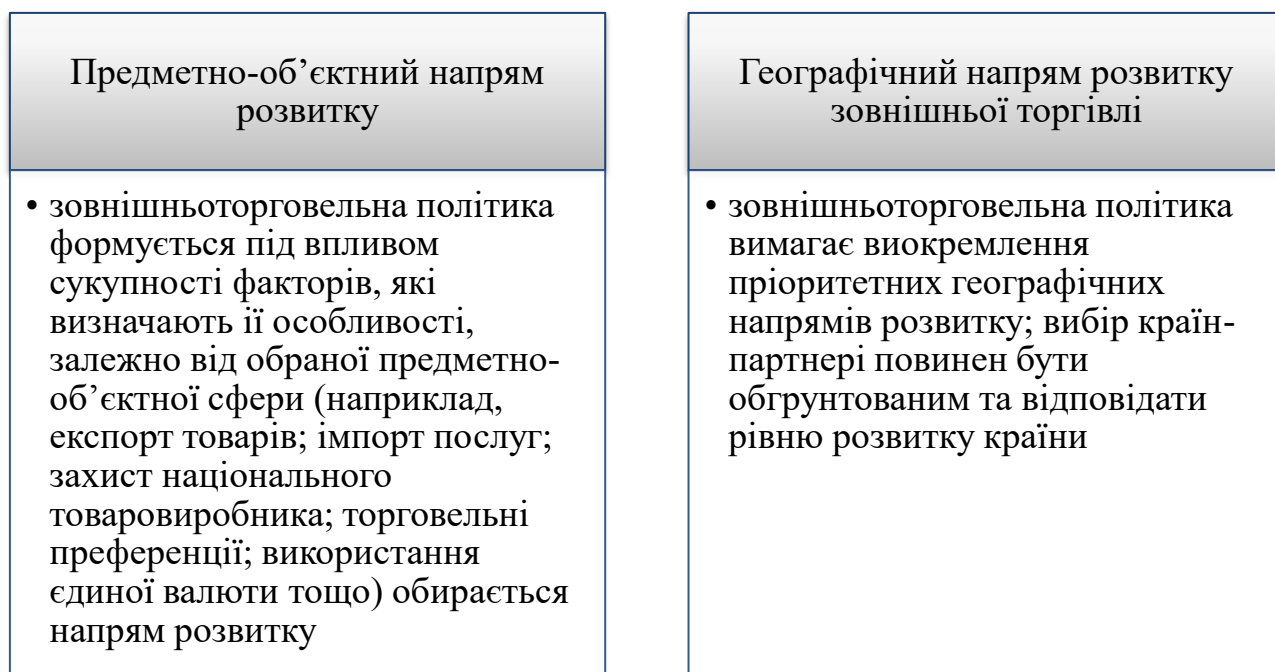

Рисунок 1.5 – Система напрямів розвитку державної зовнішньоторговельної політики

Наведений рисунок ілюструє два взаємодоповнювальні виміри формування державної зовнішньоторговельної політики – предметно-об’єктний та географічний. Перший відображає залежність напрямів розвитку зовнішньої торгівлі від структури торговельних операцій і пріоритетів економічної політики, тоді як другий акцентує на стратегічному виборі країн-партнерів і регіонів співробітництва з урахуванням рівня економічного розвитку та національних інтересів.

Запропонована класифікація є розширеною порівняно з наявними підходами та має суттєве методологічне значення для формування цілісної системи державного управління у сфері зовнішньоторговельної політики.

Узагальнена характеристика виокремлених видів державної зовнішньоторговельної політики, відповідно до наведених класифікаційних ознак (табл. 1.2) [14; 18].

У наведеній таблиці систематизовано інформацію про те, як формуються напрями розвитку зовнішньої торгівлі залежно від обраних критеріїв.

Таблиця 1.2 – Детальна класифікація властивостей видів державної зовнішньоторговельної політики

Класифікаційна ознака та види державної зовнішньоторговельної політики	Характеристика видів державної зовнішньоторговельної політики
1	2
За видами зовнішньоторговельних операцій	
Експортна політика	Спрямована на застосування комплексу державних механізмів стимулювання та підтримки експорту з метою розширення присутності національних товарів і послуг на зовнішніх ринках, нарощування валютних надходжень і прискорення економічного зростання країни.
Імпортна політика	Передбачає використання регуляторних інструментів, орієнтованих на захист національного товаровиробника, формування умов для раціонального імпортозаміщення та оптимізації структури імпорту з метою зменшення зовнішньоторговельних дисбалансів.
Експортно-імпортна політика	Характеризується поєднанням заходів державного управління, спрямованих на стимулювання експорту та регулювання імпорту, з метою досягнення збалансованості зовнішньоторговельних потоків і формування стійкого позитивного сальдо зовнішньої торгівлі.
За формами втручання держави в зовнішньоторговельні відносини	
Ліберальна політика	Передбачає мінімізацію прямого державного втручання у зовнішньоторговельні процеси за умови активної участі держави у формуванні договірно-правової бази, інтеграції до міжнародних торговельних організацій та виконання інформаційно-аналітичних, контрольних і моніторингових функцій, забезпечуючи високий рівень економічної свободи суб'єктів ЗЕД.
Протекціоністська політика	Орієнтована на активне використання державних регуляторних інструментів з метою захисту внутрішнього ринку та національного виробника шляхом обмеження конкуренції з боку імпорту та посилення ролі держави у формуванні й реалізації експортно-імпортної політики.
Ліберально-протекціоністська політика	Поєднує елементи лібералізації та протекціонізму у державному управлінні зовнішньоторговельною діяльністю; у сучасних умовах ХХІ століття реалізується у формі неопротекціонізму з акцентом на застосування нетарифних методів регулювання зовнішньої торгівлі.

Продовження таблиці 1.2

1	2
За рівнями зовнішньоторговельної інтеграції та співробітництва	
Зона вільної торгівлі	Передбачас створення преференційного торговельного режиму між країнами-учасниками шляхом скасування або суттєвого зниження митних бар'єрів за збереження автономної торговельної політики щодо третіх країн.
Митний союз	Характеризується формуванням спільної митної території, повною ліквідацією митних обмежень у взаємній торгівлі та запровадженням єдиного митного тарифу стосовно третіх країн.
Спільний ринок	Передбачас інтеграцію національних ринків країн-учасниць із забезпеченням вільного руху товарів, послуг, капіталів і робочої сили.
Економічний союз	Охоплює поглиблену інтеграцію економік країн-учасниць на основі митного союзу та спільного ринку з елементами уніфікації фінансових систем і координації валютної політики.
Політичний союз	Характеризується інтеграцією держав не лише в економічній, а й у політичній, соціальній та інституційній сферах із формуванням спільної політики у ключових напрямках суспільного розвитку.
За географічним напрямом розвитку зовнішньої торгівлі	
Європейський напрям	Орієнтація зовнішньоторговельної політики на розвиток економічних відносин з країнами Європи з урахуванням рівня їх економічного розвитку, регуляторних стандартів і інтеграційних перспектив.
Азійсько-Тихоокеанський напрям	Спрямування зовнішньоторговельних потоків на динамічні ринки країн Азійсько-Тихоокеанського регіону з урахуванням високих темпів економічного зростання та технологічного розвитку.
Африканський напрям	Розвиток торговельних відносин із країнами Африки як перспективними ринками збуту та джерелами сировинних ресурсів.
Близькосхідний напрям	Орієнтація на країни Близького Сходу з урахуванням їх інвестиційного потенціалу, енергетичних ресурсів і геополітичного значення.
Американський напрям	Розвиток зовнішньоторговельних зв'язків із країнами Північної та Південної Америки, зважаючи на їхній рівень економічного розвитку, місткість ринків і торговельно-інвестиційні можливості.

Отже, зовнішньоторговельна політика є стратегічним інструментом державного регулювання, що визначає вектор інтеграції національної економіки у світове господарство. Вона ґрунтується на динамічному балансі між захистом внутрішнього ринку та стимулюванням відкритості торговельних відносин залежно від конкретного історичного контексту. Представлена систематизація (рис. 1.6) дозволяє комплексно розглянути різні методи регулювання міжнародного обміну з використанням сучасних інструментів впливу. Розуміння властивостей і методів цієї політики є критично важливим для формування стійкої моделі розвитку країни в умовах глобального переходу до нових форм неопротекціонізму [14; 18].

Рисунок 1.6 – Класифікація інструментів державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності

Аналіз представлених даних підтверджує циклічну зміну світових парадигм від вільної торгівлі до протекціонізму, що на сучасному етапі трансформується у складні форми регулювання із використанням екологічних та технічних бар'єрів. Комбінація класичних тарифних інструментів та розширеного спектру нетарифних методів, включаючи механізми вуглецевого

коригування (СВАМ), стає визначальним фактором конкурентоспроможності на міжнародних ринках. Ефективність державної політики безпосередньо залежить від обґрунтованого вибору рівнів інтеграції та пріоритетних географічних напрямів співробітництва [19; 20]. Таким чином, успішна адаптація національної торговельної політики вимагає системного підходу до використання всього арсеналу важелів державного втручання.

Отже, державне регулювання зовнішньої торгівлі є необхідним елементом сучасної економічної політики, який забезпечує баланс між відкритістю національної економіки та захистом національних інтересів. Його сутність полягає у комплексному впливі держави на зовнішньоторговельні процеси з метою досягнення стратегічних цілей розвитку, підвищення конкурентоспроможності та економічної безпеки країни.

1.2 Митно-тарифне регулювання: інструменти, механізм дії та економічні наслідки

Митно-тарифне регулювання є фундаментальним елементом системи державного регулювання зовнішньої торгівлі та одним із найдавніших інструментів торговельної політики, що зберігає своє значення і в умовах сучасної глобалізованої економіки. Його застосування ґрунтується на використанні економічних важелів впливу на зовнішньоторговельні потоки шляхом формування цінових сигналів для суб'єктів господарювання. На відміну від адміністративних обмежень, митно-тарифні інструменти діють опосередковано, змінюючи економічну доцільність імпорту або експорту певних товарів, що зумовлює їх широку поширеність у міжнародній практиці [2; 21; 22].

Сутність митно-тарифного регулювання полягає у встановленні державою системи митних ставок, які застосовуються до товарів при їх переміщенні через митний кордон. Центральним елементом цієї системи є митний тариф, який виступає не лише фіскальним інструментом, а й важливим

механізмом реалізації промислової, структурної та соціально-економічної політики. Через митний тариф держава може впливати на конкурентні умови на внутрішньому ринку, стимулювати розвиток окремих галузей, обмежувати імпорту товарів, що загрожують національному виробництву, або, навпаки, сприяти імпорту критично необхідних ресурсів і технологій [23; 24].

Механізм дії митно-тарифного регулювання базується на зміні відносних цін між імпортними та вітчизняними товарами (рис. 1.7) [25; 26].

Рисунок 1.7 – Механізм дії митно-тарифного регулювання у системі зовнішньої торгівлі

Рисунок 1.7 відображає причинно-наслідковий механізм дії митно-тарифного регулювання, що реалізується через зміну цінових сигналів і поведінки економічних агентів. Це дозволяє простежити трансформацію митних інструментів у макро- та мікроекономічні результати.

Уведення мита призводить до зростання ціни імпортованої продукції, що знижує її привабливість для споживачів та водночас підвищує конкурентні позиції національних виробників. У результаті відбувається перерозподіл попиту на користь внутрішнього виробництва, що може сприяти зростанню обсягів виробництва, зайнятості та інвестицій у відповідних секторах економіки. Водночас ступінь такого впливу значною мірою залежить від еластичності попиту, рівня конкуренції та технологічного розвитку національних підприємств [26; 27].

У практиці міжнародної торгівлі використовуються різні види митних ставок, серед яких найбільш поширеними є адвалорні, специфічні та комбіновані мита. Адвалорне мито, що встановлюється у відсотках до митної вартості товару, є гнучким інструментом, який автоматично реагує на зміну цінових умов на світових ринках. Специфічне мито, визначене у фіксованій сумі за одиницю товару, забезпечує стабільність митного навантаження, проте в умовах інфляції може втрачати свою регуляторну ефективність. Комбіноване мито дозволяє поєднати переваги обох підходів і широко застосовується для захисту чутливих секторів економіки [23; 28].

Митно-тарифне регулювання передбачає використання різних видів мит і тарифних обмежень, дозволяє оперативно реагувати на зміни у світовій кон'юктурі та захищати внутрішній ринок. Основні інструменти митно-тарифного регулювання та їх економічне призначення наведено у таблиці 1.3 [25; 30].

Аналіз інструментів митно-тарифного регулювання демонструє їх комплексний вплив на економіку – від стимулювання розвитку національного виробництва до формування стабільних бюджетних надходжень. Правильне

поєднання зазначених механізмів забезпечує збалансований розвиток зовнішньої торгівлі та підвищує рівень економічної безпеки держави.

Таблиця 1.3 – Інструменти митно-тарифного регулювання зовнішньої торгівлі

Інструмент	Зміст та характеристика	Основна мета застосування
Ввізне мито	Мито, що стягується при імпорті товарів	Захист національного виробника, фінансові надходження
Вивізне мито	Мито на експорт окремих товарів	Стимулювання вивезення стратегічних ресурсів
Адвалорне мито	Встановлюється у % до митної вартості товару	Гнучке реагування на зміну світових цін
Специфічне мито	Фіксована ставка за одиницю товару	Стабільність митного навантаження
Комбіноване мито	Поєднання адвалорного та специфічного	Посилений захист чутливих секторів
Тарифна квота	Обмеження обсягу імпорту з пільговою ставкою	Регулювання обсягів імпорту
Тарифна ескалація	Підвищення мита зі зростанням обробки товару	Стимулювання переробної промисловості

Отже, митний тариф є одним із найпоширеніших інструментів регулювання зовнішньоекономічної діяльності, за допомогою якого більшість країн світу вирішують широкий спектр завдань – від захисту національного виробника до формування дохідної частини бюджету [31]. Як цінова категорія, митний тариф потребує індивідуального підходу до визначення рівня ставок для кожної товарної позиції, що ґрунтується на аналізі співвідношення світових та внутрішніх витрат і цін.

Якщо рівень мита відповідає різниці між світовими та національними цінами, тариф виконує стимулюючу функцію, вирівнюючи конкурентні умови між імпортною та вітчизняною продукцією. У випадку встановлення мита вище

зазначеної різниці він набуває протекціоністського характеру, обмежуючи доступ іноземних товарів на внутрішній ринок. Якщо ж мито є нижчим, створюються сприятливі умови для імпорту і стимулюється збільшення обсягів ввезення [32].

Тариф як інструмент державного впливу чинить значний вплив на витрати виробництва, структуру цін і прибутковість зовнішньоторговельних операцій, забезпечуючи можливість прямого й опосередкованого втручання держави у підприємницьку діяльність з метою коригування напрямів зовнішньоторговельних потоків [33]. Сукупність заходів, пов'язаних із формуванням митного тарифу та визначенням механізмів застосування ставок мита і податків, визначає зміст митно-тарифної політики держави [34].

Застосування інструментів митно-тарифного регулювання має комплексний і часто суперечливий вплив на різних учасників економічних відносин. Узагальнена характеристика основних позитивних ефектів та потенційних негативних наслідків для ключових суб'єктів впливу представлена в таблиці 1.4 [26; 35].

Таблиця 1.4 – Економічні наслідки застосування митно-тарифного регулювання

Суб'єкт впливу	Позитивні наслідки	Потенційні негативні наслідки
Національні виробники	Зростання конкурентоспроможності, розширення виробництва	Зниження стимулів до інновацій
Споживачі	Підтримка національного виробника	Зростання цін, скорочення вибору
Державний бюджет	Додаткові фіскальні надходження	Зменшення доходів при лібералізації
Зовнішня торгівля	Поліпшення торговельного балансу	Ризик торговельних суперечок
Економіка в цілому	Структурна підтримка галузей	Втрати добробуту, зниження ефективності

Тобто митно-тарифне регулювання характеризується вираженням дуалізмом наслідків: забезпечуючи короткостроковий захист національного виробника та фіскальні надходження, воно водночас створює ризики зростання цін для споживачів та загальних втрат економічної ефективності. Надмірний протекціонізм може призводити до зниження інноваційних стимулів у бізнесу та провокувати торговельні суперечки. Тому формування ефективної державної політики вимагає пошуку оптимального балансу між захисними заходами та потребами ринкової конкуренції задля мінімізації втрат суспільного добробуту.

Ефективність державної торговельної політики безпосередньо залежить від чіткої функціональної спрямованості її інструментів. Система функцій митно-тарифного регулювання відображає його роль як багатоцільового механізму, що одночасно забезпечує фіскальні інтереси держави та реалізує її стратегічні економічні пріоритети (рис. 1.8) [25; 26].

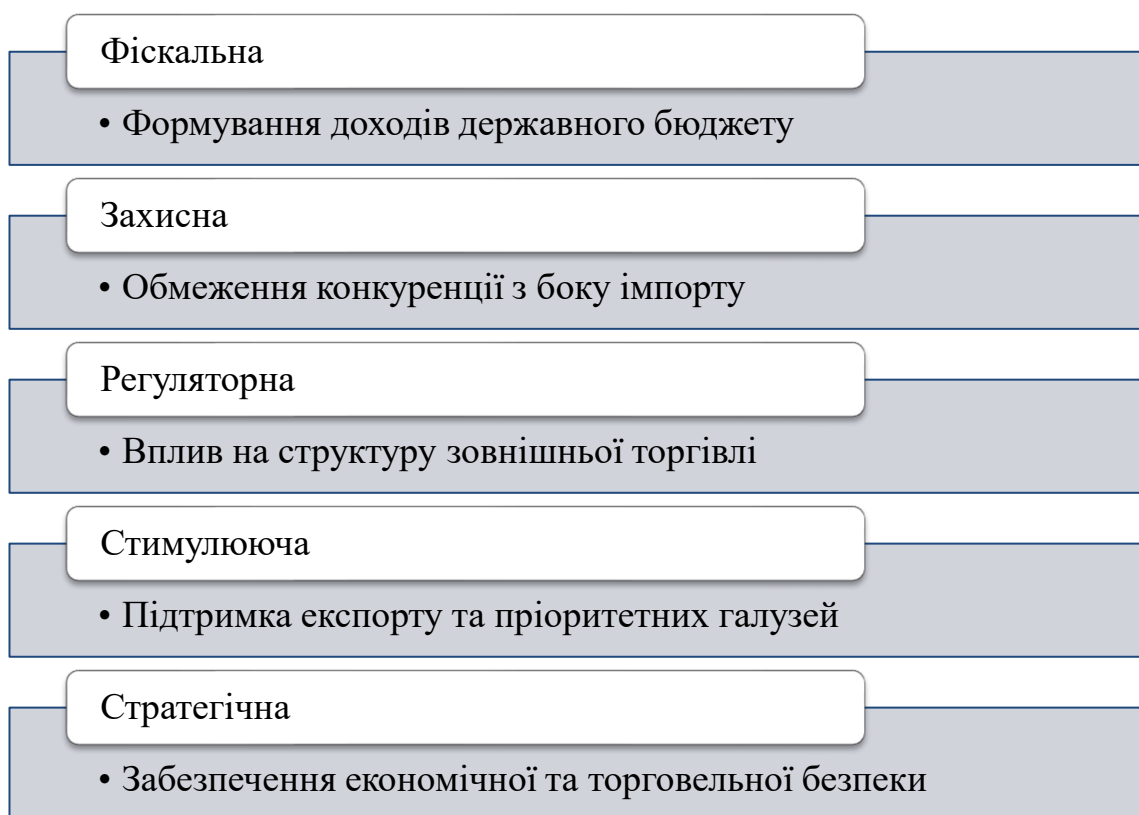

Рисунок 1.8 – Функції митно-тарифного регулювання у системі державної торговельної політики

Системний аналіз функцій митно-тарифного регулювання свідчить, що вони не є ізольованими, а перебувають у тісній взаємозалежності, формуючи комплексний вплив на національну економіку. В сучасних умовах, окрім традиційного наповнення бюджету (фіскальна функція) та захисту вітчизняного виробника, особливої ваги набуває регулятивна функція, яка дозволяє державі гнучко адаптуватися до змін кон'юнктури світового ринку. Баланс між цими функціями є основою для реалізації політики «розумного протекціонізму» та забезпечення економічної безпеки країни.

Важливою характеристикою митно-тарифної політики є рівень тарифної диференціації, який проявляється, зокрема, у практиці тарифної ескалації. Вона передбачає підвищення ставок мита зі зростанням ступеня обробки товарів, що створює додаткові бар'єри для імпорту готової продукції та водночас стимулює розвиток переробних галузей у країні-імпортері. Для розвинених країн тарифна ескалація є ефективним інструментом захисту національної промисловості, тоді як для країн, що розвиваються, вона часто виступає чинником, який обмежує можливості експорту продукції з високою доданою вартістю та закріплює сировинну спеціалізацію [36].

Митно-тарифне регулювання тісно пов'язане з фіскальною функцією держави. У багатьох країнах митні платежі традиційно забезпечували значну частину доходів бюджету, особливо на ранніх етапах економічного розвитку. Проте в умовах лібералізації торгівлі та зниження тарифних бар'єрів їх фіскальне значення поступово зменшується. Це зумовлює трансформацію ролі митних тарифів від джерела бюджетних надходжень до інструменту економічного регулювання, спрямованого на досягнення довгострокових стратегічних цілей [26; 36].

Економічні наслідки застосування митно-тарифного регулювання є складними та багатовекторними. З одного боку, митний захист може створювати умови для розвитку національних виробників, підвищення рівня зайнятості та формування виробничих ланцюгів усередині країни. З іншого боку, надмірний рівень тарифного захисту призводить до зниження

конкуренції, зростання внутрішніх цін і зменшення стимулів до підвищення ефективності та інновацій. У довгостроковій перспективі це може негативно впливати на конкурентоспроможність національної економіки в цілому [37].

Для споживачів митно-тарифні обмеження, як правило, означають зростання цін та звуження вибору товарів, що призводить до зниження рівня споживчого добробуту. У теорії міжнародної торгівлі ці втрати описуються як чисті втрати добробуту, що виникають унаслідок відхилення від умов вільної торгівлі. Водночас частина цих втрат компенсується зростанням доходів держави та виробників, що формує складний механізм перерозподілу економічних вигод [38].

На макроекономічному рівні митно-тарифне регулювання впливає на платіжний баланс, валютний курс і динаміку економічного зростання. Підвищення мит може сприяти скороченню імпорту та поліпшенню торговельного балансу в короткостроковій перспективі, проте в умовах глобальних виробничих ланцюгів це часто супроводжується зростанням витрат для національних виробників, які використовують імпортні комплектуючі та сировину. Таким чином, ефект митної політики значною мірою залежить від структури економіки та ступеня її інтеграції у світову торгівлю [24; 26].

Важливим аспектом сучасного митно-тарифного регулювання є його узгодження з міжнародними правилами та зобов'язаннями. У рамках Світової організація торгівлі країни-учасниці взяли на себе зобов'язання щодо фіксації максимальних рівнів митних ставок та забезпечення прозорості тарифної політики. Це суттєво обмежує можливості використання мит як інструменту протекціонізму, водночас підвищуючи значення прогнозованості та стабільності торговельного режиму для міжнародних партнерів [39].

Глобальна тенденція до лібералізації торгівлі у останні десятиліття, що виразилася у послабленні митно-тарифної складової, мала двоїсті наслідки. З одного боку, це призвело до зниження бар'єрів для вільної торгівлі. З іншого боку, держави зіткнулися з втратою фіскальних надходжень до бюджету та послабленням традиційного регулятивно-захисного впливу митного тарифу.

У відповідь на ці виклики економічна система «увімкнула» компенсаторні механізми. Фіскальна функція була перекладена на внутрішні податки. Регулятивний вакуум почав заповнюватися новими, часто неринковими інструментами захисту національного ринку – так званим неопротекціонізмом. І хоча неопротекціоністські заходи часто суперечать нормам Світової організації торгівлі (СОТ), вони активно використовуються багатьма розвиненими країнами. Ця практика становить особливу загрозу для країн зі слабкою економікою або економікою перехідного типу, до яких належить і Україна [29].

Проведене дослідження засвідчує тривалий еволюційний характер цих змін, що нерозривно пов'язані з процесом інтернаціоналізації світової економіки. Відтак, досягнення повного регулятивного ефекту сьогодні можливе лише за умови комплексного використання всіх складових сучасного механізму митно-тарифного регулювання в їх нерозривному поєднанні.

Отже, сучасна система регулювання сформувалася внаслідок тривалої еволюції та інтернаціоналізації економіки. Ефективність регулювання сьогодні залежить не від окремих інструментів, а від системного та нерозривного поєднання всіх складових сучасного механізму захисту ринку.

У сучасних умовах митно-тарифне регулювання дедалі більше розглядається як елемент комплексної системи державного управління зовнішньоекономічною діяльністю. Його ефективність визначається не лише рівнем ставок мита, а й якістю митного адміністрування, прозорістю процедур, рівнем цифровізації та інституційною спроможністю митних органів. Запровадження електронних декларацій, автоматизованих систем аналізу ризиків та механізмів «єдиного вікна» сприяє зменшенню транзакційних витрат і підвищенню конкурентоспроможності національної економіки [40; 41].

Таким чином, митно-тарифне регулювання є багатофункціональним інструментом державної торговельної політики, який впливає на розвиток виробництва, структуру споживання, бюджетну систему та зовнішньоекономічні зв'язки країни. Його застосування потребує зваженого

підходу, що враховує як короткострокові економічні вигоди, так і довгострокові наслідки для конкурентоспроможності та сталого розвитку національної економіки. Отримані теоретичні висновки створюють основу для подальшого аналізу нетарифних інструментів регулювання, роль яких у сучасній системі міжнародної торгівлі постійно зростає.

1.3 Нетарифне регулювання зовнішньої торгівлі та міжнародні правила його застосування

Нетарифне регулювання зовнішньої торгівлі є невід'ємною складовою сучасної системи державного впливу на зовнішньоекономічні процеси та відіграє дедалі важливішу роль в умовах глобальної лібералізації торгівлі. На тлі поступового зниження митних ставок у межах міжнародних торговельних домовленостей саме нетарифні заходи стали основним інструментом, за допомогою якого держави забезпечують захист національних економічних інтересів, безпеки та суспільного добробуту. Нетарифне регулювання охоплює широкий спектр адміністративних, технічних, правових і економічних заходів, що безпосередньо не пов'язані зі стягненням мита, але істотно впливають на умови доступу товарів і послуг на внутрішній ринок [42].

Сутність нетарифного регулювання полягає у встановленні державою обов'язкових вимог, обмежень або процедур, дотримання яких є необхідною умовою здійснення експортно-імпортних операцій. На відміну від митно-тарифних інструментів, які діють через ціновий механізм, нетарифні заходи здебільшого впливають на кількісні, якісні або процедурні параметри торгівлі. Це зумовлює їх більш складний і часто менш прозорий характер, що ускладнює оцінювання економічних наслідків їх застосування та створює ризики прихованого протекціонізму [43].

У наукових дослідженнях нетарифне регулювання розглядається як багатовимірне явище, що поєднує інструменти різної правової природи та функціонального призначення. До найпоширеніших форм нетарифних заходів

належать кількісні обмеження (квоти), ліцензування експорту та імпорту, технічні регламенти, стандарти і процедури оцінки відповідності, санітарні та фітосанітарні заходи, вимоги щодо маркування, пакування та безпеки продукції, а також торговельні захисні заходи, зокрема антидемпінгові та компенсаційні розслідування [44].

Нетарифні заходи охоплюють широкий спектр адміністративних, технічних та правових інструментів, спрямованих на регулювання умов експортно-імпортних операцій, ключові групи та функціональне призначення яких наведено на рисунку 1.9 [45].

Рисунок 1.9 – Основні групи нетарифних заходів регулювання

Нетарифні інструменти формують багаторівневий механізм регулювання зовнішньої торгівлі. Їх застосування дозволяє державі реагувати на ризики і виклики, які не можна подолати через тарифні заходи.

Кількісні обмеження та ліцензування історично були одними з перших форм нетарифного регулювання. Вони дозволяють державі безпосередньо контролювати обсяги імпорту або експорту певних товарів, що може бути виправданим у разі дефіциту ресурсів, необхідності стабілізації внутрішнього ринку або забезпечення національної безпеки. Водночас ці інструменти вважаються найбільш жорсткими з точки зору обмеження свободи торгівлі, оскільки вони безпосередньо втручаються у ринковий механізм і можуть створювати передумови для адміністративного тиску та корупційних ризиків [46; 47].

Нетарифні заходи мають як позитивні, так і потенційно негативні наслідки для економіки (рис. 1.10).

Рисунок 1.10 – Переваги та ризики застосування нетарифних заходів

Баланс між перевагами та ризиками визначає ефективність нетарифного регулювання. Надмірна зарегульованість може нейтралізувати його позитивний

ВПЛИВ.

У сучасній міжнародній практиці дедалі більшого значення набувають технічні регламенти, стандарти та процедури оцінки відповідності, які формально спрямовані на захист життя і здоров'я людей, довкілля та споживачів. Такі заходи є об'єктивно необхідними елементами регулювання, проте за відсутності належної гармонізації з міжнародними стандартами вони можуть перетворюватися на серйозні бар'єри для торгівлі. Особливо чутливими до цього є країни з нижчим рівнем технологічного розвитку, для яких виконання складних технічних вимог часто пов'язане зі значними витратами [47; 48].

Санітарні та фітосанітарні заходи займають особливе місце в системі нетарифного регулювання, оскільки вони безпосередньо пов'язані із забезпеченням продовольчої безпеки та захистом здоров'я населення. В умовах зростання міжнародної торгівлі аграрною продукцією ці заходи набувають дедалі більшого значення, водночас залишаючись одними з найбільш дискусійних з точки зору їх відповідності принципам вільної торгівлі. Надмірна жорсткість або непрозорість санітарних вимог може фактично обмежувати доступ іноземної продукції на ринок, навіть за відсутності формальних заборон [49; 50; 51].

Важливою складовою нетарифного регулювання є застосування торговельних захисних заходів, зокрема антидемпінгових, компенсаційних та спеціальних. Вони використовуються у випадках, коли імпорт товарів здійснюється за цінами нижчими за справедливую вартість або з використанням державних субсидій, що завдає шкоди національним виробникам. З економічної точки зору такі заходи спрямовані на відновлення конкурентної рівноваги на внутрішньому ринку, проте на практиці вони нерідко застосовуються як інструмент прихованого протекціонізму [52; 53].

Міжнародні угоди СОТ визначають рамки, в межах яких держави можуть застосовувати нетарифні заходи. Систематизуємо ключові положення та представимо їх на рисунку 1.11 [54].

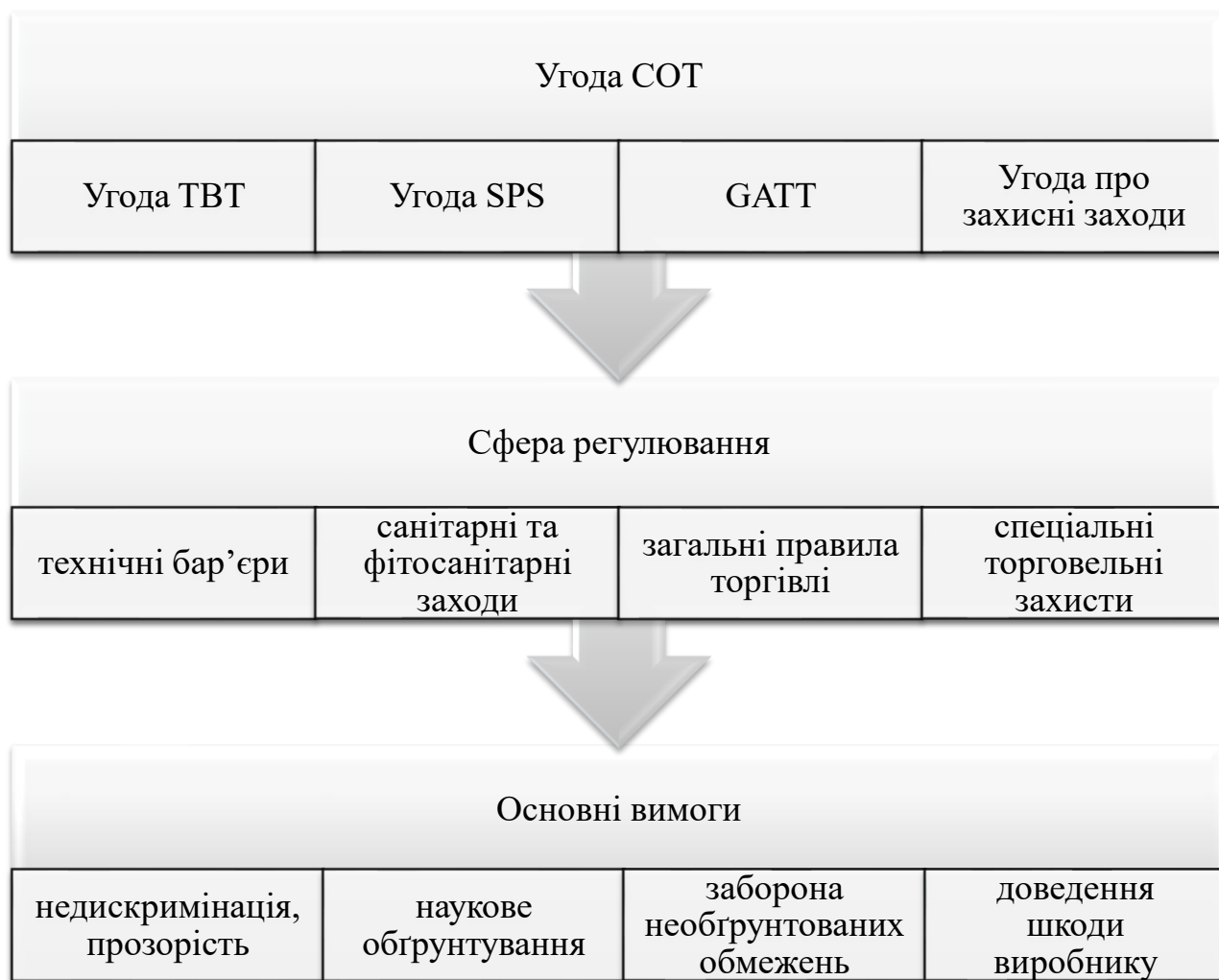

Рисунок 1.11 – Міжнародні правила застосування нетарифних заходів (СОТ)

Міжнародні норми створюють основу для запобігання зловживанням нетарифними заходами. Проте їх дотримання залишається викликом для багатьох країн.

Міжнародні правила застосування нетарифних заходів формуються в межах багатосторонньої торговельної системи, ключову роль у якій відіграє Світова організація торгівлі. Угоди СОТ встановлюють принципи недискримінації, наукового обґрунтування та прозорості нетарифних заходів, а також передбачають механізми врегулювання торговельних спорів. Зокрема, Угода про технічні бар'єри у торгівлі та Угода про застосування санітарних і

фітосанітарних заходів визначають рамкові умови, в межах яких держави можуть запроваджувати відповідні регуляторні вимоги [54].

Разом із тим, навіть за наявності міжнародних правил, нетарифне регулювання залишається сферою, де національні інтереси часто переважають над прагненням до лібералізації. Це пояснюється тим, що нетарифні заходи є більш гнучкими та менш помітними для міжнародного контролю, ніж митні тарифи. У результаті в сучасній світовій торгівлі спостерігається тенденція до заміщення тарифних бар'єрів нетарифними, що ускладнює оцінювання реального рівня торговельної відкритості економік [55].

Економічні наслідки застосування нетарифних заходів є неоднозначними. З одного боку, вони сприяють підвищенню якості продукції, захисту споживачів і навколишнього середовища, формуванню довіри до ринкових інститутів. З іншого боку, надмірне регуляторне навантаження може призводити до зростання витрат бізнесу, обмеження конкуренції та зниження ефективності зовнішньої торгівлі. Особливо відчутними ці наслідки є для малих і середніх підприємств, які мають обмежені ресурси для адаптації до складних регуляторних вимог [56].

Таким чином, нетарифне регулювання зовнішньої торгівлі є складним і багатофункціональним інструментом державної торговельної політики, який відіграє ключову роль у сучасній системі міжнародних економічних відносин. Його ефективність визначається здатністю держави забезпечити баланс між захистом національних інтересів і дотриманням міжнародних правил торгівлі.

Висновки до 1 розділу

На основі узагальнення наукових підходів вітчизняних і зарубіжних дослідників представлено еволюцію поглядів на роль держави у регулюванні міжнародної торгівлі – від жорсткого протекціонізму до моделей відкритої економіки з активним використанням регуляторних та інституційних інструментів.

Встановлено, що митно-тарифне регулювання історично виконувало фінансову та захисну функції, однак у сучасних умовах глобалізації та лібералізації торгівлі його вплив істотно обмежується міжнародними зобов'язаннями держав. У цьому контексті митний тариф дедалі більше трансформується з інструменту прямого захисту внутрішнього ринку у механізм коригування торговельних потоків і стабілізації бюджетних надходжень. Обґрунтовано, що ефективність тарифного регулювання залежить не лише від рівня ставок мита, а й від прозорості митних процедур, якості адміністрування та узгодженості з іншими інструментами економічної політики.

У процесі дослідження систематизовано класифікацію нетарифних заходів регулювання зовнішньої торгівлі, які охоплюють технічні, санітарні та фітосанітарні заходи, ліцензування, квотування, адміністративні обмеження та торговельні захисні інструменти. Доведено, що саме нетарифні заходи в сучасній світовій практиці набули визначального значення, оскільки дозволяють державам реалізовувати національні економічні інтереси в межах формально лібералізованого тарифного режиму.

Особливу увагу приділено міжнародно-правовим засадам регулювання зовнішньої торгівлі. Встановлено, що правила СОТ, регіональні торговельні угоди та двосторонні домовленості формують рамкові умови використання як тарифних, так і нетарифних інструментів. Обґрунтовано, що в таких умовах зростає роль інституційної якості регулювання, а нетарифні заходи можуть виконувати як легітимну регуляторну функцію, так і набувати рис прихованого протекціонізму.

2 ДОСЛІДЖЕННЯ МИТНО-ТАРИФНОГО ТА НЕТАРИФНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ В УКРАЇНІ

2.1 Динаміка та структура зовнішньої торгівлі України в сучасних умовах

Зовнішня торгівля України протягом останніх півтора десятиліть зазнала суттєвих трансформацій, що зумовлені як внутрішніми структурними чинниками, так і впливом глобальних економічних криз, геополітичних зрушень та повномасштабної збройної агресії проти України. Динаміка експорту та імпорту в цей період відображає глибокі зміни у моделі економічного розвитку країни, рівні її інтеграції у світову економіку, а також ефективності державного регулювання зовнішньоторговельних процесів.

У 2010–2013 роках зовнішня торгівля України характеризувалася відносною стабільністю обсягів та чітко вираженою сировинною орієнтацією експорту. За даними Державної служби статистики України, у 2010 році обсяг експорту товарів становив близько 51,4 млрд дол. США, імпорту – 60,7 млрд дол. США, що зумовило від'ємне сальдо зовнішньої торгівлі [57]. У наступні роки до 2013 року спостерігалось зростання як експорту, так і імпорту, зумовлене сприятливою зовнішньою кон'юнктурою на світових товарних ринках, насамперед металів та аграрної продукції.

Пік зовнішньоторговельної активності у довоєнний період припав на 2012–2013 роки, коли обсяг експорту товарів перевищував 63 млрд дол. США. Водночас уже в цей період формувалися структурні дисбаланси, пов'язані з високою залежністю від експорту продукції з низьким рівнем доданої вартості та імпорту енергоносіїв, машин і обладнання. Така модель зовнішньої торгівлі обмежувала потенціал сталого економічного зростання та підвищувала вразливість економіки до зовнішніх шоків [57-62].

Події 2014–2015 років стали переломним моментом у розвитку зовнішньої торгівлі України. Анексія Криму, збройний конфлікт на сході країни, розрив значної частини виробничо-логістичних зв'язків і різке

скорочення торгівлі з Російською Федерацією призвели до глибокого падіння зовнішньоторговельних показників. У 2015 році експорт товарів скоротився майже вдвічі порівняно з 2013 роком і становив близько 38 млрд дол. США, тоді як імпорт знизився до 37,5 млрд дол. США [57-62].

У цей період відбулося не лише кількісне скорочення обсягів торгівлі, а й початок структурної та географічної переорієнтації зовнішньоторговельних потоків. Україна активізувала процеси інтеграції до європейського економічного простору, що знайшло відображення у зростанні частки країн Європейського Союзу в експорті та імпорті. Водночас втрата традиційних ринків збуту виявила обмеженість експортного потенціалу української економіки та недостатню готовність до швидкої диверсифікації.

У 2016–2019 роках зовнішня торгівля України поступово відновлювалася, демонструючи помірні темпи зростання. За даними Національного банку України, у 2019 році експорт товарів і послуг сягнув близько 63 млрд дол. США, імпорт - понад 67 млрд дол. США [58-62]. Водночас торговельне сальдо залишалося від'ємним, що свідчило про збереження структурних проблем у зовнішньоекономічній сфері.

Важливою особливістю цього періоду стало зростання ролі аграрного сектору у формуванні експортних надходжень. Україна закріпила свої позиції як один із провідних світових експортерів зернових культур і олійних, що позитивно впливало на валютні надходження, але водночас посилювало сировинну спрямованість експорту. Частка продукції машинобудування та високотехнологічних товарів залишалася низькою, що обмежувало потенціал підвищення конкурентоспроможності на світових ринках [64].

Пандемія COVID-19 у 2020 році спричинила новий спад зовнішньоторговельної активності. Порушення глобальних ланцюгів постачання, зниження світового попиту та логістичні обмеження негативно вплинули на експорт та імпорт України. Проте, на відміну від попередніх криз, цей спад мав відносно короткостроковий характер, і вже у 2021 році спостерігалось суттєве відновлення зовнішньої торгівлі. За даними UN

Comtrade, обсяг експорту товарів України у 2021 році перевищив 68 млрд дол. США, що стало одним із найвищих показників за всю історію незалежності [61].

Кардинальні зміни у динаміці зовнішньої торгівлі України відбулися у 2022 році внаслідок повномасштабного вторгнення Російської Федерації. Блокування морських портів, руйнування виробничої та транспортної інфраструктури, зниження виробничих потужностей і зростання логістичних витрат призвели до різкого скорочення експорту. За оцінками Світового банку, у 2022 році експорт товарів України зменшився більш ніж на 35 %, тоді як імпорт скоротився меншою мірою через потреби у критично важливих товарах, паливі та гуманітарній допомозі [65].

У 2023–2024 роках зовнішня торгівля України функціонувала в умовах воєнної економіки, демонструючи часткову адаптацію до нових реалій. Відновлення експорту відбувалося переважно за рахунок альтернативних логістичних маршрутів, зокрема сухопутних коридорів до країн ЄС та тимчасових морських шляхів. Водночас структура експорту залишалася вразливою, а торговельне сальдо – стійко від’ємним, що посилювало тиск на платіжний баланс і валютний ринок [56; 57].

Розглянемо ключові етапи зовнішньої торгівлі України: довоєнну стабільність, шоки 2014–2015 років, рекордне відновлення 2021 року та вплив повномасштабного вторгнення (табл. 2.1) [57; 58; 60].

Отже, динаміка зовнішньої торгівлі України демонструє складну еволюцію: від посткризового відновлення та досягнення довоєнних піків до вимушеної структурної адаптації після початку агресії РФ у 2014 році. Стратегічна переорієнтація на ринок ЄС забезпечила вихід на історичний максимум експорту у 2021 році, проте повномасштабне вторгнення 2022 року спричинило глибоку рецесію через блокування морської логістики та руйнацію промислового потенціалу. Сучасний етап характеризується активною адаптацією логістичних шляхів до воєнних реалій, що дозволяє підтримувати експортні потоки, хоча й відбувається на тлі критичного зростання

торговельного дефіциту.

Таблиця 2.1 – Динаміка зовнішньої торгівлі товарами України за 2010–2024 рр., млрд дол. США

Рік	Експорт	Імпорт	Сальдо
2010	51,4	60,7	-9,3
2012	68,8	84,7	-15,9
2015	38,1	37,5	+0,6
2019	50,1	60,8	-10,7
2021	68,1	72,8	-4,7
2022	44,1	55,3	-11,2
2024	41,7	70,8	-29,1

Глибока трансформація зовнішньоекономічної діяльності України за останні дванадцять років відображає адаптацію національного господарства до екстремальних умов війни та кардинальну зміну векторів інтеграції, що проявляється у структурних зрушеннях товарної та географічної архітектури вітчизняного експорту (табл. 2.2) [57; 58; 60].

Таблиця 2.2 – Структурні та географічні зрушення в експорті України

Показник	2012 рік	2024 рік
Частка АПК в експорті, %	26	59
Частка металургії в експорті, %	28	15,2
Частка країн ЄС в експорті, %	25	56
Частка РФ в експорті, %	26	0

Зафіксована зміна тенденцій свідчить про формування нової економічної реальності, де агропромисловий сектор став безумовним домінантом,

забезпечуючи близько 59% усіх експортних надходжень. Це зростання відбулося на тлі драматичного скорочення частки металургії (з 28% до 15,2%), що є прямим наслідком руйнації великих промислових об’єктів у прифронтових регіонах та складних логістичних умов.

Стратегічний розворот у бік Європейського Союзу, чия частка в експорті сягнула 56%, та остаточний розрив із Російською Федерацією підкреслюють безповоротність євроінтеграційного курсу. Хоча успішна адаптація логістики до європейських кордонів стала фактором стійкості, посилення сировинної спрямованості експорту вимагає від держави нових інструментів підтримки високотехнологічних галузей, зокрема машинобудування, для відновлення промислового потенціалу.

У підсумку, сучасна структура експорту є результатом вимушеної трансформації, яка визначатиме пріоритети економічної безпеки та зовнішньоторговельної політики України на наступне десятиліття.

У зовнішній торгівлі України після піку 2021 р. обсяги експорту впали у 2022 р., а імпорт залишався відносно високим. У 2024 р. спостерігалось поступове відновлення експортної активності та збільшення імпорту (табл. 2.3) [60; 66].

Таблиця 2.3 – Обсяги експорту та імпорту України за період 2021–2024 роки, млн дол. США

Рік	Експорт товарів	Імпорт товарів	Торгівельний оборот
2021	68 073	72 843	140 916
2022	44 134	55 294	99 428
2023	36 040	63 527	99 567
2024	40 593	70 062	110 655

У структурі українського експорту 2024 р. вагому частину займали продукти агропромислового комплексу та пов’язані з ним групи товарів

(зернові, олії), а також металопродукція і електротехніка, що відображає торговельну спеціалізацію країни (табл. 2.4) [61; 67].

Таблиця 2.4 – Структура експорту за основними групами товарів у 2024 р.
млн. дол. США

Група товарів	Обсяг експорту	Частка
Сільськогосподарські та харчові продукти	9 420	22,6 %
Жири та олії рослинного походження	5 760	13,8 %
Насіння та зернові	3 390	8,2 %
Метали та вироби з них	3 100	7,4 %
Руди та шлак	2 940	7,1 %
Електричне обладнання	2 280	5,5 %
Інші товари	14 ...	-
Всього	41 730	100 %

Імпорт 2024 р. характеризувався великою часткою машин, обладнання та транспортних засобів, що відображає потребу у модернізації економіки, а також значною часткою паливно-енергетичних ресурсів та електроніки (табл 2.5) [61; 67].

Таблиця 2.5 – Структура імпорту України у 2024 р., млн дол. США

Група товарів	Імпорт	Частка, %
1	2	3
Паливні вироби та мінеральні продукти	8 900	12,6
Електроніка та обладнання	8 390	11,9
Автомобілі та транспорт	7 560	10,7
Машини, обладнання	6 650	9,4

Продовження таблиці 2.5

1	2	3
Пластмаси та полім. матеріали	2 870	4,1
Фармацевтика	2 430	3,4
Інші товари	33 ...	-
Всього	70 770	100

Торгівельне сальдо України у 2021–2024 рр. залишалося негативним з тенденцією до поглиблення, що пов’язано зі значним перевищенням імпорту над експортом товарів. Це свідчить про високий попит на імпортні товари порівняно з можливостями експорту (табл. 2.6).

Таблиця 2.6 – Динаміка торговельного сальдо України за період 2021–2024, млрд. дол. США

Рік	Експорт	Імпорт	Сальдо
2021	68,07	72,84	-4,77
2022	44,13	55,29	-11,16
2023	36,04	63,53	-27,49
2024	40,59	70,06	-29,47

Аналіз динаміки зовнішньої торгівлі України свідчить, що ключовими проблемами залишаються висока залежність від експорту сировинної продукції, обмежена диверсифікація ринків збуту та значна імпортозалежність у критичних секторах економіки. У цих умовах митно-тарифне та нетарифне регулювання відіграють важливу роль у формуванні адаптивної торговельної політики, здатної забезпечити підтримку національного виробника, стимулювати експорт з високою доданою вартістю та зменшити негативні наслідки зовнішніх шоків.

Таким чином, динаміка зовнішньої торгівлі України у 2010–2024 роках відображає складний шлях трансформації економіки в умовах системних криз і воєнних викликів. Отримані висновки створюють аналітичну основу для подальшого дослідження товарної та географічної структури експорту й імпорту, а також оцінювання впливу державного регулювання на розвиток зовнішньоторговельних процесів.

Для комплексного оцінювання впливу глобальних викликів та воєнної агресії на національну економіку розглянемо динаміку ключових показників зовнішньоекономічної діяльності, де візуалізовано зміни вартісних обсягів експортно-імпортних операцій України протягом 2020–2024 років (рис. 2.1).

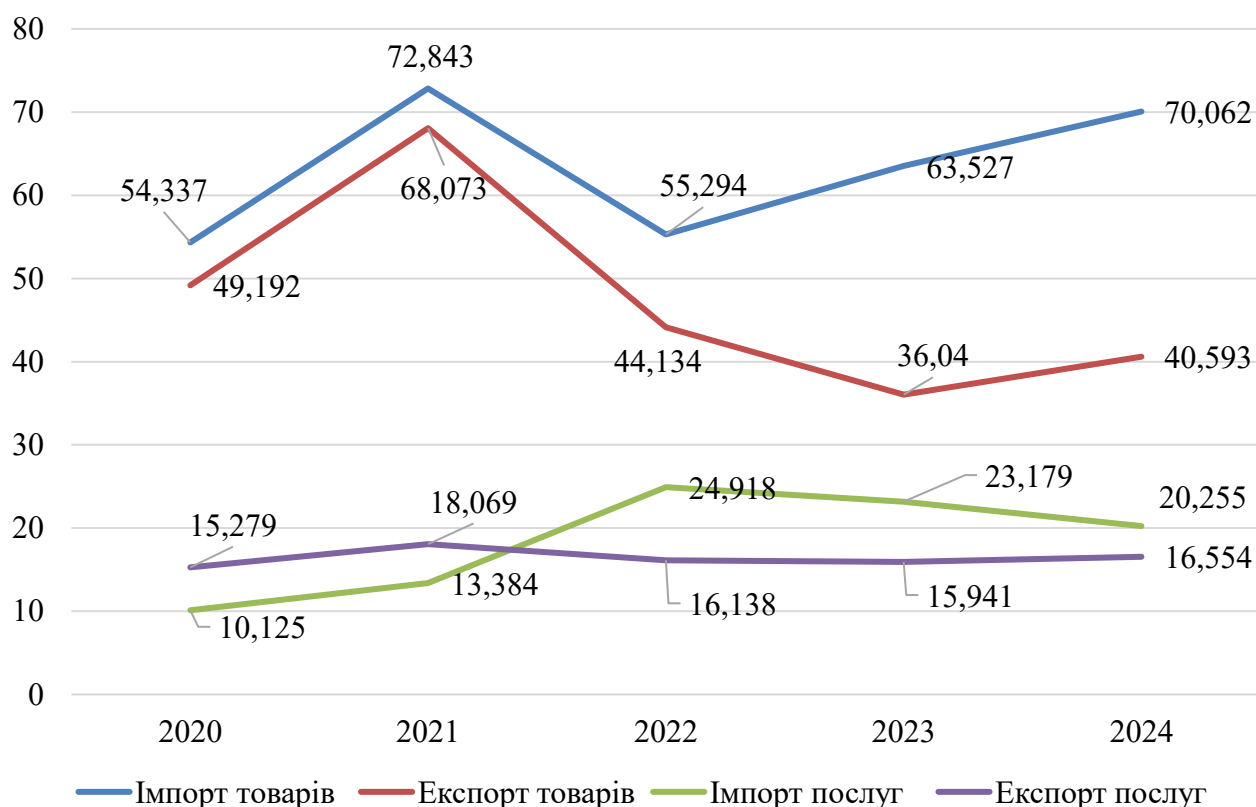

Рисунок 2.1 – Зовнішньоторговельні цінності України за 2020-2024 роки, млн. дол. США

Аналіз наведених даних демонструє кардинальну трансформацію

структури та обсягів торгівлі, де чітко виокремлюється переломний момент початку повномасштабного вторгнення у 2022 році. Якщо експорт товарів з 2022 року зазнав критичного обвалу через фізичне руйнування промисловості та блокування портів, то експорт послуг виявив більшу резистентність, передусім завдяки ІТ-галузі. Водночас нагальні потреби оборони та економіки зумовили стабільно високий імпорту як стратегічних товарів (паливо, обладнання), так і послуг (міжнародна логістика, фінансові операції). Цей структурний дисбаланс, де глибокий дефіцит торгівлі товарами не компенсується профіцитом у сфері послуг, став визначальним фактором формування рекордного від'ємного сальдо загального торговельного балансу.

Структурний аналіз зовнішньої торгівлі України є ключовим для розуміння глибинних характеристик її інтеграції у світову економіку, оскільки саме товарна структура експорту та імпорту відображає рівень технологічного розвитку, ступінь участі у глобальних ланцюгах доданої вартості та ефективність державної торговельної політики. Протягом досліджуваного періоду Україна зберігала виразну асиметрію між структурою експорту та імпорту, що проявлялося у домінуванні сировинних і напівсировинних товарів у експорті та переважанні продукції з високою доданою вартістю в імпорті.

У 2022–2024 роках експорт металургійної продукції скоротився найбільш суттєво через руйнування підприємств і логістичні обмеження, тоді як аграрний експорт, попри значні втрати, зберіг відносну стабільність завдяки альтернативним логістичним каналам. Імпорт, у свою чергу, змістився у бік критично важливих товарів – палива, генераторів, обладнання для відновлення інфраструктури та оборонних потреб.

Сировинна орієнтація експорту та технологічна насиченість імпорту формують довгострокові ризики для економічної безпеки та обмежують потенціал сталого розвитку. За цих умов митно-тарифне та нетарифне регулювання мають відігравати активну роль у стимулюванні структурних зрушень, зокрема шляхом підтримки експорту з високою доданою вартістю, імпортозаміщення у стратегічних секторах і зменшення вразливості до

зовнішніх шоків.

Систематизуємо ключові індикатори зовнішньої торгівлі України за період 2020–2024 років, які комплексно характеризують динаміку експортно-імпортних операцій та їхню роль у структурі ВВП (табл. 2.7).

Таблиця 2.7 – Індикатори зовнішньої торгівлі України за 2020-2024 роки

Індикатори зовнішньої торгівлі	2020	2021	2022	2023	2024
Зовнішня торгівля, % ВВП	79,2	82,7	87,4	77,5	77,8
Торговий баланс, млн дол. США	-6,778	-6,642	-14,652	-29,135	-30,403
Торговий баланс (включно з обслуговуванням), млн дол. США	-2,378	-2,671	-25,737	-37,879	-35,911
Імпорт товарів і послуг, % (зміна)	-6,4	14,2	-17,4	8,9	7,7
Експорт товарів і послуг, % (зміна)	-5,8	-8,6	-42,0	-5,9	10,3
Імпорт товарів і послуг, % ВВП	40,3	42,0	52,0	49,2	48,3
Експорт товарів і послуг, % ВВП	38,8	40,7	35,4	28,3	29,4

Аналіз індикаторів засвідчує драматичне погіршення стану зовнішньої торгівлі починаючи з 2022 року, коли від’ємне сальдо торгового балансу (включно з послугами) стрибкоподібно зросло з 2,7 млрд дол. до понад 35–37 млрд дол. США у наступні роки. Головним чинником цього став катастрофічний обвал експорту (на 42% у 2022 році) через руйнування виробничого потенціалу та логістичну блокаду, тоді як потреби в імпорті для

забезпечення оборони та життєдіяльності країни залишалися критично високими. Це призвело до формування глибокого структурного дисбалансу, де частка імпорту у ВВП стабільно перевищує 48%, тоді як частка експорту скоротилася до рівня менше 30%, хоча у 2024 році й намітилася позитивна тенденція до відновлення експортних поставок (+10,3%).

Після 2022 року через блокування морських портів Чорного моря різко зменшило можливості експорту до віддалених регіонів і посилило роль сухопутних маршрутів до країн ЄС. У результаті Європейський Союз став не лише ключовим торговельним партнером, а й головним транзитним коридором для українського експорту.

Географічна структура зовнішньої торгівлі України у 2024 році, що відображає основних стратегічних партнерів за обсягами експортних та імпорتنних операцій представлена на рисунку 2.2.

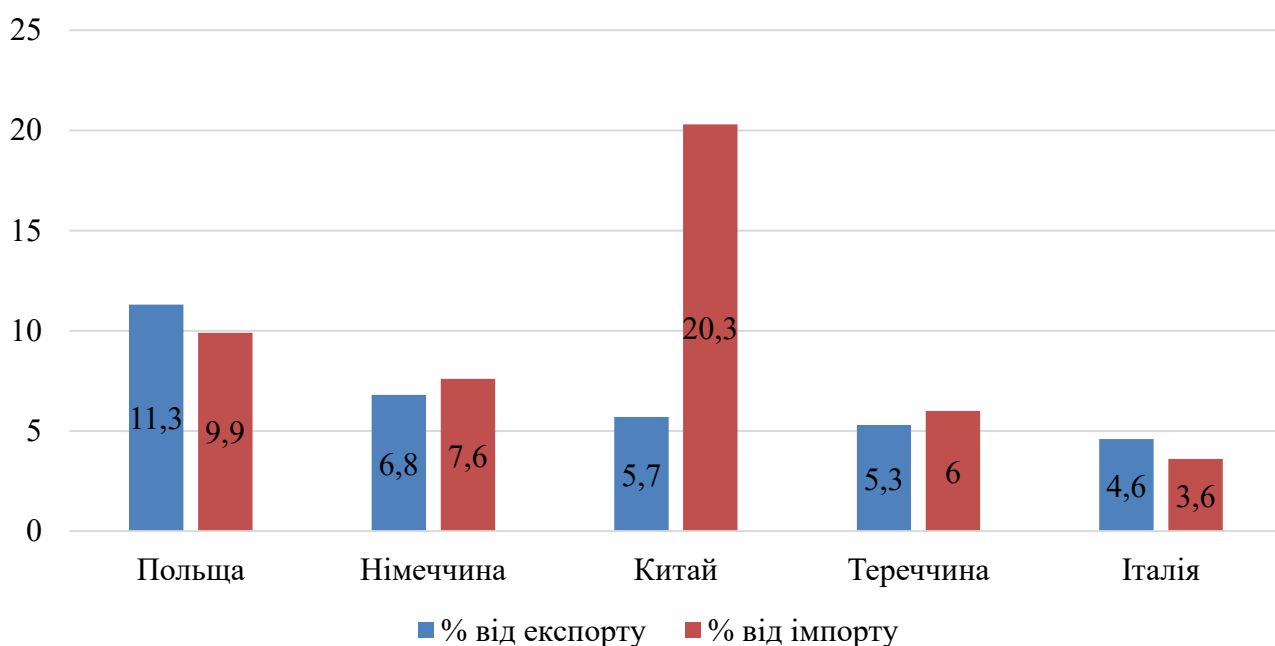

Рисунок 2.2 – Основні країни-партнери України на зовнішньому ринку у 2024 році, %

Аналіз географічної структури свідчить про закріплення ролі Польщі як

ключового торговельного партнера України, яка у 2024 році посіла перше місце за часткою в експорті (11,3%) та увійшла до лідерів за імпортом (9,9%). Найбільш виражений дисбаланс спостерігається у відносинах із Китаєм, який є основним постачальником продукції в Україну з часткою 20,3%, що майже вчетверо перевищує обсяги вітчизняного експорту до цієї країни (5,7%). Висока питома вага країн-членів ЄС (Польщі, Німеччини та Італії) у структурі товарообігу підтверджує успішну переорієнтацію українських виробників на європейський ринок та незворотність процесів економічної інтеграції. Водночас значне перевищення імпорту над експортом у торгівлі з Німеччиною, Китаєм та Туреччиною вказує на збереження високої залежності від іноземних товарів критичного імпорту, що зумовлює необхідність подальшої підтримки національного експортного потенціалу.

Обсяги експортно-імпортних операцій України з її найбільшими європейськими контрагентами за результатами перших восьми місяців 2025 року дозволяє оцінити інтенсивність торговельної взаємодії та виявити ключових стратегічних партнерів України в межах європейського економічного простору (рис. 2.3).

У 2025 р. безумовне лідерство в структурі європейської торгівлі належить Польщі та Німеччині, сумарний товарообіг з якими значно перевищує показники інших країн регіону. Характерною ознакою торгівлі з країнами-лідерами є збереження глибокого дефіциту торговельного балансу, де обсяги імпорту з Польщі (5014,4 млн дол.) та Німеччини (4239,8 млн дол.) суттєво переважають над українським експортом. Позитивною тенденцією є формування профіцитного сальдо у відносинах з Іспанією, Нідерландами та Молдовою, де обсяги вітчизняних поставок перевищують закупівлі, що частково компенсує загальний торговельний дисбаланс. Молдова демонструє унікальну пропорцію у структурі взаємодії, виступаючи ринком зі стабільним попитом на українські товари при мінімальних обсягах зустрічного імпорту (96 млн дол.).

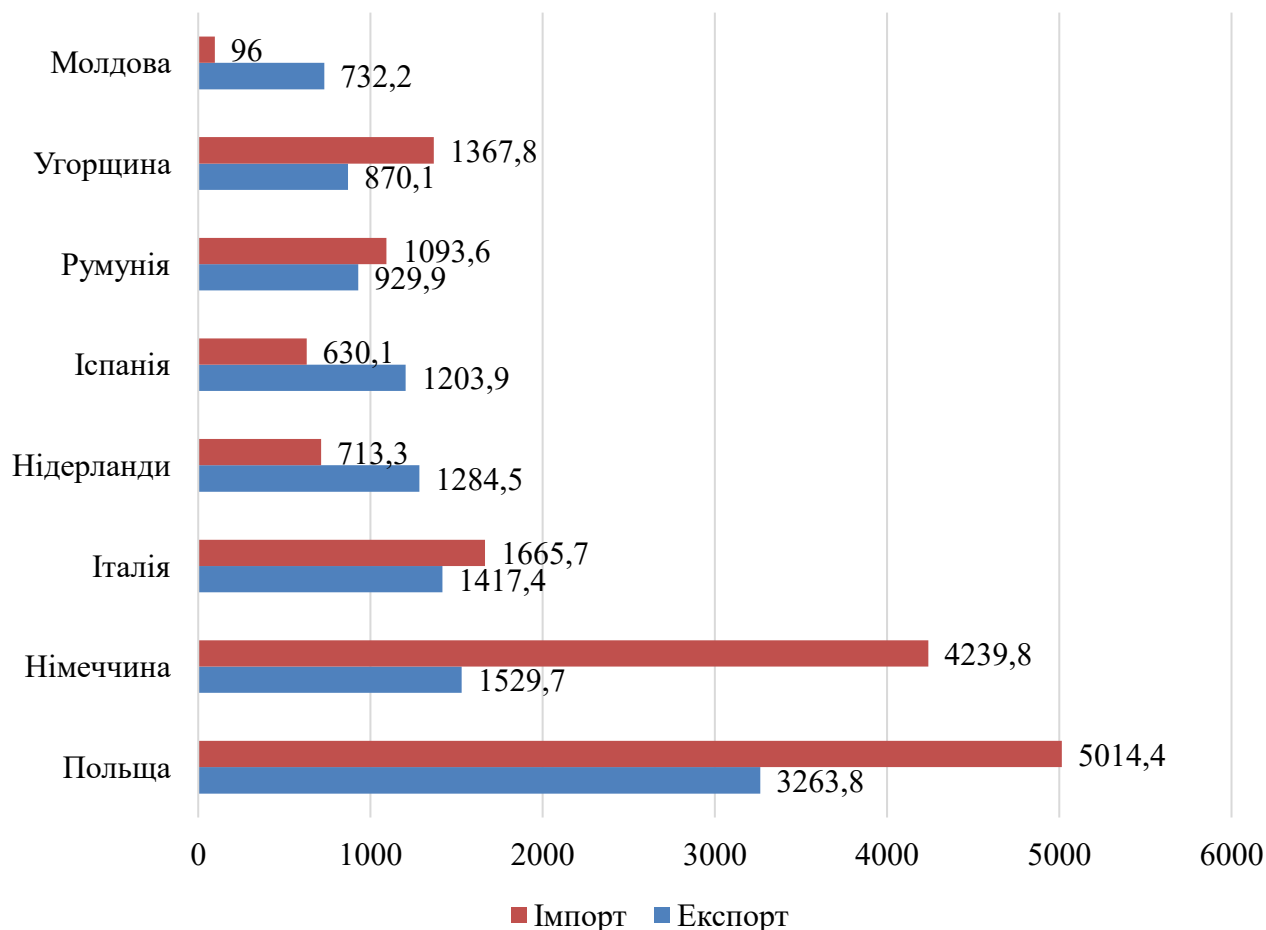

Рисунок 2.3 – Країни Європи, з якими Україна торгує найбільше за січень-серпень 2025 року, млн. дол. США

Загалом, представлена географічна структура підкреслює високу концентрацію зовнішньоекономічних зв'язків України на ринках ЄС, що вимагає подальшої диверсифікації експорту та підвищення конкурентоспроможності української продукції на цих ринках. Водночас така концентрація географічних потоків створює нові ризики, пов'язані з перевантаженням інфраструктури, торговельними обмеженнями окремих країн та зростанням логістичних витрат. Це актуалізує необхідність диверсифікації експортних маршрутів і відновлення морської логістики як стратегічного пріоритету зовнішньоекономічної політики.

Отже, за останнє десятиліття країна здійснила суттєвий поворот у напрямі європейської інтеграції та розширила присутність на ринках Азії та Африки.

Водночас ці зрушення не супроводжувалися достатньою зміною товарної структури експорту, що обмежує потенціал отримання довгострокових вигод від географічної диверсифікації. За цих умов митно-тарифне та нетарифне регулювання мають бути спрямовані не лише на розширення доступу до нових ринків, а й на стимулювання експорту продукції з високою доданою вартістю та зменшення структурної вразливості національної економіки.

Протягом усього досліджуваного періоду зовнішня торгівля України розвивалася за моделлю, яка поєднує високу відкритість економіки з обмеженою здатністю до формування експортної доданої вартості. Це зумовлює хронічну вразливість торговельного балансу та підвищену чутливість до змін зовнішньої кон'юнктури. Крім того, асиметрія між експортом та імпортом, що проявляється як у товарному, так і в географічному вимірах означає, що економічне зростання значною мірою залежить від імпорту засобів виробництва, а експортні надходження не створюють достатніх передумов для сталого оновлення виробничої бази.

Наведені дані (табл. 2.8) підтверджують, що Україна виступає нетто-експортером сировини та нетто-імпортером високотехнологічної продукції.

Таблиця 2.8 – Порівняльна характеристика структури експорту та імпорту України за рівнем доданої вартості, 2021 р.

Група товарів	Частка в експорті, %	Частка в імпорті, %
Сировина та напівсировина	68,5	21,3
Товари середнього рівня переробки	19,7	34,6
Товари з високою доданою вартістю	11,8	44,1
Разом	100,0	100,0

У довгостроковій перспективі це формує так звану «пастку низької доданої вартості», за якої зростання фізичних обсягів експорту не супроводжується пропорційним зростанням доходів та продуктивності. В

умовах глобальної конкуренції така модель істотно обмежує можливості економічного розвитку та знижує ефективність участі у міжнародному поділі праці.

Важливим аспектом аналізу є хронічно від'ємне сальдо зовнішньої торгівлі, яке зберігається навіть у роки зростання експорту. Це свідчить про те, що позитивні експортні зрушення нівелюються зростанням імпорту, зокрема енергоносіїв, машин і обладнання. В умовах воєнної економіки ця проблема загострилася через необхідність імпорту критично важливих товарів та скорочення експортних можливостей.

З макроекономічної точки зору така ситуація створює додатковий тиск на платіжний баланс і валютний ринок, посилюючи залежність від зовнішнього фінансування. За оцінками Світового банку та Міжнародного валютного фонду, у післявоєнний період відновлення експортного потенціалу та структурної перебудови зовнішньої торгівлі будуть ключовими чинниками макроекономічної стабільності України [56; 62].

Концентрація експортних потоків на ринку Європейського Союзу в умовах воєнних обмежень створює нові виклики, пов'язані з логістичною перевантаженістю, регуляторними бар'єрами та конкуренцією з боку виробників країн-членів ЄС. Це вимагає більш активного використання інструментів державної торговельної політики, спрямованих на захист національних інтересів у межах міжнародних правил.

У цьому контексті особливого значення набуває роль митно-тарифного та нетарифного регулювання як інструментів структурної корекції зовнішньої торгівлі. Митні тарифи можуть бути використані для стимулювання імпортозаміщення у стратегічних секторах, тоді як нетарифні заходи — для підтримки якості, безпеки та конкурентоспроможності національної продукції. Водночас можливості застосування таких інструментів обмежені міжнародними зобов'язаннями України, зокрема в межах Світової організації торгівлі, що потребує зваженого та економічно обґрунтованого підходу [6].

Таким чином можемо констатувати, що зовнішня торгівля України

перебуває у стані глибокої трансформації, зумовленої як внутрішніми структурними проблемами, так і безпрецедентними зовнішніми викликами. Попри певні позитивні зрушення у географічній диверсифікації та адаптації до нових умов, базова модель торгівлі залишається сировинно орієнтованою та імпортозалежною. Це актуалізує необхідність активізації державного регулювання зовнішньої торгівлі з метою стимулювання експорту з високою доданою вартістю, зменшення структурних дисбалансів та підвищення економічної безпеки країни.

2.2 Оцінка ефективності митно-тарифного регулювання в Україні

Ефективність митно-тарифного регулювання визначається його здатністю виконувати одночасно кілька взаємопов'язаних функцій: фіскальну, регулюючу, захисну та стимулюючу. Для України, як країни з відкритою економікою та обмеженим внутрішнім ринком, митно-тарифна політика має особливе значення не лише як джерело наповнення бюджету, а й як інструмент впливу на структуру імпорту, конкурентоспроможність національних виробників і стан платіжного балансу. Оцінка ефективності митно-тарифного регулювання потребує комплексного аналізу рівня митного навантаження, динаміки митних надходжень, структури митних платежів та їх кореляції з показниками зовнішньої торгівлі.

Протягом 2010–2024 років митно-тарифна політика України зазнавала суттєвих змін, зумовлених як внутрішніми реформами, так і міжнародними зобов'язаннями, зокрема в межах Світової організації торгівлі та Угоди про асоціацію з ЄС. Однією з ключових тенденцій стало поступове зниження середньозважених ставок ввізного мита, що відповідало курсу на лібералізацію торгівлі, але водночас обмежувало можливості активного тарифного захисту внутрішнього ринку.

За даними Світової організації торгівлі, середньозважена ставка ввізного мита в Україні у 2021 році становила близько 3,4 %, що є нижчим показником

порівняно з багатьма країнами з аналогічним рівнем економічного розвитку [54]. При цьому для промислових товарів рівень тарифного захисту був ще нижчим, тоді як для окремих груп аграрної продукції зберігалися підвищені ставки мита (табл. 2.9) [54; 71].

Таблиця 2.9 – Середньозважені ставки ввізного мита в Україні у 2013-2021 рр., %

Рік	Загальна ставка	Промислові товари	Аграрна продукція
2013	4,6	3,8	8,2
2016	4,1	3,2	7,6
2019	3,7	3,0	6,9
2021	3,4	2,8	6,1

Наведені дані свідчать про системне зниження рівня митного захисту, що створювало сприятливі умови для імпорту, але водночас посилювало конкурентний тиск на національних виробників. У поєднанні зі слабкою індустриальною політикою це призвело до зростання імпортозалежності у стратегічно важливих секторах, зокрема в машинобудуванні та хімічній промисловості.

Фіскальна ефективність митно-тарифного регулювання проявляється через обсяги митних надходжень до державного бюджету та їхню частку в загальних доходах. За даними Міністерство фінансів України, у 2010–2013 роках митні платежі формували до 35–38 % доходів загального фонду державного бюджету, що відображало значну роль імпорту в економіці та високий рівень митного навантаження [71].

Після 2014 року частка митних надходжень у доходах бюджету поступово зменшувалася, що було зумовлено як скороченням обсягів імпорту в кризові роки, так і зниженням ставок мита. Водночас абсолютні обсяги митних

платежів залишалися значними, особливо за рахунок податку на додану вартість з імпортованих товарів (табл. 2.10) [60; 71].

Таблиця 2.10 – Митні надходження до державного бюджету України у 2013–2023 рр.

Рік	Митні платежі, млрд грн	Частка у доходах бюджету, %
2013	148,2	36,5
2016	236,9	32,1
2019	373,3	34,8
2021	489,2	38,7
2023	520,4	41,2

Аналіз структури митних надходжень свідчить, що ключовим джерелом доходів є не власне ввізне мито, а податок на додану вартість з імпортованих товарів, частка якого стабільно перевищує 70 %. Це означає, що митно-тарифне регулювання в Україні виконує насамперед фіскальну функцію опосередковано, через механізм непрямих податків, тоді як захисна роль митних тарифів є обмеженою.

Трансформація інституційного середовища та операційної діяльності в митній сфері впродовж останнього десятиліття демонструє виражену динаміку цифровізації та адаптивності процесів адміністрування до екстремальних макроекономічних викликів. Аналіз статистичних показників дозволяє відстежити зміну інтенсивності зовнішньоторговельних операцій та рівень залученості суб'єктів господарювання до процедур митного оформлення в різні періоди розвитку національної економіки (табл. 2.11) [60].

Майже повний перехід до електронного декларування у 2024 році підтверджує завершення системної цифровізації митних формальностей, що дозволило зберегти керованість процесів навіть за умови значного скорочення

загальної кількості оформлених документів порівняно з довоєнним періодом.

Таблиця 2.11 – Динаміка показників митного декларування за 2014-2024 рр.

Показник	2014	2021	2022	2023	2024
Оформлено митних декларацій (за формою ЄАД), тис. шт.	3113,4	5159,3	3532,8	3517,6	3757,8
Оформлено електронних митних декларацій (за формою ЄАД), тис. шт.	2680,8	5006,5	3499,8	3501,2	3743,7
Оформлено інших митних документів, тис. шт.:	-	1024,0	556,3	485,1	316,6
уніфікованих митних квитанцій МД-1	-	491,6	253,1	212,6	209,1
оголядових розписів М 15	-	325,2	229,5	176,0	57,3
митних декларацій М-16	-	207,2	73,7	96,5	50,2
Кількість осіб-резидентів, які перебувають на централізованому обліку, тис. осіб:	64,6	161,0	180,7	196,3	209,7
взятих на облік з початку року	11,5	14,2	19,5	15,6	13,4
здійснювали митні формальності з товарами з початку року	35,2	53,3	53,1	49,5	47,6
Кількість осіб-нерезидентів, які перебувають на централізованому обліку, тис. осіб	-	-	8,1	11,1	11,7

Стабільне зростання кількості осіб-резидентів на централізованому обліку, яка до 2024 року зросла більш ніж утричі відносно показників 2014 року, свідчить про розширення потенційного кола учасників зовнішньоекономічної діяльності попри складні безпекові умови. Це свідчить

про низькі бар'єри входу до реєстру та потенційну готовність бізнесу до зовнішньоекономічних операцій. Водночас певне скорочення чисельності осіб, які безпосередньо здійснювали митні формальності у 2023–2024 роках, вказує на процеси концентрації капіталу та професіоналізації ринку логістичних послуг. Початок систематичного обліку нерезидентів та їх подальше кількісне зростання маркує новий етап інтеграції української митної системи у міжнародний правовий простір та підвищення прозорості транскордонних операцій.

На відміну від кількості суб'єктів, динаміка оформлення декларацій зазнала суттєвого падіння після пікового 2021 року (5159,3 тис. од.). Попри те, що у 2024 році спостерігається певне відновлення (до 3757,8 тис. од.), розрив між «zareєстрованими» та «активними» учасниками залишається значним.

Для аналізу операційної стійкості митної інфраструктури та інтенсивності товарних потоків у різні періоди розвитку економіки доцільно розглянути кількісні параметри документального супроводу зовнішньоекономічних операцій. Представлені статистичні дані відображають динаміку оформлення вантажних митних декларацій за формою ЄАД, що слугує прямим індикатором ділової активності суб'єктів господарювання в умовах мінливого безпекового середовища (рис. 2.4) [60].

Аналіз продемонстрованої динаміки засвідчує глибоку трансформацію логістичних процесів, де після досягнення довоєнного піку у 5159,3 тис. оформлених декларацій у 2021 році відбулося суттєве падіння активності через шоковий вплив війни.

Станом на 2024 рік спостерігається позитивна тенденція до відновлення загальної кількості оформлених документів до рівня 3757,8 тис. одиниць, що значною мірою забезпечується інтенсифікацією імпорتنих надходжень. Найбільш критичним залишається стан прохідного транзиту, показники якого обвалилися з 395,3 тис. одиниць у 2021 році до мінімальних 7,4 тис. у 2024 році через фізичне блокування традиційних транспортних коридорів.

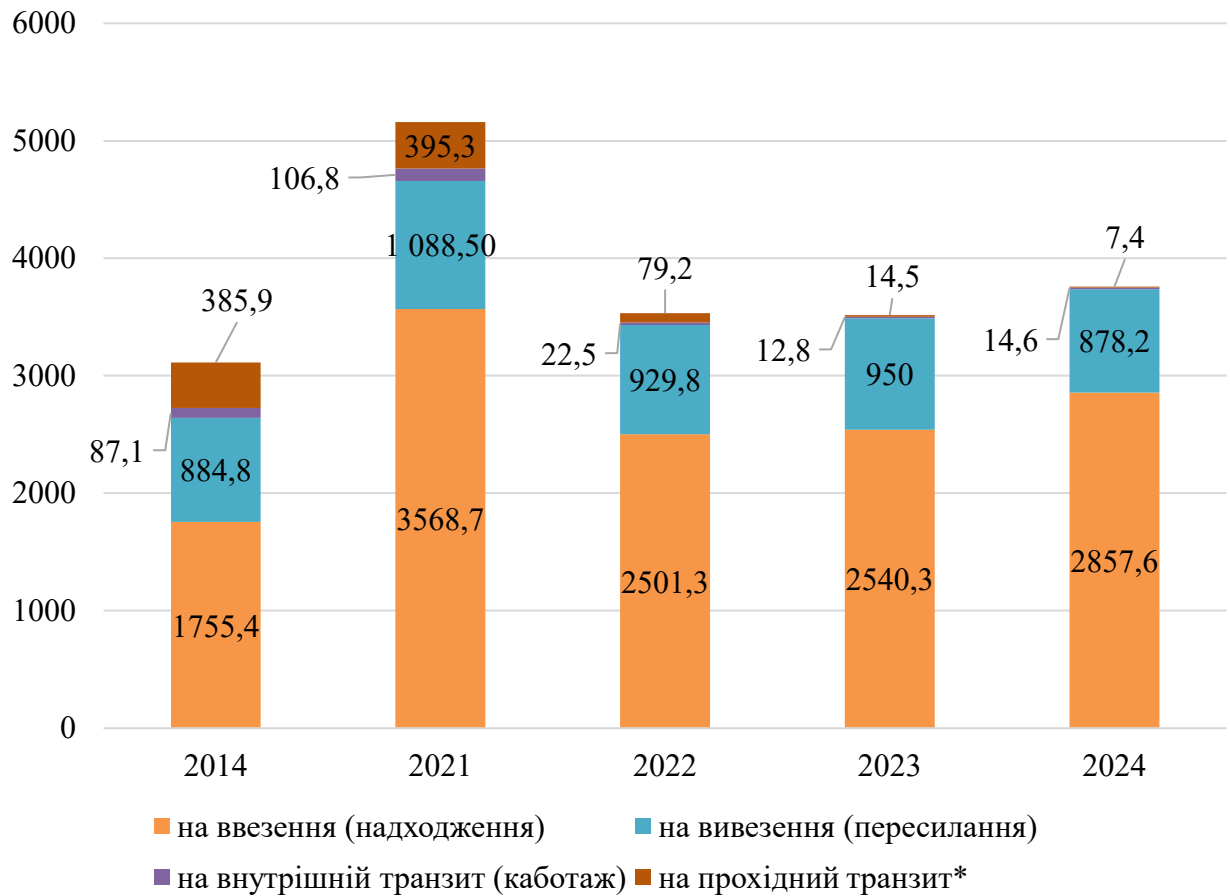

Рисунок 2.4 – Оформлено митних декларацій (за формою ЄАД), тис. шт.

Попри ці виклики, поточні обсяги декларування вже перевищують показники десятирічної давнини, які у 2014 році склали 3113,4 тис. одиниць, що підтверджує високу адаптивність національної економіки та успішну цифровізацію митних формальностей.

Процес цифровізації митних формальностей та перехід на безпаперові технології є ключовим індикатором модернізації системи адміністрування зовнішньої торгівлі. Розглянемо динаміку оформлення електронних митних декларацій за формою ЄАД, що дозволяє оцінити інтенсивність використання цифрових інструментів у різних митних режимах (рис. 2.5) [60].

Аналіз кількісних показників засвідчує, що електронне декларування імпорту після суттєвого падіння у 2022 році відновилося до рівня 2847,4 тис. одиниць у 2024 році, що майже вдвічі перевищує обсяги 2014 року.

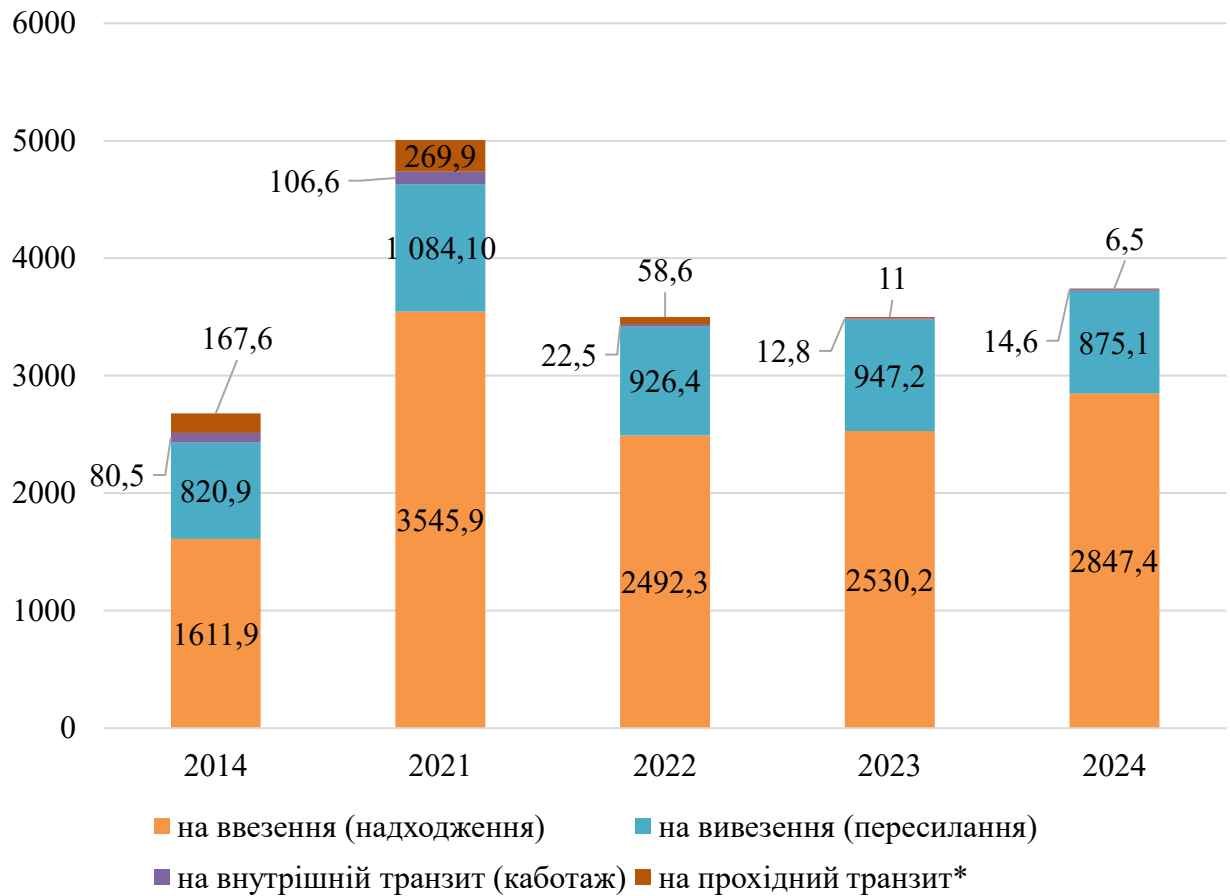

Рисунок 2.5 – Оформлено електронних митних декларацій (за формою ЄАД), тис. шт.

Експортний сегмент цифрових декларацій також демонструє адаптивність, оскільки у 2024 році було оформлено 875,1 тис. документів, що на 54,2 тис. одиниць більше, ніж на початку досліджуваного періоду. Водночас зафіксовано фактичне зникнення електронного супроводу прохідного транзиту, обсяги якого скоротилися з пікових 269,9 тис. у 2021 році до мінімальних 6,5 тис. одиниць у 2024 році. Загалом представлена динаміка підкреслює повну інтеграцію електронних сервісів у процеси митного оформлення, які стали основним інструментом підтримки зовнішньоекономічної діяльності в умовах воєнного стану.

Для детального аналізу трансформації логістичних маршрутів України в умовах геополітичних зрушень та воєнної агресії необхідно розглянути

інтенсивність використання різних ділянок державного кордону. Наведені статистичні показники дозволяють відстежити радикальну переорієнтацію товарних потоків та зміну ролі окремих видів транспорту в забезпеченні зовнішньоекономічної діяльності протягом останнього десятиліття (табл. 2.12).

Таблиця 2.12 – Динаміка переміщення через митний кордон України товарів та транспортних засобів за ділянками кордону за 2014-2024 рр. [60]

Суміжна країна / ділянка митного кордону України	2014	2021	2022	2023	2024
Пропущено транспортних засобів, млн од.:					
Всього кордон з країнами ЄС	11,50	6,39	7,70	8,20	7,57
Всього кордон з країнами СНД	9,81	4,02	1,71	1,49	1,44
Через морські пункти пропуску	0,27	0,14	0,04	0,03	0,02
Через авіаційні пункти пропуску	0,10	0,11	0,01	0,00	0,00
Пропущено товарів, млн тонн:					
Всього кордон з країнами ЄС	48,52	49,62	60,36	64,13	60,03
Всього кордон з країнами СНД	108,44	73,66	13,61	5,81	4,27
Через морські пункти пропуску	140,89	209,63	76,85	76,37	97,91
Через авіаційні пункти пропуску	0,12	0,08	0,01	0,00	0,00

За досліджуваний період відбулося фундаментальне переформатування національної логістики, де обсяги переміщення товарів через кордон із країнами ЄС зросли з 48,52 млн тонн у 2014 році до 60,03 млн тонн у 2024 році, що закріпило за цим напрямком статус основного стратегічного коридору країни. Водночас спостерігається майже повний розрив торговельних зв'язків на ділянках кордону з країнами СНД, де вантажопотік обвалився зі 108,44 млн тонн до критичного рівня у 4,27 млн тонн, а морські порти після шокового падіння почали демонструвати ознаки відновлення, досягнувши показника у

97,91 млн тонн у 2024 році. Повне припинення авіаційного сполучення та стагнація пропуску транспортних засобів через морські пункти до символічних 0,02 млн одиниць свідчать про критичну концентрацію зовнішньоторговельних операцій на сухопутних західних кордонах. Така динаміка підтверджує остаточне формування нової логістичної моделі, яка базується на глибокій інтеграції з європейською інфраструктурою та вимушеній відмові від традиційних маршрутів на сході та в повітряному просторі.

Більш детально по пропуску з якими країнами Україна пропускає транспортні засоби та товари розглянемо на рисунках 2.6, 2.7 [60].

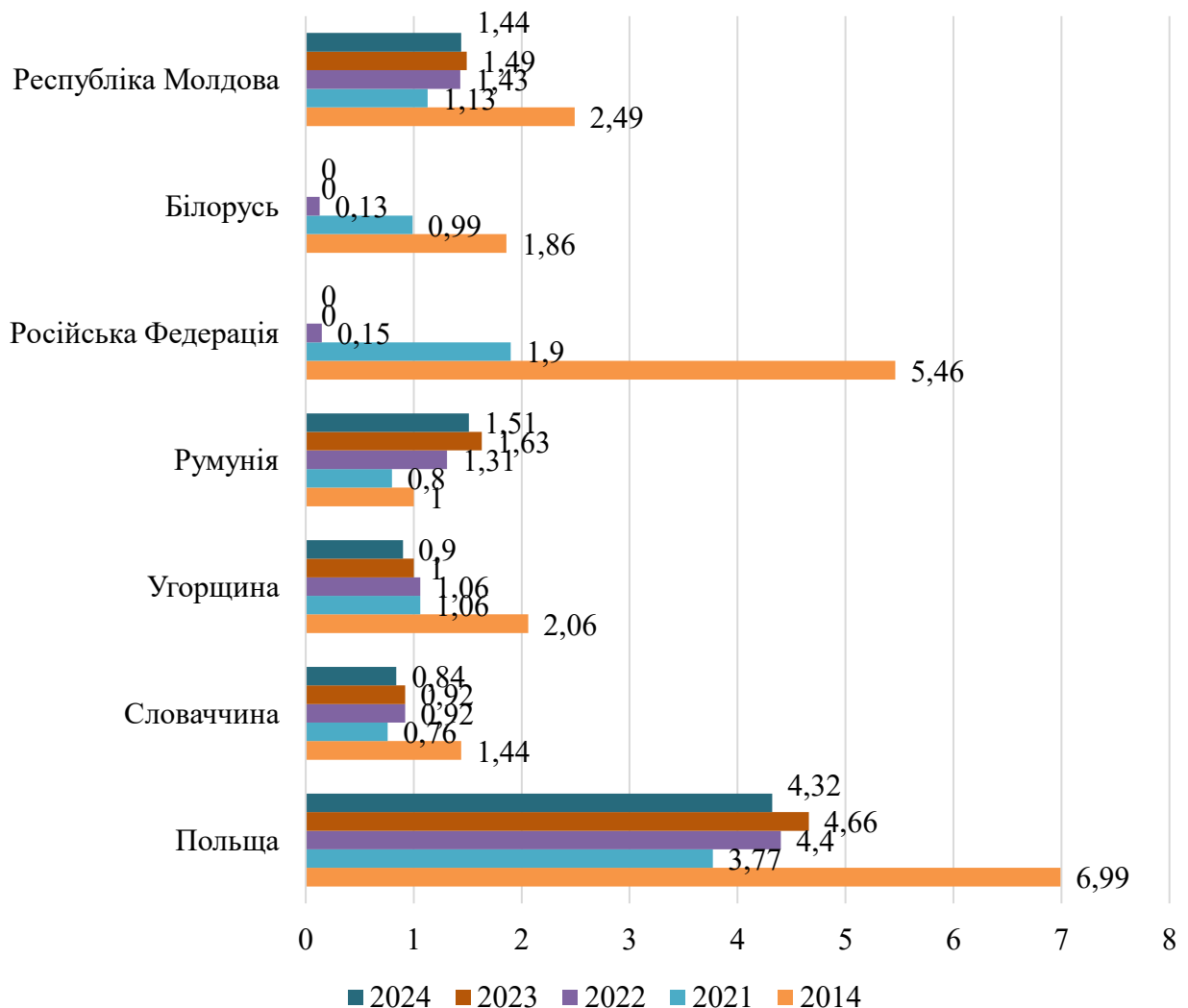

Рисунок 2.6 – Динаміка пропуску транспортних засобів через митний кордон України, млн од.

Аналіз підтверджує повне припинення сполучення на східному та північному напрямках, де показники пропуску з Російською Федерацією та Білоруссю обвалилися з 5,46 млн та 1,86 млн одиниць у 2014 році до нуля у 2024 році. Польща залишається ключовим логістичним хабом попри загальне зниження інтенсивності руху на цій ділянці з 6,99 млн до 4,32 млн одиниць за десятирічний період. Водночас суттєве зростання трафіку на кордоні з Румунією (з 1 млн до 1,51 млн) та стабілізація молдовського напрямку на рівні 1,44 млн одиниць засвідчують остаточну концентрацію транспортних потоків на західному та південно-західному векторах.

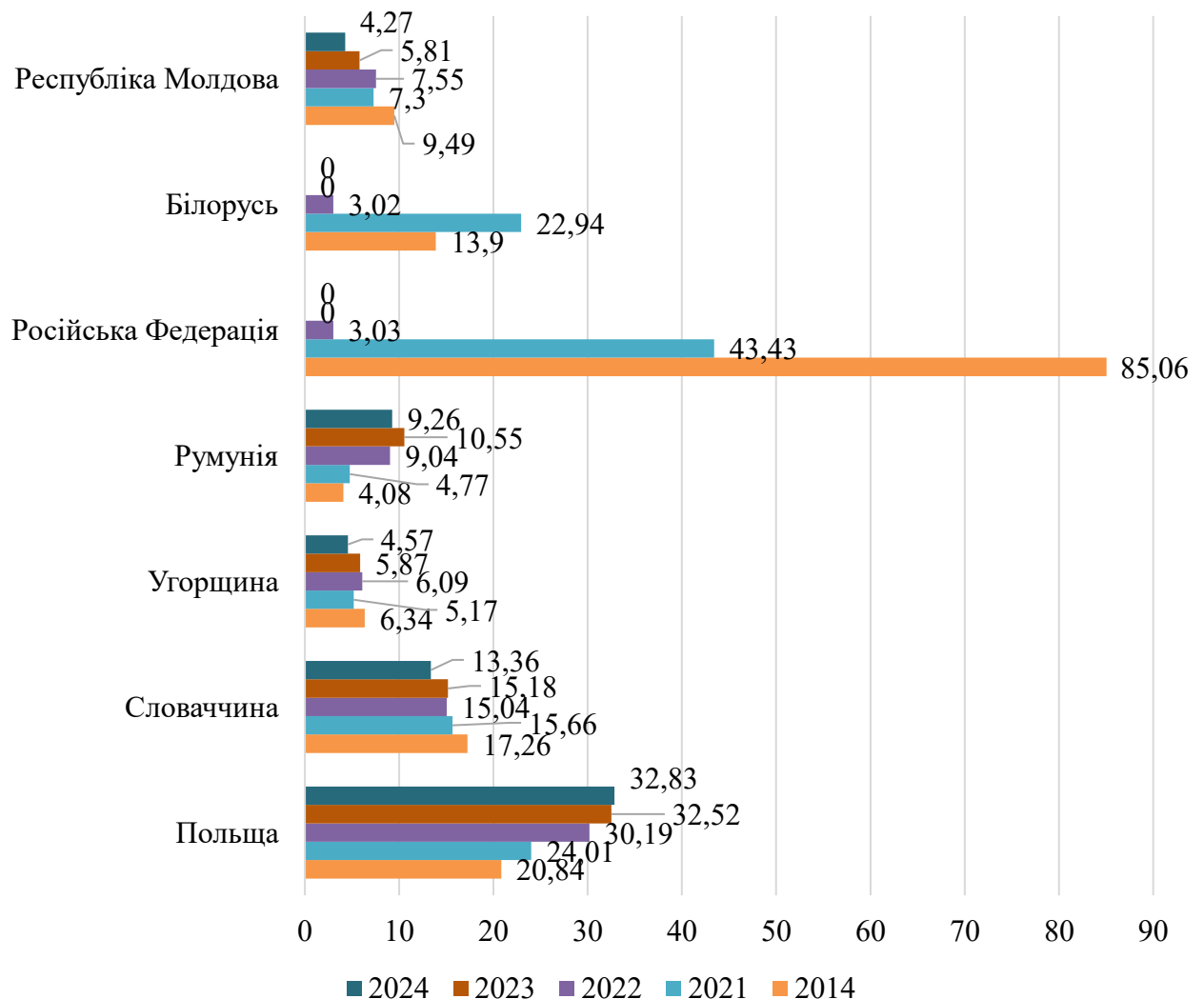

Рисунок 2.7 – Динаміка пропуску товарів через митний кордон України, МЛН. ТОНН

Аналіз кількісних показників засвідчує фундаментальний розрив економічних зв'язків на східному напрямку, де вантажопотік з Російською Федерацією обвалився з 85,06 млн тонн у 2014 році до повного припинення операцій у 2024 році. Ключовим стратегічним вектором став польський кордон, де обсяги переміщення товарів продемонстрували стабільне зростання, збільшившись з 20,84 млн тонн на початку періоду до 32,83 млн тонн у 2024 році. Суттєва інтенсифікація логістики відбулася також на румунському напрямку, де вантажообіг зріс більш ніж удвічі, досягнувши 9,26 млн тонн проти 4,08 млн тонн у 2014 році. Водночас спостерігається помірне зниження активності на кордоні з Молдовою (з 9,49 млн до 4,27 млн тонн) та Словаччиною (з 17,26 млн до 13,36 млн тонн), що вказує на концентрацію основних товарних мас на найбільш розвинених інфраструктурних вузлах. Загалом представлена динаміка підтверджує незворотність процесу інтеграції національної економіки в європейську транспортну систему та успішну розбудову альтернативних коридорів в умовах повної блокади традиційних маршрутів.

Аналіз товарної структури оподаткованого імпорту дозволяє виявити пріоритетні напрями наповнення внутрішнього ринку та потреби економічного відновлення країни. Наведені статистичні дані за основними групами УКТЗЕД відображають вартісну динаміку ввезеної продукції, що підлягає оподаткуванню при перетині митного кордону (табл. 2.13) [60].

Таблиця 2.13 – Оподаткований імпорт за деякими товарними групами за кодами УКТЗЕД за січень-грудень 2023 та 2024 року, тис. дол. США

Код	Найменування товарної групи за УКТЗЕД	2023	2024	темп росту, +/-
1	2	3	4	5
02	М'ясо та їстівні субпродукти	139 998	103 376	-36 622,2
03	Риба і ракоподібні, моллюски та інші водяні безхребетні	774 122	915 435	141 313,4
04	Молоко та молочні продукти; яйця птиці; натуральний мед	287 042	323 880	36 838,4

Продовження таблиці 2.13

1	2	3	4	5
07	Овочі та деякі їстівні коренеплоди і бульби	370 003	340 589	-29 413,8
08	Їстівні плоди та горіхи	811 508	865 689	54 181,1
09	Кава, чай, мате і прянощі	289 635	359 103	69 468,4
10	Зернові культури	119 141	111 310	-7 831,3
12	Насіння і плоди олійних рослин; солома і фураж	410 510	429 310	18 800,9
15	Жири та олії; готові харчові жири; воски	246 478	280 158	33 680,4
16	Готові харчові продукти з м'яса, риби або ракоподібних, молюсків	170 965	198 684	27 718,8
18	Какао та продукти з нього	342 625	504 443	161 817,8
19	Готові продукти із зерна зернових культур, борошна, крохмалю або молока; борошняні кондитерські вироби	258 881	285 668	26 786,9
20	Продукти переробки овочів, плодів, горіхів	277 812	281 762	3 949,4
21	Різні харчові продукти	472 143	549 149	77 006,2
22	Алкогольні і безалкогольні напої та оцет	701 381	794 476	93 095,3
23	Залишки харчової промисловості; корми для тварин	410 859	434 138	23 278,6
24	Тютюн і промислові замінники тютюну	481 927	482 859	932,0
25	Сіль, сірка, землі та каміння, штукатурні матеріали, вапно та цемент	250 940	231 613	-19 327,0
27	Палива мінеральні; нафта і продукти її перегонки; бітумінозні речовини; воски мінеральні	9 569 424	9 394 288	-175 136,7
28	Продукти неорганічної хімії	342 708	344 445	1 736,9
29	Органічні хімічні сполуки	585 969	704 209	118 240,1
30	Фармацевтична продукція	1 916 342	2 430 574	514 232,0
31	Добрива	1 228 378	1 182 950	-45 428,4
32	Барвники, фарби і лаки; замазки; чорнило, туш	370 649	395 905	25 255,5
33	Парфумерні, косметичні та туалетні препарати	796 456	876 135	79 678,6
34	Мило, поверхнево-активні органічні речовини, мийні засоби	468 311	493 081	24 770,3
35	Білкові речовини; модифіковані крохмалі; клеї; ферменти	128 102	132 129	4 027,2
38	Різноманітна хімічна продукція	1 198 968	1 258 610	59 641,9
39	Пластмаси, полімерні матеріали та вироби з них	2 535 303	2 609 961	74 658,3
40	Каучук, гума та вироби з них	878 268	933 879	55 610,4
42	Вироби із шкіри	129 885	137 476	7 590,3
44	Деревина і вироби з деревини, деревне вугілля	193 660	215 683	22 022,9

Продовження таблиці 2.13

1	2	3	4	5
48	Папір і картон; вироби з них	675 126	762 096	86 970,2
54	Нитки синтетичні або штучні	135 648	155 966	20 318,2
55	Синтетичні або штучні штапельні волокна	145 644	128 331	-17 312,9
56	Вата, повсть; шпагати, мотузки, троси та канати і вироби з них	124 400	130 771	6 371,1
59	Текстильні матеріали та вироби технічного призначення	114 983	116 608	1 625,1
60	Трикотажні полотна	214 129	182 993	-31 135,9
61	Одяг трикотажний	403 903	454 361	50 458,1
62	Одяг текстильний	361 236	362 659	1 422,9
63	Інші готові текстильні вироби	321 335	328 580	7 245,0
64	Взуття, гетри та їх частини	422 727	402 702	-20 024,4
68	Вироби з каменю, гіпсу, цементу, азбесту, слюди	149 307	166 344	17 036,2
69	Керамічні вироби	213 408	188 971	-24 437,0
70	Скло та вироби із скла	306 417	322 216	15 798,7
72	Чорні метали	1 256 528	1 416 619	160 090,8
73	Вироби з чорних металів	855 043	953 976	98 932,3
74	Мідь і вироби з неї	102 256	101 194	-1 062,4
76	Алюміній і вироби з нього	334 299	429 172	94 873,2
82	Інструменти, столові вироби з недорогоцінних металів	259 186	285 085	25 898,7
83	Інші вироби з недорогоцінних металів	267 630	327 305	59 674,6
84	Реактори, котли, машини, обладнання	5 018 852	5 979 958	961 105,3
85	Електричні машини та обладнання; відео- та аудіоапаратура	3 834 727	4 589 664	754 937,0
87	Засоби наземного транспорту	6 796 985	7 278 327	481 341,9
90	Прилади та апарати оптичні	981 215	1 115 842	134 627,1
94	Меблі; постільні речі, матраци, світильники; збірні будівельні конструкції	337 763	390 631	52 867,7
95	Іграшки, ігри та спортивний інвентар	274 008	318 336	44 328,8
96	Різні готові вироби	298 814	303 328	4 514,0
99	Інші товари	380 215	601 257	221 042,7
	Всього	52666675	57397310	4730635

За підсумками 2024 року загальний обсяг оподаткованого імпорту збільшився на 4730 635 тис. дол. США, досягнувши рівня 57397310 тис. дол. США. Найбільш відчутне нарощування зафіксовано в сегментах машин і обладнання та електричної апаратури, вартість яких зросла на 961105,3 тис. та

754937 тис. дол. США відповідно. Суттєвий приріст на 514232 тис. дол. США також продемонструвала фармацевтична продукція, що підкреслює посилення соціальної орієнтації закупівель. Водночас скорочення витрат на мінеральне паливо на 175136,7 тис. дол. США вказує на певну адаптацію енергетичного споживання до поточних умов.

Для детального аналізу галузевих пріоритетів імпорتنих закупівель та виявлення ключових драйверів наповнення внутрішнього ринку необхідно розглянути структуру ввезеної продукції (рис. 2.8) [60].

Аналіз представленої структури засвідчує домінуючу роль сектору машин, устаткування та транспорту, обсяг імпорту якого у 2024 році продемонстрував найбільший приріст у 2308322 тис. дол. США, сягнувши відмітки 19036233 тис. дол. США. Суттєве посилення активності зафіксовано також у сегменті продукції хімічної промисловості та металургійному секторі, де вартісні показники зросли на 919037 тис. та 458096 тис. дол. США відповідно. Водночас спостерігається певне скорочення обсягів ввезення паливно-енергетичних товарів на 175136 тис. дол. США, що на фоні загального зростання продовольчого імпорту на 723398 тис. дол. США свідчить про глибоку трансформацію споживчих та виробничих потреб країни. Загалом галузевий розподіл підтверджує стратегічну орієнтацію на технологічне оновлення та відновлення інфраструктури в умовах воєнного стану.

В умовах повномасштабної війни фіскальна роль митної системи навіть посилилася, оскільки імпорт став одним з основних джерел стабільних бюджетних надходжень. Разом із тим, у 2022–2023 роках держава була змушена тимчасово знижувати або скасовувати мита на критично важливі товари, що свідчить про гнучкість митно-тарифної політики, але водночас зменшує її захисний потенціал [56].

Таким чином, аналіз фіскальної та тарифної складових митно-тарифного регулювання в Україні дозволяє зробити висновок, що його ефективність має асиметричний характер.

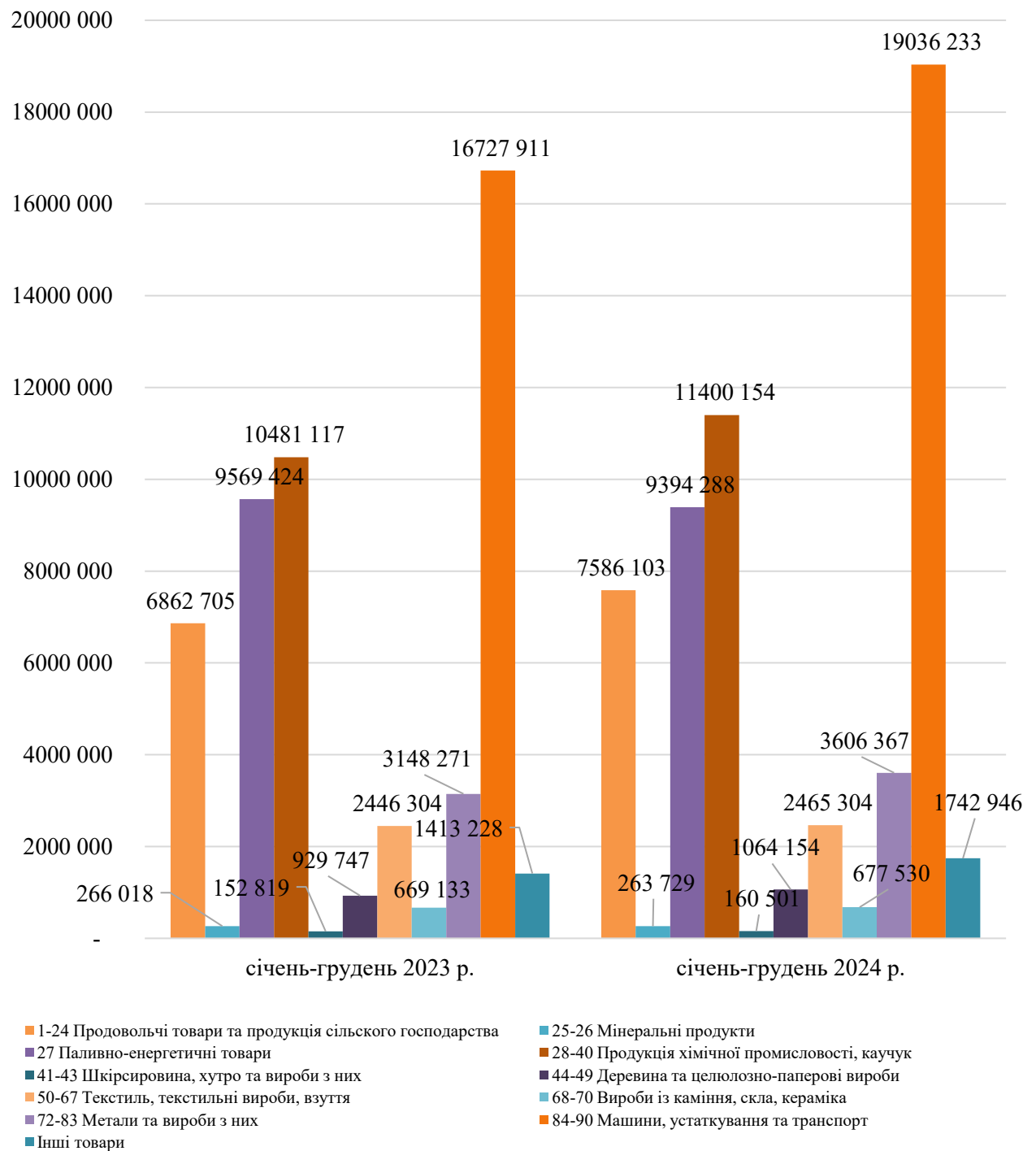

Рисунок 2.8 – Оподаткований імпорт за галузевою структурою за січень-грудень 2023-2024 років

З одного боку, митна система залишається важливим джерелом бюджетних надходжень, з іншого – низький рівень тарифного захисту обмежує можливості активного впливу на структуру імпорту та розвиток національного виробництва. Це зумовлює необхідність більш збалансованого підходу до

формування митно-тарифної політики з урахуванням довгострокових економічних пріоритетів.

Оцінювання впливу митно-тарифного регулювання на імпорт та національних виробників потребує аналізу взаємозв'язку між рівнем митного навантаження, динамікою імпортних потоків і змінами у внутрішньому виробництві. Для України характерним є поєднання відносно низьких ставок ввізного мита з високою імпортозалежністю ключових секторів економіки, що формує складну конфігурацію стимулів для бізнесу та держави. В умовах лібералізації торгівлі митні тарифи дедалі рідше виконують роль жорсткого бар'єра, проте продовжують впливати на структуру імпорту, зокрема через диференціацію ставок за товарними групами та країнами походження.

Емпіричні дані свідчать, що зниження середньозважених ставок ввізного мита в Україні супроводжувалося зростанням обсягів імпорту, особливо у сегментах машин і обладнання, транспортних засобів, хімічної продукції та товарів тривалого користування. Це вказує на обмежену захисну роль митних тарифів у секторах, де технологічний розрив між вітчизняними та іноземними виробниками залишається значним.

Відповідно у галузях з відносно нижчим технологічним бар'єром і ширшою внутрішньою сировинною базою, зокрема у харчовій промисловості, внутрішні виробники краще адаптувалися до імпоротної конкуренції. Водночас у високотехнологічних секторах імпортозалежність зростала, що зумовлювало витіснення вітчизняної продукції з внутрішнього ринку. За таких умов митно-тарифні інструменти, застосовувані ізольовано від промислової та інноваційної політики, виявляються недостатніми для стимулювання структурних зрушень.

Вплив митно-тарифного регулювання на імпортні потоки також проявляється через еластичність імпорту за ціною. Для України характерна висока цінова еластичність імпорту товарів інвестиційного призначення, що означає швидку реакцію обсягів імпорту на зміну митних ставок та валютного курсу. Натомість імпорт енергоносіїв і критично важливих матеріалів має низьку еластичність, що обмежує можливості митної політики як інструменту

скорочення таких поставок.

Диференціація митних ставок за товарними групами частково пом'якшує негативний вплив імпорту на національних виробників. Підвищені ставки для окремих видів аграрної продукції та готових харчових товарів сприяли збереженню частки внутрішнього виробництва на внутрішньому ринку. Водночас зобов'язання України в межах Світової організації торгівлі обмежують можливості подальшого підвищення тарифного захисту, що зумовлює необхідність використання альтернативних, переважно нетарифних, інструментів підтримки.

Значний вплив на конкурентні позиції національних виробників має ефект тарифної преференції, який виникає внаслідок дії зон вільної торгівлі. У межах торгівлі з Європейським Союзом значна частина імпорту здійснюється за нульовими ставками мита, що посилює конкурентний тиск на українських виробників з боку європейських компаній (рис. 2.9). З одного боку, це стимулює підвищення якості та ефективності виробництва, з іншого – створює ризики деіндустріалізації в секторах, не готових до такої конкуренції [54; 60].

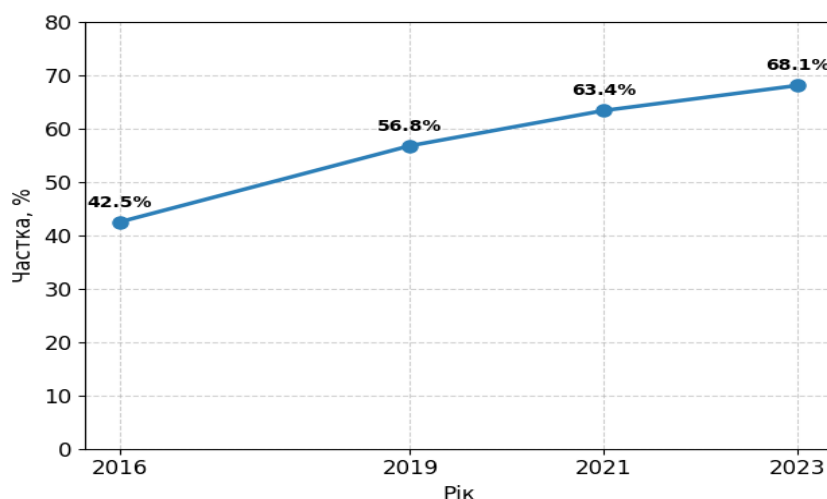

Рисунок 2.9 – Динаміка частки імпорту за преференційними ставками мита в Україну з ЄС, %

Зростання частки преференційного імпорту свідчить про поглиблення торговельної інтеграції, але водночас знижує можливості держави

використовувати тарифні інструменти для захисту внутрішнього ринку. У цих умовах ефективність митно-тарифного регулювання дедалі більше визначається не рівнем ставок, а якістю митного адміністрування, боротьбою з митними правопорушеннями та забезпеченням рівних конкурентних умов для імпортерів і національних виробників.

Розглянемо динаміку торговельних відносин між Європейським Союзом та Україною протягом 2020-2024 років (рис. 2.10) [54; 60].

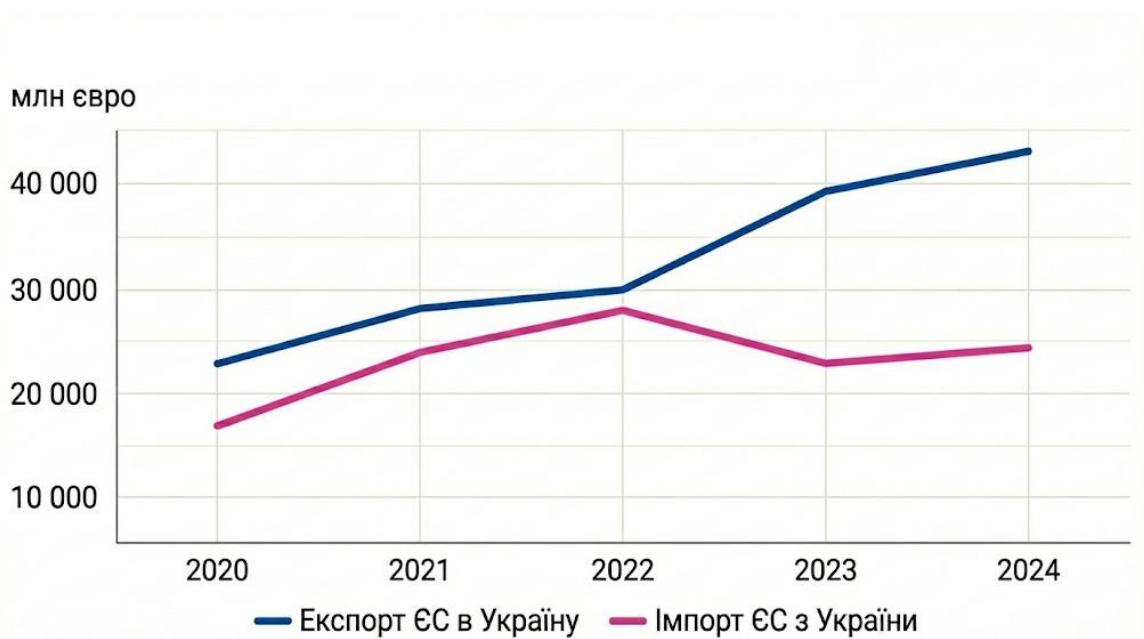

Рисунок 2.10 – Динаміка торгівлі та зростання профіциту ЄС у відносинах з Україною за 2020–2024 рр., млн. євро

Аналіз наведених даних свідчить про стійку тенденцію до зростання експорту товарів з Європейського Союзу в Україну протягом усього досліджуваного періоду, який у 2024 році досяг свого пікового значення. Водночас імпорт з України, після зростання до 2022 року, продемонстрував спад у 2023 році з незначним відновленням у 2024 році. Така різноспрямована динаміка призвела до суттєвого збільшення позитивного сальдо торговельного балансу для ЄС, особливо помітного починаючи з 2022 року, коли розрив між кривими експорту та імпорту значно розширився. Це вказує на поглиблення

торговельного дефіциту України у відносинах з ЄС, оскільки темпи зростання європейського імпорту в країну значно випереджають динаміку українського експорту на ринок Євросоюзу.

В умовах повномасштабної війни вплив митно-тарифного регулювання на імпорт зазнав додаткових змін. Тимчасове скасування мит на окремі категорії товарів, зокрема паливо, транспортні засоби та товари гуманітарного призначення, було спрямоване на зниження цінового тиску та забезпечення безперебійного постачання критично важливих ресурсів. Однак такі рішення водночас посилили конкурентний тиск на національних виробників у відповідних сегментах і зменшили фіскальні надходження.

Узагальнюючи, можна зробити висновок, що митно-тарифне регулювання в Україні має обмежений, але відчутний вплив на імпортні потоки та становище національних виробників. Його ефективність значною мірою залежить від галузевої специфіки, рівня технологічного розвитку та інтегрованості у міжнародні ринки. За відсутності комплексної промислової політики митні тарифи не здатні самотійно забезпечити структурну перебудову економіки, проте залишаються важливим елементом ширшого набору інструментів державного регулювання зовнішньої торгівлі.

Захисні, спеціальні та антидемпінгові заходи є важливими інструментами митно-тарифного регулювання, що дозволяють державі реагувати на недобросовісну конкуренцію з боку імпортерів, різкі зростання імпорту та наслідки іноземного субсидування. Для України, економіка якої характеризується високою відкритістю та значною вразливістю окремих галузей до імпортного тиску, ці інструменти мають особливе значення як елемент активної торговельної політики в межах міжнародно дозволених механізмів.

Правові засади застосування антидемпінгових, компенсаційних та спеціальних заходів в Україні сформовані з урахуванням норм Світової організація торгівлі та імплементовані у національне законодавство. Ключовим інституційним органом у цій сфері виступає Міжвідомча комісія з міжнародної

торгівлі, яка приймає рішення на підставі результатів розслідувань щодо наявності демпінгу, субсидування або шкоди національному товаровиробнику

Практика застосування антидемпінгових заходів в Україні зосереджена переважно у галузях, що зазнають системного імпортного тиску та мають стратегічне значення для національної економіки, зокрема в металургії, хімічній промисловості, машинобудуванні та виробництві будівельних матеріалів. Антидемпінгові мита застосовуються у випадках, коли імпорт здійснюється за цінами нижчими за нормальну вартість і завдає або загрожує завдати істотної шкоди національним виробникам. Для аналізу інструментів торговельного захисту вітчизняного товаровиробника необхідно розглянути структуру та інтенсивність застосування обмежувальних заходів у розрізі ключових галузей національної економіки (табл. 2.14).

Таблиця 2.14 – Кількість діючих антидемпінгових та спеціальних заходів в Україні за галузями (станом на 2023 р.)

Галузь	Антидемпінгові заходи	Спеціальні заходи
Металургія	7	2
Хімічна промисловість	5	1
Машинобудування	3	1
Будівельні матеріали	4	2
Легка промисловість	2	–
Разом	21	6

Наведені дані свідчать про активне використання Україною торговельних захисних інструментів у межах дозволених міжнародними правилами. Водночас кількість таких заходів залишається відносно помірною порівняно з провідними торговельними юрисдикціями, що зумовлено як інституційними обмеженнями, так і високою вартістю проведення повноцінних розслідувань.

Станом на 2023 рік лідером за кількістю інструментів захисту

залишається металургія, де діє 9 заходів, що становить третину від загальної кількості обмежень по країні. Хімічна промисловість та сектор будівельних матеріалів також мають високий рівень протекції, характеризуючись наявністю по 6 відповідних заходів у кожній галузі. Переважна частка всіх інструментів припадає на антидемпінгові заходи, яких налічується 21 одиниця порівняно з лише 6 спеціальними заходами. Така структура підтверджує пріоритетність точкового захисту стратегічних секторів економіки від цінового демпінгу з боку іноземних постачальників.

Водночас досвід використання антидемпінгових та спеціальних заходів показує, що за наявності чіткої доказової бази та політичної волі митно-тарифні інструменти можуть бути ефективними у захисті окремих галузей. Проте їх застосування має фрагментарний характер і не формує системного впливу на структуру економіки. Це підтверджує тезу про те, що торговельні захисні заходи є лише допоміжним елементом політики розвитку і не можуть замінити активну промислову стратегію (табл. 2.15).

Таблиця 2.15 – Ключові обмеження ефективності митно-тарифного регулювання в Україні

Обмеження	Економічні наслідки
Низькі ставки ввізного мита	Обмежений захист внутрішнього ринку
Висока частка преференційного імпорту	Зниження регуляторного впливу тарифів
Імпортна ПДВ-орієнтація	Фіскалізація без структурного ефекту
Інституційні проблеми митниці	Втрата потенційних доходів і захисту
Відсутність синхронізації з промисловою політикою	Закріплення сировинної моделі

З урахуванням викликів воєнного та післявоєнного періодів митно-тарифне регулювання потребує переосмислення своєї ролі в економічній

політиці України. Йдеться не про повернення до жорсткого протекціонізму, а про формування селективного та тимчасового тарифного захисту у поєднанні з інструментами підтримки інвестицій, інновацій і експорту. Такий підхід відповідає практиці країн, що здійснювали успішну індустріалізацію в умовах відкритої економіки [72; 73].

Отже, митно-тарифне регулювання в Україні є функціонально необхідним, але структурно недостатнім інструментом державної торговельної політики. Його подальша ефективність залежатиме від здатності держави інтегрувати тарифні інструменти у ширшу систему економічного розвитку, забезпечити інституційну спроможність митних органів і використати дозволені міжнародними правилами механізми для підтримки національного виробника. Отримані висновки формують методологічну основу для аналізу нетарифних інструментів регулювання зовнішньої торгівлі, що буде здійснено в наступному підрозділі.

2.3 Аналіз застосування нетарифних заходів регулювання зовнішньої торгівлі в Україні

Нетарифні заходи регулювання зовнішньої торгівлі відіграють дедалі важливішу роль у торговельній політиці України, особливо в умовах обмежених можливостей використання митно-тарифних інструментів. Лібералізація тарифного режиму, зумовлена міжнародними зобов'язаннями та інтеграційними процесами, об'єктивно посилила значення адміністративних, технічних і регуляторних механізмів впливу на зовнішньоторговельні потоки. У цьому контексті нетарифне регулювання стало одним із ключових інструментів забезпечення економічної безпеки, захисту внутрішнього ринку та виконання суспільно значущих функцій держави.

В Україні система нетарифного регулювання сформована на основі поєднання норм національного законодавства та міжнародних зобов'язань, насамперед у межах Світової організації торгівлі та Угоди про асоціацію з

Європейським Союзом. До основних видів нетарифних заходів, що застосовуються в українській практиці, належать ліцензування та квотування експорту й імпорту, технічні регламенти і стандарти, санітарні та фітосанітарні заходи, вимоги щодо сертифікації та оцінки відповідності, а також спеціальні торговельні обмеження з міркувань національної безпеки [49; 50].

Аналіз статистичних даних свідчить, що протягом останнього десятиліття масштаби застосування нетарифних заходів в Україні суттєво зросли. За оцінками UNCTAD, частка товарних позицій українського імпорту, охоплених хоча б одним видом нетарифних заходів, перевищує 60 %, що відповідає середньоєвропейському рівню та значно перевищує показники початку 2010-х років [68]. Це означає, що нетарифні інструменти фактично стали домінуючим елементом торговельного режиму (рис. 2.11) [65; 68].

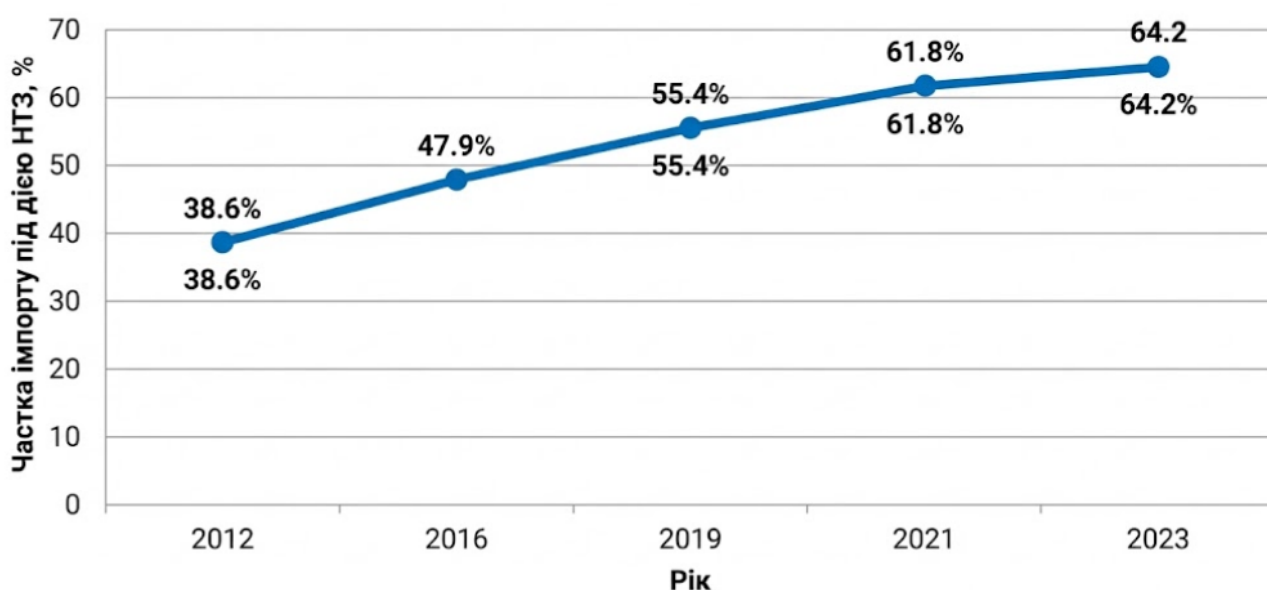

Рисунок 2.11 – Динаміка частки імпорту під дією нетарифних заходів в Україні за 2012-2023 рр., %

Наведений статистичний ряд (рис. 2.11) яскраво ілюструє глобальну тенденцію до посилення ролі нетарифного регулювання в міжнародній торгівлі протягом останнього десятиліття. Ми спостерігаємо стійке та суттєве зростання частки імпорту, що підпадає під дію НТЗ, яка збільшилася з 38,6% у 2012 році

до критичних 64,2% у 2023 році. Така динаміка підтверджує тезу про перехід від прямого тарифного протекціонізму до більш складних та гнучких інструментів захисту внутрішнього ринку.

Зростання ролі нетарифних заходів зумовлене кількома взаємопов'язаними чинниками. По-перше, це необхідність гармонізації технічного регулювання з європейськими стандартами, що призвело до масштабного впровадження технічних регламентів і процедур оцінки відповідності. По-друге, підвищена увага до питань безпеки продукції, захисту здоров'я населення та довкілля об'єктивно розширила сферу застосування санітарних і фітосанітарних заходів. По-третє, воєнні умови актуалізували використання експортних обмежень і ліцензування з міркувань національної безпеки [64].

Ліцензування та квотування традиційно належать до найбільш чутливих з точки зору впливу на зовнішню торгівлю нетарифних інструментів. В Україні вони застосовуються переважно до обмеженого переліку товарів, серед яких окремі види аграрної продукції, металобрухт, озброєння та товари подвійного використання. У мирний період такі заходи виконували здебільшого регуляторну функцію, тоді як після 2022 року їх роль істотно зросла у зв'язку з потребою забезпечення внутрішніх потреб та контролю стратегічних ресурсів (табл. 2.16) [59].

Таблиця 2.16 – Основні групи товарів, щодо яких застосовуються ліцензування та квотування в Україні у 2023 р.

Товарна група	Мета застосування
Зернові культури	Стабілізація внутрішнього ринку
Металобрухт	Захист національної металургії
Озброєння і товари подвійного використання	Національна безпека
Окремі види енергоносіїв	Енергетична безпека

Водночас найбільш масштабною за охопленням формою нетарифного регулювання в Україні є технічне регулювання. Запровадження технічних регламентів, гармонізованих із законодавством ЄС, суттєво змінило умови доступу товарів на внутрішній ринок. З одного боку, це сприяло підвищенню якості та безпеки продукції, з іншого – збільшило регуляторне навантаження на імпортерів і національних виробників, особливо малий і середній бізнес [69].

Узагальнюючи, можна констатувати, що нетарифні заходи в Україні перетворилися з допоміжного інструменту торговельної політики на центральний механізм регулювання зовнішньої торгівлі. Їх застосування має об'єктивні підстави, пов'язані з вимогами безпеки, євроінтеграції та воєнними викликами, проте водночас створює ризики надмірного регуляторного тиску та прихованого протекціонізму. Це зумовлює необхідність подальшого детального аналізу ефективності окремих груп нетарифних заходів.

Технічні, санітарні та фітосанітарні заходи є найбільш поширеною та системоутворювальною групою нетарифних інструментів, що застосовуються в Україні. Їх значення суттєво зросло у процесі євроінтеграції, оскільки гармонізація регуляторного середовища з правом Європейського Союзу передбачає впровадження технічних регламентів, процедур оцінки відповідності, а також стандартів безпеки харчових продуктів і захисту здоров'я людини, тварин та рослин. На відміну від митних тарифів, ці заходи мають переважно якісний характер впливу, змінюючи умови доступу товарів на ринок через вимоги до властивостей продукції та процедур її обігу [54].

В Україні технічні бар'єри у торгівлі формуються насамперед через систему технічних регламентів, які поступово замінили обов'язкові стандарти радянського зразка. Станом на 2024 рік діє понад 70 технічних регламентів, гармонізованих з директивами ЄС, що охоплюють широкий спектр продукції – від машин і електрообладнання до будівельних матеріалів та засобів індивідуального захисту [59]. Упровадження цієї системи стало ключовим кроком до зниження технічних бар'єрів у торгівлі з ЄС, водночас підвищивши регуляторні вимоги для імпортерів з третіх країн і для частини національних

виробників (табл. 2.17) [59; 63].

Таблиця 2.17 – Кількість технічних регламентів в Україні та рівень їх гармонізації з правом ЄС

Рік	Кількість технічних регламентів	Частка гармонізованих з ЄС, %
2013	28	32
2017	48	58
2020	62	76
2024	71	88

Реалізація технічних регламентів здійснюється через процедури оцінки відповідності, включно з сертифікацією, декларуванням відповідності та маркуванням. Для продукції, що підпадає під вимоги гармонізованих регламентів, застосовується маркування, еквівалентне європейському СЕ, що спрощує доступ українських товарів на ринок ЄС. Водночас для малого та середнього бізнесу витрати на проходження процедур оцінки відповідності залишаються значними, що може стримувати експортну активність і сприяти концентрації ринку [64].

Санітарні та фітосанітарні заходи становлять окремий, особливо чутливий сегмент нетарифного регулювання, оскільки безпосередньо пов'язані з аграрним сектором – ключовою експортною галуззю України. Упровадження ризик-орієнтованого підходу до контролю безпеки харчових продуктів, зокрема системи НАССР, стало важливою умовою доступу української аграрної продукції на ринки ЄС та інших розвинених країн [70]. Водночас ці вимоги суттєво підвищили поріг входу на зовнішні ринки, особливо для дрібних виробників (табл. 2.18) [68; 70].

Посилення СФЗ-заходів мало подвійний економічний ефект. З одного боку, підвищення стандартів якості та безпеки сприяло зростанню довіри до української продукції та розширенню доступу на преміальні ринки. З іншого

боку, витрати на адаптацію до нових вимог призвели до структурної селекції виробників, унаслідок чого частина малих підприємств була витіснена з експортних ринків або змушена працювати через посередників [65].

Таблиця 2.18 – Частка аграрного експорту України, що підлягає санітарним і фітосанітарним вимогам, %

Рік	Частка експорту під дією СФЗ
2012	45,2
2016	62,8
2019	71,4
2021	78,6
2023	81,9

Важливим аспектом застосування технічних та СФЗ-заходів є їх відповідність міжнародним правилам. У межах Світової організації торгівлі Україна зобов'язана забезпечувати наукове обґрунтування санітарних і фітосанітарних вимог, їх недискримінаційний характер і прозорість процедур. Практика свідчить, що загалом Україна дотримується цих принципів, проте окремі торговельні партнери періодично висловлюють занепокоєння щодо складності процедур і строків їх проходження [54].

З точки зору впливу на імпорт, технічні та СФЗ-заходи виконують роль фільтра якості, обмежуючи доступ продукції, що не відповідає встановленим вимогам. Це сприяє захисту споживачів і внутрішнього ринку, але водночас може використовуватися як інструмент прихованого протекціонізму. У воєнний період Україна змушена була тимчасово спрощувати окремі процедури для забезпечення безперебійного імпорту критично важливих товарів, що продемонструвало необхідність гнучкого підходу до регуляторної політики [56].

Узагальнюючи, технічні, санітарні та фітосанітарні заходи стали

центральною елементом нетарифного регулювання зовнішньої торгівлі України, забезпечуючи одночасно інтеграцію до європейського ринку та захист суспільних інтересів. Водночас їх ефективність залежить від балансу між регуляторною жорсткістю та економічною доцільністю, а також від інституційної спроможності держави забезпечити прозорість і передбачуваність процедур.

Аналіз інтенсивності застосування протекціоністських інструментів у світовій торгівлі дозволяє оцінити рівень регуляторного тиску на міжнародні товарні потоки. На рисунку 2.12 представлено кількісну оцінку обсягів торгівлі, що підпала під дію нових імпортообмежувальних заходів у кожному звітному періоді, що дає змогу відстежити динаміку глобального протекціонізму протягом 2012-2024 років.

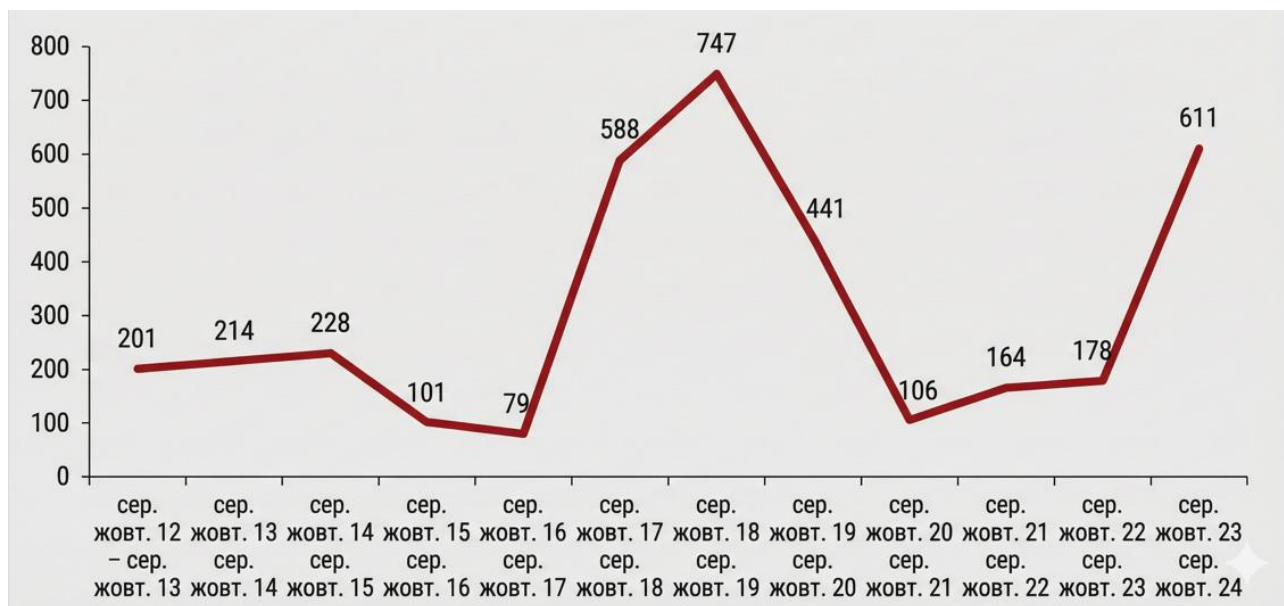

Рисунок 2.12 – Торговельне покриття нових імпортообмежувальних заходів у кожному звітному періоді (не кумулятивно), млрд дол. США

Представлена динаміка свідчить про значну волатильність обсягів обмежень, де після відносно стабільного рівня у 201-228 млрд дол. США на початку періоду спостерігалася стрімке зростання торговельного покриття

нових заходів до історичного максимуму у 747 млрд дол. США у 2018/19 звітному році. Наступний період характеризувався суттєвим спадом активності до мінімальної позначки у 106 млрд дол. США у 2020/21 році, проте за результатами останнього звіту за 2023/24 рік зафіксовано різке відновлення обсягів обмежень до рівня 611 млрд дол. США. Таке зростання показника майже у 3,4 раза порівняно з попереднім роком (178 млрд дол. США) свідчить про суттєве посилення бар'єрів у міжнародній торгівлі та початок нового циклу жорсткого економічного регулювання на глобальних ринках.

Ліцензування, квотування та експортні обмеження належать до адміністративних форм нетарифного регулювання, які дозволяють державі здійснювати прямий вплив на обсяги та напрями зовнішньоторговельних потоків. На відміну від технічних і санітарних заходів, що мають переважно універсальний характер і спрямовані на забезпечення безпеки та якості, адміністративні інструменти є селективними та застосовуються до обмеженого переліку товарів з огляду на економічні, соціальні або безпекові міркування. В українській практиці ці інструменти відіграють особливу роль у кризових ситуаціях, коли необхідно оперативно стабілізувати внутрішній ринок або забезпечити національні пріоритети розвитку.

Система ліцензування зовнішньоекономічних операцій в Україні передбачає надання дозволів на експорт або імпорт окремих товарів у межах визначених періодів і обсягів. У мирний період ліцензування використовувалося обмежено і здебільшого виконувало регуляторну функцію, спрямовану на моніторинг руху чутливих товарів. Після 2022 року його значення істотно зросло у зв'язку з потребою контролю за експортом стратегічних ресурсів і забезпечення внутрішніх потреб економіки та оборонного сектору [59].

Квотування є логічним доповненням до ліцензування і полягає у встановленні граничних обсягів експорту або імпорту певних товарів. В Україні квоти традиційно застосовувалися щодо окремих видів аграрної продукції, металобрухту та енергоносіїв. У воєнний період квотування набуло ширшого

застосування, оскільки дозволяло обмежувати відплив ресурсів, необхідних для підтримання виробництва та соціальної стабільності (табл. 2.19) [59; 60].

Таблиця 2.19 – Основні адміністративні нетарифні заходи, що застосовувалися в Україні у 2020–2023 рр.

Інструмент	Товарні групи	Основна мета
Ліцензування експорту	Зернові, олійні культури	Стабілізація внутрішнього ринку
Квотування експорту	Металобрухт	Захист металургійної галузі
Експортні заборони	Озброєння, товари подвійного використання	Національна безпека
Імпортні дозволи	Окремі види палива	Контроль якості та безпеки

Застосування експортних обмежень у 2022–2024 роках стало одним із ключових інструментів державного втручання у зовнішню торгівлю. Тимчасові заборони або обмеження на експорт окремих товарів дозволили забезпечити внутрішні потреби в умовах дефіциту та порушення логістики. Водночас такі заходи мають значні зовнішньоекономічні наслідки, оскільки можуть призводити до втрати ринків збуту, зниження експортної виручки та погіршення репутації країни як надійного торговельного партнера [62].

Економічний ефект ліцензування та квотування є неоднозначним. У короткостроковій перспективі ці інструменти здатні стабілізувати внутрішні ціни та забезпечити доступність товарів для національних споживачів. Проте у середньо- та довгостроковому періодах вони можуть стримувати інвестиційну активність, знижувати стимули до нарощування виробництва та сприяти перерозподілу ринку на користь великих гравців, які мають кращий доступ до адміністративних ресурсів.

Особливо чутливим є вплив адміністративних нетарифних заходів на

аграрний сектор, який є ключовим експортним драйвером України. Обмеження експорту зернових і олійних культур у кризові періоди дозволяли зменшити внутрішній ціновий тиск, але водночас обмежували валютні надходження та послаблювали позиції України на світових продовольчих ринках. Це створює дилему між внутрішньою стабільністю та зовнішньоекономічними інтересами (табл. 2.20) [60; 65; 70].

Таблиця 2.20 – Вплив адміністративних НТЗ на ключові економічні показники (узагальнена оцінка)

Показник	Короткостроковий ефект	Довгостроковий ефект
Внутрішні ціни	Зниження / стабілізація	Ризик дефіцитів
Експортна виручка	Скорочення	Втрата ринків
Інвестиції	Нейтральний	Зниження
Конкуренція	Зменшення	Концентрація ринку

Застосування адміністративних нетарифних заходів в Україні здійснюється з урахуванням міжнародних зобов'язань. У межах Світової організація торгівлі держава має право тимчасово запроваджувати експортні обмеження з міркувань безпеки або для запобігання критичному дефіциту, однак такі заходи повинні бути прозорими, недискримінаційними та обмеженими в часі [54]. Практика України загалом відповідає цим вимогам, проте часті зміни режимів регулювання створюють додаткову невизначеність для бізнесу.

Комплексний аналіз показує, що найбільший внесок у регуляторний ефект забезпечують технічні, санітарні та фітосанітарні заходи, які мають системний характер і охоплюють значну частку імпорту та експорту. Вони створюють «якісний фільтр» доступу товарів на ринок, підвищуючи загальний рівень безпеки та довіри, але водночас збільшують трансакційні витрати бізнесу. Адміністративні інструменти – ліцензування, квотування та експортні

обмеження – довели свою ефективність як антикризові механізми, проте їх пролонговане застосування несе ризики втрати ринків і зниження інвестиційних стимулів (табл. 2.21).

Таблиця 2.21 – Інтегральна оцінка ефективності груп нетарифних заходів в Україні

Група НТЗ	Регуляторний ефект	Економічні вигоди	Ризики та обмеження
Технічні регламенти (ТБТ)	Високий	Доступ до ринків ЄС, якість	Витрати відповідності, МСП
Санітарні та фітосанітарні (СФЗ)	Високий	Довіра, експорт АПК	Бар'єри для дрібних виробників
Ліцензування і квоти	Середній	Стабілізація ринків	Адміністративний тиск
Експортні обмеження	Високий (короткостр.)	Безпека, дефіцити	Втрата ринків, репутація

Водночас виявлено низку системних проблем, що знижують результативність НТЗ. По-перше, фрагментарність і мінливість регуляторних режимів підвищують невизначеність для бізнесу. По-друге, інституційна спроможність органів контролю залишається нерівномірною, що подовжує строки процедур та збільшує непрямі витрати. По-третє, недостатня синхронізація НТЗ з промисловою, інноваційною та експортною політикою обмежує їхній довгостроковий структурний ефект.

Отже, нетарифні заходи в Україні є функціонально необхідними та інституційно значущими, але їх довгострокова ефективність залежить від якості управління та інтеграції з політикою розвитку. Оптимальна модель передбачає поєднання високих стандартів безпеки з мінімізацією регуляторного тиску, прозорістю процедур і підтримкою інновацій та експорту.

Висновки до 2 розділу

Здійснено комплексний аналіз сучасного стану зовнішньої торгівлі України та практики застосування митно-тарифних і нетарифних інструментів її регулювання. Дослідження динаміки та структури експорту й імпорту дозволило виявити глибокі структурні деформації, зумовлені як довгостроковими системними проблемами, так і надзвичайними викликами останніх років.

Встановлено, що зовнішня торгівля України характеризується високим рівнем відкритості та значною залежністю від експорту сировинної продукції та імпорту товарів з високою доданою вартістю. Незважаючи на поступову географічну переорієнтацію торговельних потоків у бік Європейського Союзу, базова модель зовнішньої торгівлі залишається вразливою до зовнішніх шоків і коливань світової кон'юнктури.

Оцінка ефективності митно-тарифного регулювання засвідчила, що в Україні воно виконує переважно фіскальну функцію, забезпечуючи значну частку доходів державного бюджету за рахунок імпортного оподаткування. Водночас захисна та стимулююча функції тарифного регулювання реалізуються обмежено через низький середній рівень ставок ввізного мита, широку мережу тарифних преференцій і жорсткі міжнародні зобов'язання. Антидемпінгові та спеціальні заходи мають вибірковий характер і не формують системного впливу на структуру економіки.

Доведено, що нетарифні заходи стали домінуючим інструментом регулювання зовнішньої торгівлі України. Найбільший вплив мають технічні, санітарні та фітосанітарні заходи, які забезпечують гармонізацію з європейськими стандартами та доступ до зовнішніх ринків, але водночас підвищують регуляторні витрати суб'єктів господарювання. Адміністративні інструменти, зокрема ліцензування, квотування та експортні обмеження, довели свою ефективність у кризових і воєнних умовах, проте потребують чіткого часового обмеження та економічного обґрунтування.

Отримані результати дозволили ідентифікувати ключові проблеми сучасної системи регулювання зовнішньої торгівлі України та створили аналітичне підґрунтя для розроблення напрямів її вдосконалення, що стало предметом дослідження третього розділу.

3 НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ МИТНО-ТАРИФНОГО ТА НЕТАРИФНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ УКРАЇНИ

3.1 Гармонізація митно-тарифного та нетарифного регулювання України з міжнародними стандартами

Для формування стратегії економічного відновлення та оцінки стабільності платіжного балансу необхідно розуміти очікувану динаміку зовнішньоекономічних операцій у середньостроковій перспективі. У таблиці 3.1 представлено прогностні індикатори зміни обсягів експорту та імпорту товарів і послуг України на період 2025–2029 років [62].

Таблиця 3.1 – Прогнози зовнішньої торгівлі України на 2025-2029 роки

Прогнози зовнішньої торгівлі	2025	2026 (п)	2027 (п)	2028 (п)	2029 (п)
Обсяг експорту товарів і послуг, % (зміна)	3,9	16,0	12,3	6,5	7,8
Обсяг імпорту товарів і послуг, % (зміна)	11,6	7,0	9,2	3,8	4,3

Згідно з представленими прогностними показниками на 2025–2029 роки, очікується після домінування імпорту у 2025 році стрімке відновлення експорту у 2026 році з темпом росту 16,0%. У період 2027–2029 років зберігається стабільна тенденція, за якої приріст обсягів експорту стабільно випереджатиме темпи зростання імпорту, що вказує на очікуване поступове вирівнювання торговельного балансу.

Гармонізація митно-тарифного та нетарифного регулювання України з міжнародними стандартами є ключовою передумовою поглиблення інтеграції національної економіки у світову торговельну систему та забезпечення довгострокової конкурентоспроможності. У сучасних умовах, коли можливості

використання класичних протекціоністських інструментів істотно обмежені міжнародними зобов'язаннями, саме якість і узгодженість регуляторного середовища визначають ефективність зовнішньоторговельної політики держави. Для України цей процес має особливе значення у зв'язку з виконанням Угоди про асоціацію з Європейським Союзом, членством у Світовій організації торгівлі та потребами післявоєнного економічного відновлення.

Митно-тарифна гармонізація України відбувалася переважно шляхом лібералізації тарифного режиму та приведення ставок ввізного мита у відповідність до зобов'язань у межах СОТ і двосторонніх угод про вільну торгівлю. У результаті Україна сформувала відносно відкритий тарифний профіль, що сприяло зростанню товарообігу та інтеграції у глобальні ринки, але водночас обмежило можливості селективного захисту внутрішнього ринку. У цих умовах акцент гармонізації закономірно змістився з рівня ставок мита на якість митного адміністрування, прозорість процедур і передбачуваність регуляторних рішень (табл. 3.2).

Таблиця 3.2 – Ключові напрями гармонізації митно-тарифного регулювання України з міжнародними стандартами

Напрямок	Зміст трансформації	Очікуваний ефект
Тарифна політика	Відповідність зобов'язанням СОТ	Прогнозованість торгівлі
Митні процедури	Узгодження з Кіотською конвенцією	Скорочення часу оформлення
Оцінка митної вартості	Гармонізація з правилами СОТ	Зменшення спорів
Класифікація товарів	Використання Гармонізованої системи	Уніфікація практик

Нетарифна складова гармонізації має ще більш комплексний характер, оскільки охоплює технічне регулювання, санітарні та фітосанітарні заходи, процедури ліцензування й адміністративні інструменти. Впровадження технічних регламентів, гармонізованих з правом ЄС, стало одним із найбільш

масштабних напрямів регуляторної трансформації. Це дозволило українським товарам поступово інтегруватися у внутрішній ринок ЄС, але водночас вимагало суттєвих витрат на адаптацію виробництва та інституційної інфраструктури.

Суттєвим елементом гармонізації є взаємне визнання процедур оцінки відповідності, що дає змогу зменшити регуляторні бар'єри без зниження рівня безпеки. Для України це питання має стратегічне значення, оскільки дозволяє знизити витрати експортерів і прискорити вихід на ринки з високими стандартами. Водночас досягнення взаємного визнання потребує високої довіри до національної системи контролю, лабораторної бази та незалежності органів оцінки відповідності.

Окрему увагу в процесі гармонізації слід приділяти санітарним і фітосанітарним заходам, де міжнародні стандарти, зокрема Кодекс Аліментаріус та норми FAO, виступають базовими орієнтирами. Для України, як одного з провідних експортерів аграрної продукції, відповідність цим стандартам є не лише регуляторною вимогою, а й джерелом конкурентних переваг. Водночас надмірна фрагментація вимог різних ринків збуту підвищує витрати бізнесу і потребує активної ролі держави у координації та інформаційній підтримці експортерів [59; 70].

З позицій міжнародних правил важливо, щоб НТЗ залишалися пропорційними, недискримінаційними та науково обґрунтованими. У цьому контексті дотримання норм Світової організації торгівлі щодо прозорості та тимчасовості адміністративних обмежень є критично важливим для зниження ризиків торговельних спорів і відповідних заходів з боку партнерів [54]. Паралельно необхідно використовувати аналітичні інструменти оцінки впливу регулювання, щоб мінімізувати надмірні витрати для економіки.

Системна гармонізація нетарифного регулювання створює складну архітектуру можливостей та викликів для національної економіки, що наочно представлено у розрізі чотирьох стратегічних напрямів впливу (рис. 3.1).

Рисунок 3.1 – Переваги та потенційні ризики гармонізації нетарифного регулювання

Представлена концептуальна модель виокремлює чотири фундаментальні вектори трансформації, де потенційне розширення експорту та зниження бар'єрів супроводжуються суттєвими витратами на адаптацію та зростанням інституційного навантаження. Хоча підвищення стандартів якості спрямоване на посилення конкурентоспроможності, воно створює критичні ризики для сегмента малого та середнього підприємництва, загрожуючи його витісненням через невідповідність новим технічним регламентам. Досягнення повної системної сумісності з європейським простором вимагає прийняття певних обмежень у національній політиці, що є необхідною ціною за довгострокову інтеграцію та забезпечення високої регуляторної прозорості.

У воєнний та післявоєнний періоди НТЗ мають відігравати селективну та адаптивну роль. Тимчасові спрощення процедур для критичного імпорту та експортні «зелені коридори» для пріоритетних товарів можуть зменшити логістичні втрати, не підриваючи базових стандартів безпеки. Водночас відновлення та розширення експортного потенціалу потребує інституційних інвестицій у лабораторну базу, цифровізацію процедур, взаємне визнання оцінки відповідності з ключовими партнерами (табл. 3.3).

Таблиця 3.3 – Узагальнені ключові напрями підвищення ефективності НТЗ в Україні

Напрямок	Очікуваний результат
Прогнозованість і стабільність правил	Зниження трансакційних витрат
Цифровізація та «єдине вікно»	Скорочення строків і корупційних ризиків
Підтримка МСП у відповідності	Розширення експортної бази
Взаємне визнання з ЄС	Спрощення доступу до ринків
RIA та наукове обґрунтування	Пропорційність регулювання

В умовах післявоєнного відновлення гармонізація митно-тарифного та нетарифного регулювання має набути адаптивного характеру. Це означає поєднання довгострокової орієнтації на міжнародні стандарти з можливістю тимчасових відступів або перехідних періодів для відновлення виробничого потенціалу. Такий підхід відповідає практиці ЄС та рекомендаціям міжнародних організацій щодо країн, що перебувають у стані структурної трансформації.

З методологічної точки зору важливо, щоб гармонізація не зводилася до механічного копіювання норм, а ґрунтувалася на оцінці регуляторного впливу, аналізі витрат і вигод та урахуванні національних пріоритетів розвитку. Особливо це актуально для галузей з високим потенціалом доданої вартості, де надмірна регуляторна жорсткість може стримувати інновації.

Отже, гармонізація митно-тарифного та нетарифного регулювання України з міжнародними стандартами є необхідною умовою інтеграції у світову економіку, але не є самоціллю. Її ефективність визначається здатністю держави поєднати міжнародні вимоги з національними інтересами розвитку, забезпечити інституційну спроможність та використати гармонізацію як інструмент модернізації економіки.

3.2 Інституційні та цифрові механізми вдосконалення митно-тарифного і нетарифного регулювання

Інституційна спроможність та рівень цифровізації митної системи є визначальними чинниками ефективності митно-тарифного і нетарифного регулювання зовнішньої торгівлі в сучасних умовах. Для України, яка перебуває у стані глибокої трансформації економіки та водночас адаптується до стандартів Європейського Союзу, вдосконалення інституційних механізмів митного управління набуває стратегічного значення. Навіть за умов обмеженого тарифного маневру саме якість адміністрування, прозорість процедур і швидкість обробки зовнішньоторговельних операцій визначають фактичний регуляторний ефект державної політики.

Ключовою інституційною проблемою митного регулювання в Україні тривалий час залишалася фрагментарність функцій і недостатня координація між органами, залученими до контролю зовнішньоекономічної діяльності. Митні органи, служби санітарного, фітосанітарного, ветеринарного, екологічного контролю та органи стандартизації діяли переважно у відокремлених процедурах, що зумовлювало дублювання перевірок, подовження строків оформлення та зростання трансакційних витрат для бізнесу. За таких умов навіть формально ліберальний тарифний режим фактично перетворювався на прихований бар'єр для торгівлі [59] (рис. 3.2).

Представлена модель ієрархічно структурує вісім деструктивних факторів на чотирьох рівнях взаємодії, де поєднання обмеженої аналітики та фрагментарності контролю стає базовою причиною подовження логістичних циклів оформлення вантажів. Недостатня координація між державними органами призводить до неконтрольованого зростання трансакційних витрат суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та суттєвого посилення корупційних ризиків у системі. Підсумковим результатом цієї деструктивної динаміки стає критичне викривлення конкурентного середовища, що нівелює прозорість

регуляторної політики та вимагає негайного впровадження цифрових інструментів аналітики для стабілізації ринку.

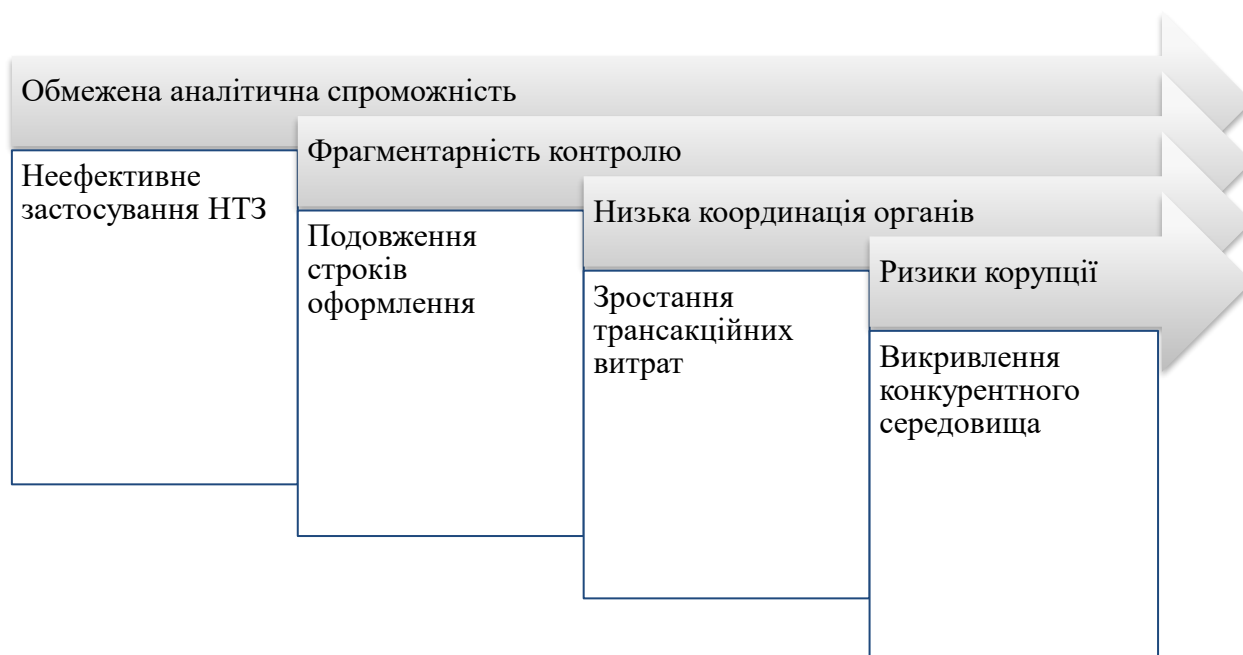

Рисунок 3.2 – Основні інституційні проблеми митного та нетарифного регулювання в Україні

Відповіддю на ці виклики стало поступове впровадження концепції інтегрованого прикордонного управління, що передбачає координацію дій усіх контрольних органів на кордоні. Реалізація цього підходу узгоджується з рекомендаціями Всесвітньої митної організації та європейською практикою управління зовнішніми кордонами. Інтеграція процедур дозволяє не лише скоротити час митного оформлення, а й підвищити якість контролю шляхом концентрації ресурсів на ризикових операціях.

Центральним елементом інституційного оновлення митного регулювання є цифровізація процедур. Запровадження електронного декларування, автоматизованого аналізу ризиків та електронного обміну даними з іншими державними органами істотно змінило характер взаємодії між державою та суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності. За даними Державної митної

служби України, частка електронних митних декларацій перевищує 95 %, що відповідає середньоєвропейському рівню [60].

Впровадження цифрових інструментів у систему митного адміністрування виступає ключовим фактором підвищення прозорості та ефективності транскордонних операцій (рис. 3.3) [60; 65].

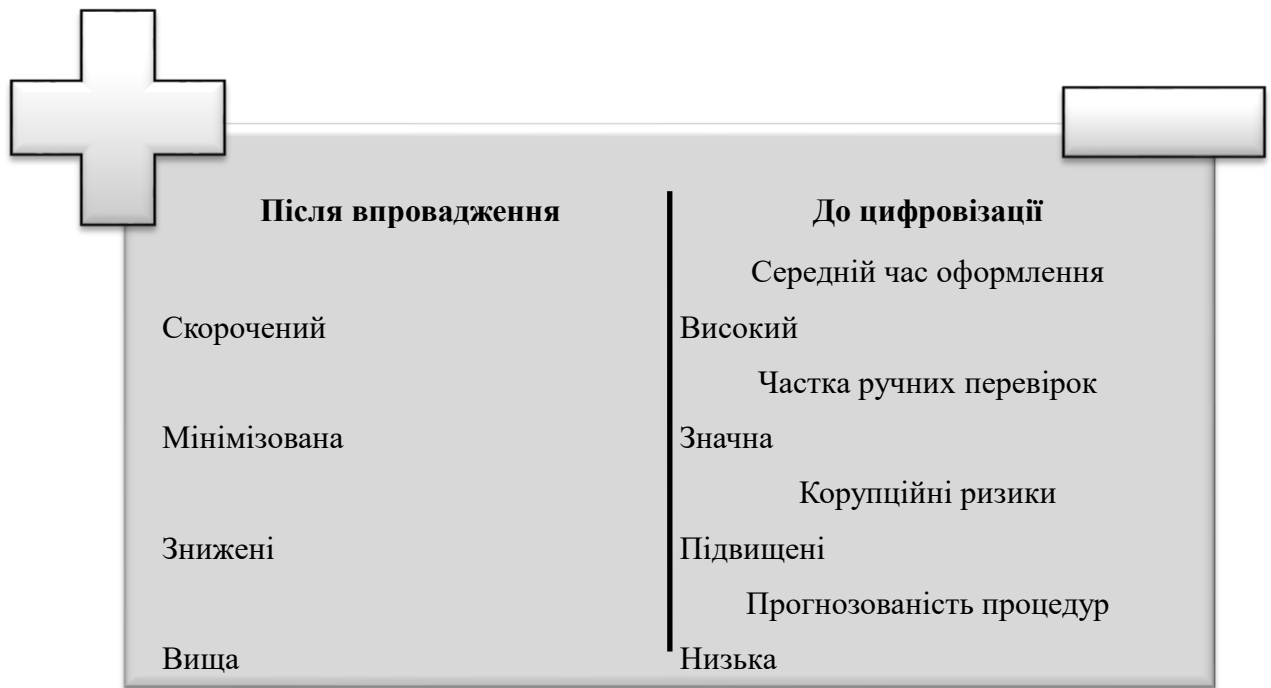

Рисунок 3.3 – Ефекти цифровізації митного регулювання в Україні

Порівняльний аналіз доводить, що перехід до автоматизованих систем дозволив трансформувати високий середній час оформлення у суттєво скорочений, забезпечуючи високу динамічність товарних потоків. Раніше значна частка ручних перевірок та підвищені корупційні ризики були замінені мінімізованим втручанням людського фактору та системним зниженням ймовірності регуляторних зловживань. Кінцевим результатом цифровізації стало кардинальне зростання прогнозованості процедур, що змістило акцент із низької керованості процесів у бік значно вищої якості та стабільності сервісного середовища для суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності.

Особливу роль у цифровій трансформації відіграє механізм «єдиного вікна», який забезпечує подання документів для всіх видів контролю через єдину електронну платформу. Його впровадження дозволило скоротити кількість фізичних контактів із посадовими особами, зменшити корупційні ризики та підвищити прозорість процедур. Разом із тим ефективність «єдиного вікна» значною мірою залежить від рівня інтеграції інформаційних систем контрольних органів та якості обміну даними.

Важливим напрямом удосконалення є розвиток ризик-орієнтованого підходу в митному та нетарифному контролі. Перехід від суцільних перевірок до аналітично обґрунтованого відбору операцій для контролю дозволяє зосередити ресурси на потенційно проблемних поставках, не створюючи надмірного навантаження на добросовісних учасників ринку. Такий підхід відповідає стандартам Світової організації торгівлі та є ключовим елементом сучасних систем торговельної фасилітації [54].

Водночас цифровізація не є універсальним рішенням і потребує інституційного підкріплення. Недостатній рівень кадрової підготовки, обмежена аналітична спроможність та фрагментарність нормативної бази можуть нівелювати потенційні вигоди від впровадження цифрових інструментів. У цьому контексті важливим є системний розвиток людського капіталу митних органів, запровадження програм безперервного навчання та посилення внутрішнього контролю.

В умовах післявоєнного відновлення інституційні та цифрові механізми мають бути спрямовані не лише на контроль, а й на сприяння торгівлі. Це передбачає розвиток сервісної функції митниці, підтримку експортерів, зокрема малих і середніх підприємств, та активне використання міжнародної технічної допомоги для модернізації інфраструктури і інформаційних систем. Такий підхід відповідає концепції «митниці як партнера бізнесу», що широко застосовується в країнах ЄС.

Цифровізація істотно трансформує структуру міжнародної торгівлі, формуючи нові канали глобального обміну. З'являються віртуальні ринки,

функціонування яких не обмежується географічними кордонами, а електронна комерція поступово стає домінуючим інструментом здійснення міжнародних торговельних операцій. У результаті змінюються базові принципи управління міжнародною торгівлею: відбувається перехід від паперового документообігу та фрагментованих інформаційних ресурсів до інтегрованих електронних систем, що забезпечують обмін даними в режимі реального часу та платформну взаємодію між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності.

В умовах цифровізації державне управління у сфері зовнішньої торгівлі набуває нових функціональних характеристик (рис. 3.4) [1]. По-перше, відбувається автоматизація митного адміністрування на основі використання електронних декларацій, цифрових реєстрів і систем управління ризиками, що сприяє підвищенню прозорості та швидкості здійснення імпортно-експортних операцій. Запровадження механізму «єдиного вікна» для взаємодії бізнесу та державних органів дозволяє усунути дублювання контрольних процедур і зменшити адміністративне навантаження на суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності.

По-друге, трансформація інформаційно-аналітичних систем державного управління ґрунтується на використанні великих даних, штучного інтелекту та хмарних технологій, що забезпечує можливість прогнозування торговельних потоків, моніторингу кон'юнктури ринків і своєчасного прийняття обґрунтованих управлінських рішень. Це підвищує адаптивність державної торговельної політики та її здатність реагувати на динамічні зміни глобального економічного середовища.

У підсумку впровадження цифрових технологій у систему управління міжнародною торгівлею сприяє посиленню позицій країн-лідерів цифрової трансформації та поглибленню процесів глобалізації. Водночас для країн з трансформаційною економікою цифровізація створює як нові можливості інтеграції у світову економіку, так і додаткові виклики, що потребують активної та збалансованої державної політики у сфері зовнішньоекономічної діяльності [1].

Рисунок 3.4 – Зміни в управлінні міжнародною торгівлею внаслідок впровадження цифровізації

Отже, інституційні та цифрові механізми є ключовим резервом підвищення ефективності митно-тарифного і нетарифного регулювання в Україні. Їх розвиток дозволяє зменшити регуляторні витрати, підвищити прозорість і передбачуваність торговельних процедур та забезпечити баланс між контролем і фасилітацією торгівлі.

3.3. Стратегічні напрями підвищення ефективності митно-тарифного та нетарифного регулювання в умовах післявоєнного відновлення

У післявоєнний період митно-тарифне та нетарифне регулювання має трансформуватися з переважно фіскально-контрольного інструментарію у

стратегічний механізм відновлення, модернізації та структурної перебудови економіки. Для України це означає перехід від реактивних рішень до проактивної політики, зорієнтованої на підтримку інвестицій, експорт з високою доданою вартістю та інтеграцію у глобальні ланцюги створення вартості за умови дотримання міжнародних зобов'язань.

Ключовим стратегічним напрямом є селективність і тимчасовість регуляторних інструментів (табл. 3.4). У межах дозволених правил необхідно застосовувати адресні митно-тарифні та нетарифні заходи для підтримки галузей відновлення (машинобудування, будівельні матеріали, енергетичне обладнання, агропереробка), поєднуючи їх з чіткими строками дії та умовами скасування. Такий підхід мінімізує ризики закріплення неефективних практик і відповідає принципам пропорційності.

Таблиця 3.4 – Пріоритетні напрями селективного регулювання у післявоєнний період

Сектор	Інструмент	Очікуваний ефект
Машинобудування	Тимчасові тарифні коригування, НТЗ якості	Локалізація виробництва
Агропереробка	СФЗ-гармонізація, фасилітація експорту	Зростання доданої вартості
Будматеріали	Антидемпінг, технічні регламенти	Відновлення інфраструктури
Енергетика	Спрощений імпортування обладнання	Декарбонізація

Другим стратегічним вектором є поєднання регулювання з інвестиційними стимулами. Митні пільги та спрощення для імпорту інвестиційного обладнання мають бути синхронізовані з програмами локалізації, трансферу технологій та підготовки кадрів. Це дозволяє перетворити тимчасову імпорتنу залежність на довгострокове нарощування внутрішнього виробничого потенціалу.

Третій напрям стосується експортної орієнтації та диверсифікації ринків. Нетарифні інструменти мають використовуватися для зниження бар'єрів доступу українських товарів на ринки ЄС і третіх країн через взаємне визнання оцінки відповідності, розширення переліку уповноважених експортерів і розвиток інфраструктури якості. Паралельно доцільно впроваджувати «зелені коридори» для експорту пріоритетної продукції, що скорочує час і витрати.

Четвертий стратегічний напрям – інституційна стійкість і довіра. Посилення аналітичної спроможності митних і регуляторних органів, системна оцінка регуляторного впливу, стабільність правил і цифрова прозорість процедур зменшують регуляторну невизначеність і стимулюють інвестиції. Критично важливою є інтеграція даних між митницею, контролюючими органами та бізнесом у межах «єдиного вікна».

П'ятий напрям – узгодження з «зеленим» і цифровим порядком денним ЄС. Адаптація технічних і СФЗ-вимог до екологічних стандартів, підготовка до СВМ та розвиток цифрових сервісів сприяють збереженню доступу до ключових ринків і зменшенню вуглецевих та транзакційних витрат.

Отже, стратегія підвищення ефективності митно-тарифного та нетарифного регулювання в післявоєнний період має ґрунтуватися на селективності, тимчасовості та інтеграції з політикою розвитку. Поєднання фасилітації торгівлі, високих стандартів якості та інституційної стійкості створює умови для відновлення, модернізації та сталого зростання економіки України, зберігаючи відповідність міжнародним правилам і зобов'язанням.

Висновки до 3 розділу

Обґрунтовано напрями вдосконалення митно-тарифного та нетарифного регулювання зовнішньої торгівлі України з урахуванням міжнародних стандартів, євроінтеграційних зобов'язань і потреб післявоєнного відновлення економіки. Доведено, що подальша лібералізація торгівлі без належної

інституційної та структурної підтримки не забезпечує стійкого економічного зростання.

Обґрунтовано необхідність адаптивної гармонізації регуляторного середовища з нормами ЄС і СОТ, яка має поєднувати довгострокову інтеграцію з можливістю тимчасових перехідних режимів для відновлення виробничого потенціалу. Визначено, що ключовим резервом підвищення ефективності регулювання є інституційні та цифрові механізми, зокрема інтегроване прикордонне управління, «єдине вікно», ризик-орієнтований контроль і цифровізація процедур.

Сформульовано стратегічні напрями селективного та тимчасового використання митно-тарифних і нетарифних інструментів для підтримки пріоритетних галузей, стимулювання експорту з високою доданою вартістю та залучення інвестицій. Доведено, що поєднання фасилітації торгівлі з високими стандартами якості та прозорими правилами є передумовою формування конкурентоспроможної економіки в післявоєнний період.

ВИСНОВКИ

Отримані результати дослідження дають змогу сформулювати наступні узагальнені висновки роботи.

Узагальнено теоретичні підходи до сутності та ролі митно-тарифного регулювання зовнішньої торгівлі. Встановлено, що митний тариф у сучасній економіці виконує не лише фіскальну, а й регуляторну та захисну функції, впливаючи на структуру імпорту та конкурентні умови на внутрішньому ринку. Обґрунтовано, що в умовах глобалізації та лібералізації міжнародної торгівлі можливості використання тарифних інструментів істотно обмежуються міжнародними зобов'язаннями держав. Водночас ефективність митно-тарифного регулювання дедалі більше залежить від якості митного адміністрування та узгодженості з іншими елементами економічної політики.

Систематизовано наукові підходи до нетарифного регулювання зовнішньої торгівлі та його інструментарію. Доведено, що нетарифні заходи набули визначального значення у світовій торговельній практиці як альтернативний механізм впливу на торговельні потоки в умовах обмеженого тарифного маневру. Встановлено, що технічні, санітарні та фітосанітарні заходи виконують функцію забезпечення якості, безпеки та захисту суспільних інтересів, але можуть також використовуватися як інструменти прихованого протекціонізму. Зроблено висновок про необхідність чіткого економічного та наукового обґрунтування застосування нетарифних заходів.

Розглянуто міжнародно-правові засади регулювання зовнішньої торгівлі. Встановлено, що правила Світової організації торгівлі та регіональні торговельні угоди формують жорсткі рамки для застосування як тарифних, так і нетарифних інструментів. Доведено, що в цих умовах ключового значення набувають інституційна якість регулювання, прозорість процедур і дотримання принципів недискримінаційності та пропорційності.

Проведено аналіз динаміки та структури зовнішньої торгівлі України. Виявлено, що протягом досліджуваного періоду зовнішня торгівля України

зазнала суттєвих трансформацій під впливом глобальних криз, євроінтеграційних процесів та повномасштабної війни. Встановлено збереження сировинної спрямованості експорту та високої імпортозалежності економіки. Обґрунтовано, що зазначені структурні деформації підвищують вразливість національної економіки та потребують активнішої ролі державного регулювання.

Проведено оцінку ефективності митно-тарифного регулювання в Україні. Доведено, що митні платежі відіграють важливу роль у формуванні доходів державного бюджету, однак їхній вплив на захист і стимулювання національного виробництва є обмеженим. Встановлено, що низький рівень ставок ввізного мита та широка система тарифних преференцій зменшують регуляторний потенціал тарифної політики. Антидемпінгові та спеціальні заходи застосовуються вибірково й мають переважно короткостроковий стабілізаційний ефект.

Проаналізовано практику застосування нетарифних заходів регулювання зовнішньої торгівлі в Україні. Виявлено, що саме нетарифні інструменти стали основним механізмом впливу держави на зовнішньоторговельні процеси. Найбільший регуляторний ефект забезпечують технічні, санітарні та фітосанітарні заходи, які сприяють інтеграції України до ринку ЄС. Водночас адміністративні обмеження (ліцензування, квотування, експортні заборони) є ефективними переважно в кризових умовах і потребують обмеження в часі.

Обґрунтовано напрями гармонізації митно-тарифного та нетарифного регулювання України з міжнародними стандартами. Доведено, що гармонізація має бути адаптивною та супроводжуватися оцінкою регуляторного впливу. Механічне копіювання міжнародних норм без урахування національних економічних умов може призводити до зростання регуляторного навантаження та втрати конкурентних переваг.

Визначено інституційні та цифрові механізми вдосконалення регулювання зовнішньої торгівлі. Обґрунтовано ключову роль цифровізації митних процедур, розвитку «єдиного вікна», ризик-орієнтованого контролю та

інтегрованого прикордонного управління. Доведено, що підвищення інституційної спроможності митних і контрольних органів є критично важливою умовою зниження трансакційних витрат і стимулювання зовнішньої торгівлі.

Сформульовано стратегічні напрями підвищення ефективності митно-тарифного та нетарифного регулювання в умовах післявоєнного відновлення. Доведено доцільність селективного та тимчасового використання регуляторних інструментів для підтримки пріоритетних галузей. Обґрунтовано необхідність поєднання торговельної політики з промисловою, інноваційною та інвестиційною політикою держави, що створює передумови для структурної модернізації економіки України.

ПЕРЕЛІК ПОСИЛАНЬ

1. Кахович О. О., Кахович Ю. О. Регулювання ЗЕД в сучасних концепціях міжнародної торгівлі в умовах цифрового державного управління. *Економічний простір*. 2025. № 203. С. 110–114. URL: <https://doi.org/10.30838/EP.203.110-114>
2. Мельник Т. М. Державне регулювання зовнішньої торгівлі України в умовах глобалізації. *Економіка України*. 2019. № 4. С. 45–58. URL: https://economyukraine.org.ua/?page_id=723
3. Крутік Ю. В., Столяр Ю. А. Напрями державного регулювання зовнішньоторговельної політики України. *Держава та регіони*. Серія: Державне управління. 2019. № 3 (67). С. 235–241. URL: <https://doi.org/10.32840/1813-3401-2019-3-41>
4. Правове регулювання зовнішньоторговельної діяльності в умовах П 68 реалізації інтеграційних прагнень України: монографія / за ред. О.О. Ашуркова; НАН України, Ін-т економіко-правових досліджень. Чернігів : Десна Поліграф, 2015. 392 с.
5. World Trade Organization. World Trade Report. URL: <https://www.wto.org>
6. Гужва І. Ю. Актуалітети зовнішньоторговельної політики України : монографія. Київ, Національна академія управління. 2017. 298 с. URL: <https://nam.kyiv.ua/files/publications/monograf-0711.pdf>
7. Григорова-Беренда Л. І., Шуба М. В. Теорія і практика зовнішньої торгівлі : навчальний посібник. 2-ге вид., випр., перероб. і доп. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2023. 136 с. URL: <https://files01.core.ac.uk/download/576855457.pdf>
8. Іванов Є. І. Диверсифікація зовнішньої торгівлі та економічне зростання : монографія. Київ : Видавничий дім «Кондор», 2021. 280 с. URL : <https://dndiime.org.ua/wp-content/uploads/2025/05/Ivanov.pdf>
9. Оцінка інтеграції України до європейського економічного простору : колективна монографія / за заг. ред. д.е.н., проф. О.О. Борзенко ; НАН України, ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України». К., 2021. 486 с. URL:

<http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2022/05/Оцінка інтеграції України до ЕЕП.pdf>

10. Національний інститут стратегічних досліджень. Тридцять років незалежності України: здобутки та виклики : аналітична доповідь. Київ, 2022.

URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-01/analit_dop_30rokiv.pdf

11. Гончаренко О. В., Дьяченко О. В., Бикова-Федорчук Н. В. Державне регулювання зовнішньої торгівлі України в умовах світової пандемії. *Наукові горизонти*. 2020. Т. 23, № 9. С. 86–97.

URL: <http://ir.polissiauniver.edu.ua/handle/123456789/10701>

12. Лосіцька Т. І. Державне регулювання експортної діяльності. *Наука, технології, інновації*. 2019. № 3. URL: <http://doi.org/10.35668/2520-6524-2019-3-02>

13. Міщенко Д. А., Міщенко Л. О. Теоретичні основи механізму державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2021. № 2. URL: <https://doi.org/10.32702/2307-2156-2021.2.6>

14. Ксендзук В. В. Механізми формування та реалізації державної зовнішньоторговельної політики України : монографія. Житомир : Вид. О.О. Євенок, 2020. 352 с.

15. Поважний О. С., Мойсеєнко К. Є. Засади системи державного регулювання міжнародної торгівлі та місце митної політики в ньому. *Ефективна економіка*. 2019. № 7. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7686>

16. Квач Я., Грималюк А. Еволюція міжнародної торгівлі. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2017. № 4. URL: [http://zt.knute.edu.ua/files/2017/04\(93\)/04.pdf](http://zt.knute.edu.ua/files/2017/04(93)/04.pdf)

17. Небрат В. В. Історичний вимір трендів зовнішньоекономічної політики. *Економіка України*. 2017. № 5-6. С. 151-169.

18. ЄС–Україна: діалог промислових політик в парадигмі сталого розвитку: колективна монографія / за ред. В. Омеляненка. НАН України, Ін-т економіки пром-сті, 2025. 150 с.

19. Сердюк О. С. Негативні зовнішні ефекти в промисловості: монографія / НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ, 2025. 347 с. URL: <https://iie.org.ua/wp-content/uploads/application/pdf/mono-serdiuk-2025.pdf>

20. Карпенко А., Севастьянов Р., Карпенко Н. Зовнішньоекономічна діяльність України: довоєнні тенденції та поточні зміни. *Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України*. 2022. Вип. 27. С. 4-16. URL: <http://rarrpsu.wunu.edu.ua/index.php/rarrpsu/article/view/432/480>

21. Голинський Ю., Павелчак А. Митно-тарифне регулювання зовнішньоекономічної діяльності та його удосконалення. *Молодий вчений*. 2018. 10 (62), 749-752. URL: <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/3882>

22. Карпенко А. В. Економічні наслідки митного регулювання експорту соняшнику. *Ринкова трансформація економіки АПК*: кол. монографія у чотирьох частинах. За ред. П. Т. Саблука, В. Я. Амбросова, Г. Є. Мазнева. ч. 4. Стабілізація доходів сільських товаровиробників. К.: ІАЕ. 2002. С. 367-370.

23. Митний кодекс України : Закон України від 13.03.2012 № 4495-VI (зі змін. та доп.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17>

24. Зовнішня торгівля України: XXI століття : монографія / А.А. Мазаракі, Т.М. Мельник, Н.О. Іксарова [та ін.] ; за заг. ред. А.А. Мазаракі. Київ : Київ. нац. торг. екон. ун-т, 2016. 600 с. URL: <https://ur.knute.edu.ua/bitstreams/4f0e30d6-4c28-40cf-b81f-524fa63c20b1/download>

25. Голинський Ю., Павелчак А. Митно-тарифне регулювання зовнішньоекономічної діяльності та його удосконалення. *Молодий вчений*. 2018. 10 (62), 749-752. URL: <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/3882>

26. Мазаракі А. А., Мельник Т. М., Кудирко Л. П. Економіка України: імпортозаміщення vs імпортозалежність : монографія; за заг. ред. А. А. Мазаракі. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2021. 272 с.

27. Карпенко А. В. Державне регулювання в олійно-жировому підкомплексі. *Держава та регіони. Серія: Державне управління*. 2003. № 1.

С. 55-58.

28. Державна митна служба України. Види ставок ввізного мита та порядок їх застосування. URL: <https://customs.gov.ua/vidi-mita>

29. Гуменюк О. Г. Еволюція системи митно-тарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності. *Економіка і суспільство*. 2018. Вип. 14. С. 784-791. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/14_ukr/112.pdf

30. Карпенко А. В., Біленко О. В. Протекціонізм у митній політиці в умовах глобалізації. *Збірник наукових праць ТДАТУ імені Дмитра Моторного (економічні науки)*. 2020. Вип. 1 (41). С. 41-48. URL: <https://oj.tsatu.edu.ua/index.php/zbirnyk/article/view/564>

31. Krugman P., Obstfeld M., Melitz M. International Economics: Theory and Policy. Pearson, 2018. URL: <https://www.pearson.com>

32. Карпенко А. В. Політика протекціонізму в митній діяльності. *Тиждень науки – 2024*. Факультет міжнародного туризму та економіки. Тези доповідей науково-практичної конференції, Запоріжжя, 15-19 квітня 2024 р. / Редкол.: Вадим Шаломєєв (відпов. ред.) Електрон. дані. Запоріжжя : НУ «Запорізька політехніка», 2024. С. 307-310. URL: <https://eir.zp.edu.ua/server/api/core/bitstreams/c8bc7fae-13aa-4df0-bb44-0dc25711e386/content>

33. Герасимчук В. Г. Доктринальні основи світової торгівлі продукцією промисловості: протекціонізм і фритредерство. Київ : Національний технічний університет України “КПІ” URL: <https://ela.kpi.ua/server/api/core/bitstreams/60405498-69c4-4dfd-9489-f3ff00dc0f71/content>

34. Квасній Л. Г. Митно-тарифне регулювання зовнішньої торгівлі: сутність та інструменти. Сумський державний університет, 2018. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/9bc8bfbf-ac6f-4d32-9d8b-b60fba2d4699/content>

35. Новікова К. І. Протекціонізм та вільна торгівля у митній політиці України. Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : зб. наук. праць / Державний вищий навчальний заклад «Українська академія

банківської справи Національного банку України». Суми, 2009. Вип. 25. С. 309–317. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/9bc8bfbf-ac6f-4d32-9d8b-b60fba2d4699/content>

36. UNCTAD. Trade and Development Report. URL: <https://unctad.org>

37. Карпенко А. В., Карпенко Н. М., Севастьянов Р. В. Інтернаціоналізація МСП України через розширення процесів кластеризації. *Інтеграція освіти, науки і бізнесу* : монографія. Том 11 / за ред. А. В. Череп. Запоріжжя : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 245 с. С. 70–76.

38. OECD. Trade and Welfare. URL: <https://www.oecd.org>

39. WTO. Understanding the WTO. URL: <https://www.wto.org>

40. European Commission. Customs Digitalisation. URL: <https://taxation-customs.ec.europa.eu>

41. Біжецька О. Митно-тарифні інструменти регулювання зовнішньоторговельної діяльності в умовах глобальних трансформацій. *Економіка та суспільство*. 2024. Вип. 60. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3542>

42. UNCTAD. Non-Tariff Measures: Economic Assessment. URL: <https://unctad.org>

43. Голубєва О. В., Кузуб М. В., Крамаренко О. О. Особливості нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 2. С. 184–188. URL: http://lsei.org.ua/2_2024/43.pdf

44. Мельник Т. М., Логвінова М. О. Нетарифне регулювання в системі захисту внутрішнього ринку: сучасні тренди та виклики для України. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2023. № 4. С. 12–25.

45. Кулицький С. В. Особливості класифікації та використання заходів нетарифного регулювання в міжнародній торговельній системі. *Економічний часопис-XXI*. 2021. № 187(1-2). URL: <http://soskin.info/ea/2021/187-1-2/202102.html>

46. Резнікова Н. В. Парадигма неопротекціонізму в умовах цифрової

трансформації світової економіки. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*.

2024. Вип. 158. URL: <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/apmv/article/view/5214>

47. Baldwin R. The New Protectionism. URL: <https://voxeu.org>

48. Карпенко А. В., Плинокос Д. Д. Вимоги до продукції промислового призначення: сертифікація та оцінка відповідності при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності. *Сучасні тренди соціально-економічних перетворень та інтелектуалізації суспільства в умовах сталого розвитку*: матеріали II Міжн. наук.-практ. конф., Запоріжжя, 10 листопада 2023 р. Запоріжжя : НУ «Запорізька політехніка», 2023. С. 205–207.

49. WTO. Technical Barriers to Trade. URL: <https://www.wto.org>

50. World Bank. Non-Tariff Measures and Trade. URL: <https://www.worldbank.org>

51. FAO. Sanitary and Phytosanitary Measures. URL: <https://www.fao.org>

52. European Commission. Trade Defence Instruments. URL: <https://policy.trade.ec.europa.eu>

53. OECD. Regulatory Policy and International Trade. URL: <https://www.oecd.org>

54. WTO. The SPS and TBT Agreements. URL: <https://www.wto.org>

55. Rodrik D. Straight Talk on Trade. URL: <https://drodrik.scholar.harvard.edu>

56. IMF. Global Trade and Regulation. URL: <https://www.imf.org>

57. Державна служба статистики України. Статистична інформація: Зовнішньоекономічна діяльність. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/zed.htm

58. Національний банк України. Статистика зовнішнього сектору (платіжний баланс). URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external>

59. Міністерство економіки України. Аналітичні огляди зовнішньої торгівлі. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=516a75f1-325d-4f74-897d-4c31f416c802>

60. Державна митна служба України. Статистичні дані про товарообіг (Інтерактивні дашборди). URL: <https://customs.gov.ua/statistika-ta-reestri>

61. UN Comtrade Database. Ukraine's Trade Data (International Trade Statistics). URL: <https://comtradeplus.un.org/>
62. World Bank. Ukraine Economic Update. URL: <https://www.worldbank.org/ukraine>
63. European Commission. EU-Ukraine Trade Statistics. URL: <https://policy.trade.ec.europa.eu>
64. OECD. Trade Policy Review: Ukraine. URL: <https://www.oecd.org>
65. World Bank. The Impact of the War on Ukraine's Economy. URL: <https://www.worldbank.org>
66. Lloyds Bank Trade. URL: <https://www.lloydsbanktrade.com/en/market-potential/ukraine/trade-profile>
67. Trading Economics. Ukraine Exports By Category. URL: <https://tradingeconomics.com/ukraine/exports-by-category>
68. UNCTAD. TRAINS Database: Non-Tariff Measures. URL: <https://unctad.org/topic/non-tariff-measures>
69. European Commission. Technical Regulation and Conformity Assessment. URL: <https://ec.europa.eu>
70. FAO. Sanitary and Phytosanitary Measures. URL: <https://www.fao.org>
71. Міністерство фінансів України. Доходи державного бюджету. URL: <https://mof.gov.ua>
72. Карпенко А. В. Розвиток митної системи України в умовах нової економіки. *Трансформація та розвиток митної справи в умовах нової економіки* : монографія / За заг. ред. А. В. Карпенка і М. В. Гудзь. Запоріжжя : ФОП Мокшанов В. В., 2019. 328 с. С. 160-171.
73. Карпенко Н. М., Карпенко А. В. Формування системи постмитного аудиту та митного контролю в Україні. *Трансформація та розвиток митної справи в умовах нової економіки* : монографія / За заг. ред. А. В. Карпенка і М. В. Гудзь. Запоріжжя : ФОП Мокшанов В. В., 2019. С. 85-101.